

Onafhankelijk weekblad
sinds 1877

9 mei 2019
Jaargang 143 / Nr. 19-20
€ 5,95

DE GROENE AMSTERDAMMER

Wat willen we onze kinderen leren?

**Creativiteit
én hoge cijfers,
feitenkennis
én sociale wend-
baarheid, stampen
én reflecteren.
De pedagogische
spagaat van
ons onderwijs**

**Extra
dikke
onderwijs-
special**

Inhoudsopgave

‘Het onderwijs dreigt zijn doel en relevantie te verliezen’ OESO directeur Andreas Schleicher	p. 3
Paul Simons, maatschappijleer op het Minkemacollege in Woerden	p.6
Burgerschapsonderwijs, een stap op weg naar een betere toekomst	p.7
Studeermachines met slaapgebrek	p.12
‘Wat willen onze kinderen leren?’ de democratische school	p.16
‘Je kunt ongelooflijk veel uit de kinderen halen’ het multiculturele schoolvoorbeeld	p.22
Rebel in het schoolsysteem eigenzinnig onderwijs bij Moio	p.27
Het smartphone-complex iGeneration: digitale versus tastbare realiteit	p.32
Bildung? Eerst de cijfers omhoog! Gevangen in het web van het cijfersysteem	p.36
Wij jongeren geloven wél in de toekomst	p.39

OESO-directeur Andreas Schleicher

‘Het onderwijs dreigt zijn doel en relevantie te verliezen’

Andreas Schleicher leidt het OESO-onderzoek naar de ontwikkeling van emotionele en sociale vaardigheden bij de jeugd. Simpele feitenkennis in het onderwijs, voorheen de snelste weg naar succes, voldoet niet meer.

Yvonne Zonderop
beeld Aart-Jan Venema

Ze wonen in Houston, in Moskou, in het Chinese Suzhou, in Bogota, in Rome, in Helsinki en ze zijn tussen de tien en vijftien jaar. Na de zomer krijgen zij, samen met leerlingen uit nog vijf wereldsteden, een jaar lang onderzoekers van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) op bezoek. De kinderen gaan intensief gevolgd worden. Op school, maar ook thuis, in hun vrije tijd, in de omgang met familie en vrienden. De onderzoekers willen weten hoe de jeugd zich emotioneel en sociaal gedraagt en ontwikkelt. Hun observaties moeten leiden tot een wetenschappelijk onderbouwde basis voor een nieuw, wereldwijd curriculum: gewenste vaardigheden voor de 21ste eeuw.

De motor achter dit grootschalige project is Andreas Schleicher, een 54-jarige natuurkundige en statisticus, directeur Educatie en Vaardigheden van de OESO en erkend onderwijsdeskundige. Hij geeft onder meer leiding aan de beroemde Pisa-ranglijst die onderwijsprestaties meet van vijftienjarigen wereldwijd. Wie goed kon rekenen en lezen, was tot voor kort welhaast verzekerd van een hoge score.

Maar de OESO is bezig de steven te wenden. Er komt meer aandacht en waardering voor ‘zachtere’ competenties, zoals aanpassingsvermogen, creativiteit, volharding, empathie. Die capaciteiten worden belangrijker in een wereld die snel verandert en complexer wordt, terwijl simpele feitenkennis juist aan waarde inboet. Goed onderwijs kan eigenlijk niet meer zonder educatie in sociale en emotionele vaardigheden, vindt de OESO. Maar waar hebben we het dan over? Over welke vaardigheden, en hoe ontwikkelen die zich? Hoe kan een leerkracht daaraan bijdragen? Het is aanleiding voor het grootscheepse onderzoek, The Study on Social and Emotional Skills, waar kinderen vanuit Zuid-Korea tot Canada en Turkije input voor moeten leveren, en waaraan Schleicher leiding geeft.

Vanuit Parijs vertelt hij via Skype over zijn motivatie. ‘Naarmate de wereld verandert, moet ons gereedschap mee veranderen. Als we dat nalaten, dreigen we onze jeugd op te leiden voor het verleden, in plaats van voor hun toekomst. Dit is het grootste gevaar dat het onderwijs op dit moment bedreigt, denk ik. Het onderwijs loopt

het risico zijn doel en zijn relevantie te verliezen.’ Het zijn grote woorden, maar Schleicher is een *believer*, een man met een missie. Dat moet haast wel, wil je zo’n majeure koerswending realiseren in een veld dat niet bekend staat om zijn veranderingsgezindheid. Nog maar kort geleden stuwden een goed geheugen en een groot concentratievermogen leerlingen bijna vanzelf omhoog in het onderwijssysteem, en daarna in de maatschappij. De wereld beloonde je voor wat je wist.

Maar de omstandigheden zijn gewijzigd, betoogt Schleicher: ‘Google weet alles, met feitenkennis onderscheid je je niet meer. De wereld belooft je nu voor iets anders: voor wat je met die kennis kunt doen. Dat is een enorme verandering, die diep ingrijpt, en die zijn vertaling moet krijgen in ons onderwijs.’

Deze gedachte waart al een paar jaar rond in het onderwijsveld. We moeten ons curriculum dringend aanpassen aan de nieuwe tijd: andere vakken, nieuwe competenties. Er zijn fervente aanhangers van deze opvatting, maar ook felle critici. Ze vliegen elkaar vol passie in de haren, mede bij gebrek aan onderbouwde visies. Schleicher wil daar met zijn onderzoek een verschil gaan maken. Hij wil ‘een solide begrip ontwikkelen van wat de niet-cognitieve vaardigheden precies zijn, en hoe we ze kunnen meten en ontwikkelen’.

Zijn afdeling vergaarde divers onderzoek dat overtuigend laat zien dat sociale en emotionele vaardigheden niet alleen belangrijk zijn voor de ontwikkeling van mensen, maar dat ze ook beïnvloedbaar zijn. Je kunt ze – in meer of mindere mate – stimuleren, bijschaven, afremmen, aanleren. Die kennis is essentieel voor het onderwijs. Doorzettingsvermogen, nieuwsgierigheid, punctualiteit of een open houding jegens anderen worden vaak gezien als een persoonlijke karaktertrek, of als een cultureel gegeven. Maar daarmee zijn ze nog niet in beton gegoten.

Onderwijs kan er een positieve invloed op uitoefenen, redeneert Schleicher. ‘We willen sociale en emotionele vaardigheden kunnen observeren en meetbaar maken, net zoals we wis- en natuurkunde kunnen observeren en meten. We hebben daartoe interessante instrumenten ontwikkeld. Komend jaar gaan we betrouwbare data

ophalen. Het is belangrijk om deze discussie te voeden met feiten. Is het echt, is het tastbaar? Hoe, waar en wanneer ontwikkelen kinderen sociale en emotionele vaardigheden? Veel discussies zijn gebaseerd op veronderstellingen. Daarom nemen veel mensen deze ontwikkeling amper serieus.

Als een klas of een school sociaal en emotioneel vaardige kinderen aflevert, wordt dat gezien als een leuke plus, een aardig extraatje, het resultaat van een zeer gemotiveerde docent of van een innovatieve leeromgeving. Wij willen aantonen dat ze net zo betrouwbaar en voorspelbaar zijn als de traditionele cognitieve vaardigheden. We hopen ook te leren in welke omgeving je ze het beste kunt aanleren. Neem bijvoorbeeld rekenen. Dat leert een kind waarschijnlijk gemakkelijker op de basisschool dan later in het vervolgonderwijs. Maar voor sociale en emotionele vaardigheden is het misschien wel andersom. Dat moet blijken.

Dan gaat het ook over de rol van de ouders. Zijn die belangrijker bij het aanleren van assertiviteit of tolerantie dan van rekenen? Educatie is niet alleen de verantwoordelijkheid van het geïnstitutionaliseerde onderwijs. Het moet ieders pakkie-an zijn. Hopelijk kunnen we over een jaar onze resultaten laten zien. Dan komt vraag twee aan bod: hoe kun je deze vaardigheden daadwerkelijk ontwikkelen? Hoe kunnen leerkrachten dit het beste doen?

Het kan enige verbazing wekken dat uitgerekend de oeso met deze agenda op de propfen komt. De organisatie staat van oudsher op de bres voor economische politiek, niet voor vragen van welzijn en geluk. De oeso beklemtoont het belang van innovatie en van internationale concurrentie. Ze adviseert overheden over het belastingklimaat, investeringsklimaat, arbeidsmarktpolitiek. En juist deze club neemt het op voor de waarde van sociale en emotionele ontwikkeling.

Emotionele en sociale vaardigheden helpen je om een gelukkiger leven te leiden. Dat is toch eerder een kwestie van welzijn dan van welvaart?

'Vroeger was dat zo. Maar het onderscheid tussen werk en privé zal in de toekomst steeds minder vanzelfsprekend worden. Dit is een belangrijk punt dat ik over het voetlicht probeer te krijgen. Ooit was leren nodig om werk te kunnen verrichten. Maar in de 21ste eeuw is leren zelf het werk. Je kunt wel denken dat je voor je baan vooral kennis en technische vaardigheden nodig hebt en dat jouw emotionele

vaardigheden van belang zijn voor de privésfeer. Maar het zal steeds vaker gaan over de vraag: kun je werken met mensen die anders zijn dan jij? Kun je dat productief maken? Dat zijn vaardigheden die je niet alleen helpen in je persoonlijke leven, maar ook in toenemende mate in je werk. Technologie stelt de mens voor nieuwe uitdagingen. Alles wat je met een formule kunt beschrijven zal door een algoritme kunnen worden gedaan. We moeten opnieuw nadenken: wat is de waarde van menselijke arbeid? Wat kunnen wij toevoegen aan die waarden van kunstmatige intelligentie? Emotionele en sociale vaardigheden worden dan uit zichzelf waardevoller.'

Ik zag laatst een documentaire waarin Ziggo-monteurs met een rollenspel moesten leren om zich te verplaatsen in de klant. Eenvoudigweg het internet komen repareren is niet meer genoeg.

'Dit bedoel ik. Je wilt niet alleen een ingenieur, je wilt een ingenieur die kan communiceren en die rekening kan houden met de wensen van de mensen voor wie hij werkt. Je wilt een arts die niet alleen veel weet, maar die zich ook kan verplaatsen in de patiënt om de goede emotionele steun te geven.

En wat Ziggo probeert – hun monteurs empathie bijbrengen – is bepaald niet eenvoudig. We

weten uit onderzoek dat emotionele vaardigheden zich al op jonge leeftijd vormen. Op zeker moment gaat het luike dicht, en is een karaktertrek of persoonlijkheidskenmerk gevormd. Kinderdagverblijven en basisscholen zijn veel betere plekken om die vaardigheden aan te leren dan aan de universiteit of op je werk.

Vergelijk het met rekenen of taal. Als het onderwijs leerlingen zou afleveren die niet konden tellen of vermenigvuldigen, zou iedere werkgever zeggen: die school heeft gefaald. Ik denk dat we van het onderwijs mogen verwachten dat ze leerlingen meer verschillende menselijke capaciteiten aanleren dan alleen cognitieve.'

Hoort u werkgevers daarom vragen?

'Het onderscheid tussen wat goed is voor je werk en wat goed is voor je privéleven vervaagt. Dat is de boodschap die wij bij de oeso krijgen, zowel van werkgevers als van sociale organisaties. Ze vragen ons: hoe kunnen we verschillende kwaliteiten van mensen benutten? Neem het vermogen om met verschillende zienswijzen om te gaan. Dat is nuttig voor je werk. Maar het is ook handig in je persoonlijke leven. Je hoeft je televisie maar aan te zetten, en de diverse wereld komt op je af. Ook in het dagelijks leven kunnen we een breder repertoire van vaardigheden goed gebruiken.'

Er zijn in het Westen inmiddels veel mensen die daar vraagtekens bij zetten, populistisch voorop. Ze willen die verandering niet.

'Dat is welhaast een logisch gevolg van het gebrek aan dat bredere repertoire. Mensen zijn nu eenmaal sceptisch over zaken die we niet kennen en die we niet begrijpen. We staan niet te trappelen om te veranderen. Dat is een algemeen menselijke eigenschap. Het voorname dat het onderwijs moet doen, is mensen een betrouwbaar kompas meegeven, zodat ze hun eigen weg kunnen vinden. Als je geen vloer hebt om op te staan, bouw je een muur om je heen. Dat is een natuurlijk menselijk instinct. Dat zien we nu. Mensen kunnen de nieuwe wereld niet navigeren en ze voelen geen grond onder de voeten. Populisme is het directe gevolg van tekortschietend onderwijs. Niet dat de mensen die hierop stemmen per se slecht geschoold zijn, maar ze missen de vaardigheden om de waarde van diversiteit te zien.'

U gaat ervan uit dat je deze vaardigheden globaal kunt aanleren? Alsof er geen culturele verschillen bestaan?

'Dat is het vermoeden. Het lijkt erop dat de meeste dimensies die wij tot het repertoire rekenen

universele trekken hebben. Zeker als het gaat om interpersoonlijke vaardigheden, zoals emotionele zelfcontrole of veerkracht. Dat zijn algemeen menselijke capaciteiten. Bij sociale vaardigheden ligt het ingewikkelder. Met sommige manieren van communiceren boek je veel succes in Nederland, en loop je in Japan tegen een muur. Ons onderzoek moet dat gaan aantonen. Emotionele en sociale vaardigheden worden vaak beschouwd als persoonskenmerken of als culturele gegevens. Wij stellen de vraag: in hoeverre zijn dit soort vaardigheden algemeen menselijk?

Geldt dat ook voor het verschil tussen mannen en vrouwen?

'Ik ben ervan overtuigd dat we verschillen zullen aantreffen tussen mannen en vrouwen. En net als bij wis- en natuurkunde rijst dan de vraag: is dit een culturele kwestie? Krijgen mannen en vrouwen dezelfde mogelijkheden? Of zijn mannen en vrouwen inderdaad verschillend?'

In Nederland gaan veel onderwijsdiscussies over de persistente kloof tussen hoog- en laagopgeleiden – en hoe die te slechten. Hoogopgeleiden zijn gezonder, gelukkiger, rijker en ze leven langer. Zo bezien is het aanleren van cognitieve vaardigheden nog altijd de beste en snelste weg naar succes. De OESO legt een andere klemtoon. Alle kinderen hebben baat bij betere sociale en emotionele vaardigheden, zegt ze, maar kinderen die moeite hebben met cognitief leren nog het meest. Ze zijn aantoonbaar minder vaak werkloos en staan ook aantoonbaar sterker in hun schoenen dan leeftijdgenoten met vergelijkbare taal- en rekenvaardigheden maar met minder sociaal en emotioneel vermogen.

Kan het aanleren van sociale en emotionele vaardigheden de kloof tussen hoog- en laagopgeleid verkleinen?

'Onze onderwijssystemen zijn veel te eendimensionaal geworden. Alles is gericht op toegang tot de universiteit. Het gaat allemaal om de accumulatie van zo veel mogelijk kennis. Het is hoog tijd om te gaan denken in meervoudige intelligentie en in meervoudig talent. Er zijn meer wegen naar succes.

Ik weet dat er mensen zijn die zeggen: laten we leerlingen nu eerst maar eens leren goed te lezen, schrijven en rekenen. Daar moeten we al onze energie op richten, daar geven we ze een noodzakelijke basis mee. Maar dan hebben ze het haast nooit over hun eigen kinderen, want die sturen ze naar dure privéscholen waar wel alle aandacht is voor emotionele en sociale ontwikkeling.

Het onderwijs moet toe naar minder dingen leren, maar met diepere impact. Het gaat er niet meer om leerlingen alle gereedschap mee te geven dat ze ooit op een dag nodig kunnen blijken te hebben. We moeten bepaalde essentialia aanleren: denken als een wiskundige, denken als een filosoof. Beschikken over sociale en emotionele vaardigheden. En later kun je de specifieke kennis en technische vaardigheden aanleren die in

Dierk Telemans/HH

Andreas Schleicher: 'Het is hoog tijd om te gaan denken in meervoudige intelligentie en in meervoudig talent'

jouw specifieke geval van nut zijn. Daarin zal de toekomst anders zijn dan vandaag. Het onderwijs zal gaan over: minder, maar beter. In plaats van het schoolcurriculum maar verder vol te stouwen met nog meer vakken. Het grote probleem van educatie op dit moment is dat we te veel onderwijzen op een te oppervlakkig niveau, zodat leerlingen uiteindelijk confuus de school verlaten.'

Volgens het Nederlands Sociaal en Cultureel Planbureau gaat het onderscheid tussen 'haves' en 'havenots' kleiner worden, en dat tussen 'cans' en 'cannots' groter.
'Daar ben ik het volledig mee eens.'

Waarbij een cannot niet per se iemand met een laag inkomen hoeft te zijn. Het kan ook gaan om iemand uit een welvarend nest die de noodzakelijke veerkracht mist om zich aan te passen aan nieuwe eisen.

'Zeker. Dat je een goede ingenieur bent, gaat je in de toekomst niet meer zo goed helpen als in het verleden. Digitale technologie gaat allerlei taken overnemen die gemakkelijk zijn aan te leren. Met alleen dat red je het niet meer.'

Gedurende ons gesprek neemt Andreas Schleicher de veelbezongen term '21-st century skills' geen enkele keer in de mond, en dat is waarschijnlijk niet toevallig. De term ligt gevoelig in Nederland, sinds in 2016 een adviescommissie onder leiding van oud-SCP-directeur Paul Schnabel een nieuw curriculum voorstelde waarin deze term voorkwam. De commissie haalde veel overhoop en wist, ondanks een aantal goede argumenten, het onderwijsveld voor een groot deel tegen zich in het harnas te jagen. Sindsdien doen sommige scholen op eigen houtje aan innovaties op sociaal en emotioneel vlak. Onder de naam Curriculum.nu poogt een groep gemotiveerde leerkrachten en schoolleiders alsnog zo'n plan voor Nederland te ontwerpen. Maar de critici blijven zich roeren, en overeenstemming is ver te zoeken.

Hoe verklaart u die felle weerstand in het onderwijsveld?

'Dat is een interessante vraag. Ik heb zojuist een groot onderzoek onder leerkrachten afgerond. Als je ze vraagt: waarom ben je ooit het onderwijs in gegaan, zeggen ze niet: voor het geld, want dat verdienen de meesten niet. Meestal zeggen ze: vanwege de sociale missie. Ik wil bijdragen aan de sociale ontwikkeling van kinderen, ik wil echt een verschil maken in het leven van mensen. Maar de meeste onderwijssystemen laten daar weinig ruimte voor. Die schrijven pagina vijftig tot tachtig voor uit het wiskundeboek. Het schoolstelsel boet in op die o zo belangrijke relationele tijd. En de reden waarom veel leerkrachten aarzelen bij het idee van nieuwe vaardigheden ontwikkelen is dat ze denken: dat komt er nog eens bovenop, zonder dat ik de benodigde extra tijd en middelen krijg om dit te bewerkstelligen.

Als we de agenda voor sociale en emotionele vaardigheden serieus willen nemen, zullen we moeten nadenken over: hoe maken we van de school een lerende organisatie? Tot op heden praten we wel over sociale en emotionele ontwikkeling van kinderen, maar aan het einde van het schooljaar zetten we ze achter een bureau en geven we ze de opdracht een test beter af te leggen dan de persoon die naast ze zit. Die sfeer is bijna tegengesteld aan wat je van een lerende organisatie verwacht.

Dus als we straks onze data hebben, moeten we hard gaan nadenken over hoe we onze leerkrachten het best kunnen ondersteunen om hen de rol te laten vervullen waarom ze ooit dit vak kozen. Dat is ook van belang voor hun eigen toekomst. Als het gaat om pure kennisoverdracht zijn computers en software daar straks misschien wel beter in dan de leerkracht. Maar een docent die de rol vervult van mentor of coach is juist bij uitstek nuttig bij de ontwikkeling van sociale en emotionele vaardigheden.' ■

Onder de titel 'Hebben of kunnen' schrijft Yvonne Zonderop een reeks artikelen over de vraag of kunnen straks belangrijker wordt dan hebben. Vanaf volgende maand in De Groene.

De favoriete leraar van Pieter Lossie, organisator scholierenstaking Paul Simons, leraar maatschappijleer op het Minkema College in Woerden

*'Ik was eerst niet politiek actief.
De lessen van Paul Simons
veranderden dat.'*

'Meneer, wat is maatschappijleer een onzinvak', zei een leerling vorig jaar tegen mij. 'Als ik een antwoord geef, is het nooit goed.' Super is dat. Ik antwoordde hem: 'Dat heb je heel goed begrepen, jongen.'

Ik hoop kinderen bij te brengen dat dé waarheid niet bestaat, maar dat dat niet betekent dat iedere mening even waar is. Het klinkt misschien heel postmodern, maar ik geloof dat onderwijs over die spanning moet gaan. Je bent samen op onderzoek naar jouw voorlopige waarheid binnen de kaders van de democratische rechtsstaat. Te vaak wordt kinderen kennis bijgebracht zonder ze te leren die kennis te problematiseren. Ze denken dat de leraar uiteindelijk weet hoe het zit. Pas wanneer je ze onzekerheid over die kennis weet bij te brengen, wordt het razend interessant. 'Gadverdammé', zeggen ze dan, 'dat is niet eenvoudig, meneer.'

Die onzekerheid vergt een verhaal, context, en daarvoor moet je klein beginnen. Vertrek vanuit hun belevingswereld en stop dáár de inhoud in. Als we het over arbeidsverhoudingen hebben en ik vraag wie er een bijbaantje heeft, steekt de helft van de klas zijn vinger op. Maar slechts een paar zijn zich bewust van hun eigen positie binnen die omgeving. Ze denken dat hun belangen gelijk zijn aan die van hun baas, praten in no time over 'wij van McDonald's'. Dus vraag ik ze: 'Heb je het op school ook over wij van het Minkema College?' 'Nee, daar hebben we het over leraren en leerlingen', krijg ik dan terug. En ik zie ze denken: potverdorie, wij hebben er wel een bepaalde kijk op.

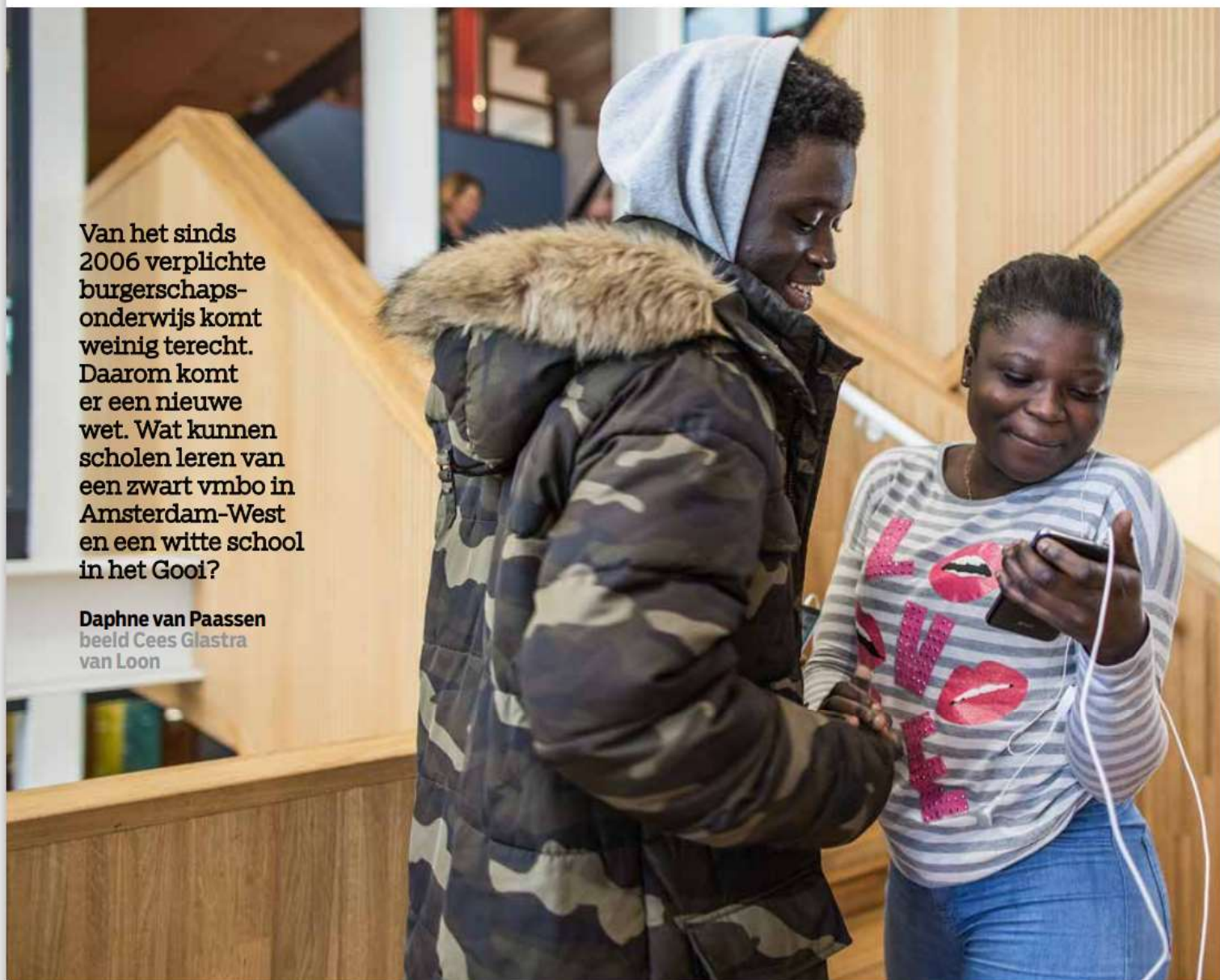
Door in hun leven te beginnen, krijgt theorie betekenis. Ook superleerlingen als Pieter willen dat. En door net iets verder te gaan dan wat ze kennen, ontstaat er frictie. In een interessante les schuurt het, in hun hoofden, maar ook bij de leerlingen onderling. Dan wordt er geruzied, maar ook gelachen en gepuzzeld. Want dat iets in het examen komt is geen motivatie om iets te leren, als er passie is, dán zijn ze gemotiveerd. Tuurlijk, allemaal een beetje aardig blijven, maar ze mogen best tegen elkaar zeggen: 'Wat jij nu beweert, daar word ik niet goed van.'

Ieder jaar simuleren we daarom met zo'n tweehonderd leerlingen de kabinetsformatie – ervaringsleren, erg belangrijk. In een land met politieke minderheden voelen ze dan dat je de ander wat moet gunnen en dat politici niet onbetrouwbaar zijn als ze hun verkiezingsbeloften niet helemaal nakomen. Er worden fractiekamers ingericht, de media komen langs, en aan het eind van de dag ligt er een regeerakkoord. Leerlingen worden boos en tot op de wc's lopen ze elkaar voor verrader uit te maken, maar dat kan ook. Even later zitten ze immers weer aan de onderhandelingstafel om tot overeenstemming te komen. Burgerschap leer je niet uit een boek, er moet meer met elkaar gestoeid worden in de les.

Tjessé Riemersma
beeld Roger Cremers

Van het sinds 2006 verplichte burgerschaps- onderwijs komt weinig terecht. Daarom komt er een nieuwe wet. Wat kunnen scholen leren van een zwart vmbo in Amsterdam-West en een witte school in het Gooi?

Daphne van Paassen
beeld Cees Glastra
van Loon

Burgerschapsonderwijs: een stap op weg naar een betere toekomst

‘Ze moeten de schoolladder beklimmen, niet de straatladder’

Ping.

Om 15.39 uur krijgt politicoloog en vmbo-docent burgerschap Maxe de Rijk die 25ste maart het eerste WhatsAppje van een leerling over de aanslag in Utrecht. Daarna volgen er meer: 'Juf! Ik ben bang', appt een meisje. Om 19.24 uur ontvangt ze een doorgestuurd spraakbericht. Een gehaaste stem zegt: 'Jongens en meisjes, let op, de aanslag was bedoeld voor een vrouw met hoofddoek. Houd je zussen en moeders in de gaten. Dit is een bericht dat je niet op de gewone nieuwssites gaat lezen.' De Rijk probeert haar leerlingen via de app gerust te stellen: niet zomaar alles geloven; morgen zullen ze erover praten.

Als ze haar mentorklas de volgende dag spreekt, zijn ze bezorgd. De meesten hebben in het weekend ook de livestreambeelden van de aanslag op de moskee in Christchurch gezien. En dan nu de aanslag in Utrecht en dat spraakbericht! Een van de meisjes mocht van haar moeder niet met hoofddoek naar school.

'Hebben jullie de informatie gecheckt?' vraagt De Rijk rustig. Eerder dit jaar heeft ze in de les 'Nep/echt' de leerlingen een lijstje met betrouwbare nieuwssites laten opstellen waarmee ze sociale-mediaberichten moeten controleren vóór ze die doorsturen. 'Nee', zegt het meisje, 'die jongen zei toch dat het bericht daar niet zou staan?' Op zulke momenten realiseert De Rijk zich hoe belangrijk haar lessen persoonsvorming & socialisatie zijn, zoals het burgerschapsonderwijs heet op het Mundus College, een vmbo-school met ruim zestig nationaliteiten in Amsterdam Slotervaart. Zelf nadenken, weten hoe je feiten checkt, hoe je deelneemt aan een democratische samenleving.

Hoewel scholen al sinds 2006 verplicht zijn burgerschapsonderwijs te geven, komt het maar op een paar scholen echt van de grond. 'Scholen en leraren vinden het ingewikkeld om te bepalen waar burgerschap over gaat. Vaak gaat het alle kanten op', zegt Hessel Nieuwelink, lector burgerschapsonderwijs aan de Hogeschool van Amsterdam. 'Er zijn zelfs scholen die hun anti-pestprogramma eronder scharen.'

En dat zet geen zoden aan de dijk, constateerde de Onderwijsinspectie. In 2017 oordeelt ze hard over het gros van de scholen: de activiteiten hebben weinig verband; scholen hebben geen duidelijk idee wat ze hun leerlingen willen leren, en de invulling hangt te vaak af van de capaciteiten van de individuele leraar. Niet verrassend dus dat Nederlandse kinderen veel minder kennis hebben over de democratische rechtsstaat dan kinderen in vergelijkbare Europese landen. Een internationale studie (International Citizenship and Civic Education Study) onder leerlingen uit 24 landen liet zien dat de helft van de Nederlandse scholieren geen idee had hoe het stemproces in elkaar stak; slechts 37 procent wist hoe een wet tot stand kwam.

Dat moest anders. Binnenkort buigt de Tweede Kamer zich daarom over een nieuw wetsvoorstel van minister Arie Slob van Onderwijs. Het burgerschapsonderwijs gaat als het aan de regering ligt flink op de schop. En dan gaat het om meer dan het kunnen zingen van het Wilhelmus en een schoolbezoek aan het Rijksmuseum. Scholen moeten leerlingen kennis van en eerbied voor de democratische rechtsstaat bijbrengen en dat geldt eveneens voor mensenrechten. Simpel

gezegd: kinderen moeten leren om respect voor elkaar te hebben, voor de democratie, de rechtsstaat en voor de vrijheden van anderen.

Een van de scholen die burgerschap nu al structureel in hun curriculum hebben opgenomen, is het Mundus College. Daar ging het in 2013 zo vreselijk mis – leraren werden fysiek bedreigd, de straatcultuur heerste in de lokalen, bij de politie waren er meer dan honderdvijftig incidenten gemeld – dat de burgemeester de school dreigde te sluiten. Inmiddels hebben alle afdelingen een positief inspectierapport, de politie is niet meer op school, het aantal incidenten is met 85 procent afgenomen. Burgerschapsonderwijs was onderdeel van de oplossing.

Het uitgangspunt was om kinderen te laten zien dat de schoolcultuur de *stepping stone* is naar een toekomst waarin plek voor hen is, waarin ze iets kunnen betekenen voor de wereld. Een paar jaar daarvoor was het boek *Hoe de straat de school binnenkomt* verschenen van Iliass el Hadioui, socioloog aan de Erasmus Universiteit, Vrije Universiteit en lid van de Onderwijsraad. Hij werd aangetrokken om de school te adviseren en leraren te trainen. El Hadioui gelooft niet dat je het gezag met harde hand moet herstellen, maar dat je leerlingen daar als het ware zelf voor moet laten kiezen. 'Als jij in Amsterdam-West opgroeit, je cognitief niet de sterkste bent, op het vmbo zit en niet zo veel voorstelt volgens je omgeving', zegt hij, 'kun je via de drugscriminaliteit hier in één klap betekenis en status verwerven, zowel materieel als immaterieel. Dat is de ingewikkelde situatie waarin kinderen zich bevinden. Je moet ze verleiden om de schoolladder te beklimmen en niet de straatladder.'

Dat doe je niet door ze te corrigeren en te drillen, maar door ze zo te benaderen dat ze zich 'gekend en gewaardeerd' voelen op school. Dit betekent niet dat de leraar een vriend moet worden van leerlingen; de leraar geeft leiding vanuit gezag. Op het Mundus is de schoolcultuur ook duidelijk anders dan de straatcultuur: op school draag je geen pet, geen oortjes en je zegt je docent bij de deur gedag met een hand.

De school zet nu breed in op persoonlijke ontwikkeling: weten wie je bent, wat je kunt, maar ook wat je passies zijn. 'Wij denken dat je je pas gaat interesseren voor de maatschappij als je een toekomstperspectief hebt in die maatschappij en denkt: dit is wat ik kan en ik ga later een leuke baan vinden', legt De Rijk uit. 'Want deze kinderen voelen dat er op ze neergekeken wordt, dat ze dom gevonden worden.' En dus is er veel aandacht voor talentontwikkeling (van fitness, 1cr en beauty tot elektrotechniek) en biedt de school leerlingen een uitgebreid naschools activiteitenprogramma met pianolessen, mindfulness en sport, waar ze hun passies kunnen ontdekken.

Kinderen leren in de lessen persoonsvorming & socialisatie ook met emoties om te gaan. Haar leerlingen weten vaak niet goed wat ze voelen, merkt De Rijk. 'Bij de aanslag in Utrecht bijvoorbeeld zag ik dat een jongen met gebalde vuisten zat. Ik vroeg hem wat hij voelde. Het maakte hem boos, zei hij. Maar na enig doorvragen bleek hij verdrietig te zijn omdat de dader

Coffie en Francisca in de pauze in het trappenhuis van het Mundus College Amsterdam

Laura viert haar vijftiende verjaardag

Turk was net als hij. De klas reageerde: maar daar kun jij toch niets aan doen! Zo leert zo'n jongen dat zeggen dat je verdrietig bent een hulp-reactie oproept bij anderen, terwijl boosheid vaak boosheid uitlokt. Zonder de eerdere lessen over emoties had hij nooit de taal gehad om dat te benoemen.'

'Veel van onze kinderen groeien thuis op in een sterk hiërarchische cultuur, waarin niet zo snel om hun mening wordt gevraagd', zegt de directeur van het Mundus, Dyane Brummelhuis. 'Onze taak is het om ze te leren verantwoordelijkheid te nemen als individu. We leren ze zelf nadenken. Niet iets doen omdat een ander het zegt, of omdat de sociale media het zeggen.'

Daarnaast gaat het bij de burgerschapslessen natuurlijk ook gewoon over hoe de maatschappij is georganiseerd, zegt De Rijk. 'Dat is ook belangrijk om aan de samenleving deel te kunnen nemen.' De klas is volgens El Hadioui immers een mini-samenleving waarin je die burgerschapsvaardigheden moet oefenen: 'Je moet geen abstracte begrippen onderwijzen, maar ze heel concreet maken in de klas. Laat ze die kernwaarden maar ervaren.'

In de ruime frisgroen geverfde klas van De Rijk staat vandaag – een dag na de Provinciale Statenverkiezingen – de les politiek op het programma. De Rijk is van huis uit politicoloog, maar door het buurtwerk in de Transvaalbuurt raakte ze verknocht aan deze doelgroep, 'waar je echt het verschil kunt maken', en ging er de leraaropleiding maatschappijleer bij doen.

'Wat is er gister gebeurd?' begint ze haar les.

'Aanslagen!' roept Huseyin, om er meteen aan toe te voegen: 'O nee, stemmen.' De meesten weten nog dat er gestemd kon worden voor de provincie en de waterschappen. 'Wiens ouders hebben gestemd?' wil De Rijk weten. Vier van de achtien steken hun vingers op. Hebben de kinderen de uitslag ook gezien?

De Rijk laat een kaartje van Nederland zien met de grootste partij per provincie. Ze bekijken de legenda. 'Nederland vindt dus niet overal hetzelfde', concludeert ze. Dat is heel belangrijk voor deze kinderen om te weten, zegt ze later. Ze hebben het gevoel dat heel Nederland tegen ze is, dat ze er niet bij horen. Vorige week heeft ze daarom ook een filmpje laten zien van de herdenking van de aanslag op Christchurch op de Dam, waar ze zelf bij was. 'Ik kreeg kippenvel toen ik om me heen keek en zag hoe gemengd het publiek was. Onze leerlingen komen Nieuw-West nauwelijks uit. Ik laat ze zien dat iedereen daar staat. Eerst zijn ze verward als ze ook joodse vlaggen zien: die zijn toch tegen ons? Maar dan horen ze de rabbijn zeggen dat we allemaal tegen geweld zijn. Het is goed om hun wereld te vergroten.'

De Rijk kijkt met de kinderen naar de zetelverdeling van de Eerste Kamer. Forum voor Democratie is de grootste, constateert ze. 'Maar zijn ze dan ook de baas?' Ja, vinden de kinderen. De Rijk deelt de klas in drieën. 'Stel, jullie zes zijn Groep A, de grootste groep, en jullie hebben een idee. Wat wordt jullie plan?' 'Alleen nog baklava eten!' roept een jongen.

'Oké', zegt De Rijk. 'Stel dat Groep B en C, die allebei uit vijf kinderen bestaan, dat niks vinden: "Gatver, niet weer baklava!" Is groep A in

de meerderheid? Nee hè. Dus je kunt de grootste zijn en toch niet de baas zijn. Het plannetje gaat dus niet door, tenzij jullie gaan samenwerken. Misschien zegt groep B wel: "We willen niet iedere dag baklava, maar wel op dinsdag."

Daarna mogen de kinderen hun zelf bedachte politieke partij presenteren. Hamza en zijn vriend – allebei in een zwart Nike-shirt – mogen hun partij Belastingloos als eerste introduceren. Ze zijn tegen nutteloze winkels, tegen belasting en tegen iets wat ze ineens niet meer hardop durven uit te spreken (de Wallen). Als de klas vragen mag stellen, priemen alle meisjes direct hun vingers in de lucht: 'Als er geen belasting is, heb je geen geld voor scholen en ziekenhuizen', roept Helin van de MMV (Meiden Milieu Vriendelijk) 'En is er ook minder werk', zegt Soumaya die even later met haar Help de wereld! pleit voor minder wegen. Dan is het de beurt aan de jongens om verantwoordigd te reageren: 'Hoe wou je dan naar het ziekenhuis als er geen wegen zijn!' smaalt Huseyin. 'Wojo!' bijt Soumaya hem toe, 'ik zei: minder wegen, niet: geen wegen!'

Kinderen

uit hogere kringen schatten de kans dat ze later een bijdrage leveren aan de samenleving hoger in dan kinderen uit lagere sociaal-economische milieus; ze hebben ook meer burgerschapskennis en denken vaker dat ze later gaan stemmen. Dat is in verschillende landen het geval, blijkt volgens lector Hessel Nieuwelink uit internationale onderzoeken. 'Maar in Nederland is het groter

dan elders en het verschil neemt toe.' Uit Nieuwelinks eigen onderzoek bleek dat vmbo'ers veel minder les krijgen over politieke verkiezingen dan leerlingen op het vwo. Dat zou te ingewikkeld zijn voor de vmbo'ers. 'Onzin', vindt hij. 'Als je het maar op de juiste manier didactiseert voor deze leerlingen.' Lessen over democratie gaan volgens hem vaak over instituties. 'Het verschil leren tussen de rechten van de Eerste en de Tweede Kamer is natuurlijk hartstikke belangrijk, maar je moet eerst de achterliggende principes leren. Hoe werkt representatie en hoe besluitvorming?' Dat politiek op het vmbo nauwelijks onderwezen wordt, is buitengewoon schadelijk omdat het invloed heeft op de rest van het leven van die leerlingen. 'De eerste keer stemmen is een bepalende factor voor het stemmen op latere leeftijd. Zij krijgen dat minder van huis uit mee. Juist daarom moet je vmbo'ers bekend maken met verkiezingen!'

Er is inmiddels veel onderzoek gedaan naar wat werkt om democratisch burgerschap bij jongeren te stimuleren. Onderzoekers van de UvA, de HvA en het Kohnstamm Instituut zetten ze onlangs op een rij. Met stip op nummer één: een structureel onderwijsaanbod, liefst door docenten die daarover iets in hun opleiding hebben geleerd zoals maatschappijleerdocenten. 'Als je één keer per jaar cricket speelt, sla je ook alle ballen mis', zegt Nieuwelink, die ook meewerkte aan het onderzoek. 'Je leert het door regelmatig te oefenen.'

Tegelijkertijd moet het burgerschapsonderwijs juist niet tot één uurtje beperkt worden en werkt het beter als er schoolbreed aandacht voor is; als een school nadenkt over het pedagogisch klimaat, over de vraag: waartoe leiden we onze leerlingen op? Zo'n koppeling met persoonsvorming op het Mundus vindt hij een goed voorbeeld, maar ook de geïntegreerde aanpak van het Roland Holst College in Hilversum waar burgerschap behalve bij maatschappijleer ook in andere lessen terugkomt. 'Bij Nederlands kun je begrijpend lezen leren aan de hand van teksten over burgerschap; bij economie of wiskunde kan het gaan over statistiek en verkiezingen of de opvattingen van mensen.'

Een open klimaat, waarin je vrij kunt discussiëren, is ook een vereiste. Dat bereik je door als docent een vertrouwensband op te bouwen met leerlingen. 'En het is handig', vindt docente De Rijk, 'als je begint met minder controversiële en emotionele onderwerpen. Dan ontwikkelen kinderen een taal om over ingewikkelde thema's te spreken en kunnen ze het ook bij heftige gebeurtenissen.' Zelf draait ze inmiddels haar hand niet meer om voor een thema als gemengde relaties – ook niet op een zwart vmbo als het hare. 'Aanvankelijk is de reactie vaak: homoliefde kan niet. Maar als ik vertel dat ik zelf op vrouwen val, worden ze nieuwsgierig. Door in gesprek te gaan, komen ze er positiever tegenover te staan.'

Er zijn ook allerlei technieken om controversiële thema's makkelijker bespreekbaar te maken, zegt Nieuwelink. Het socratische gesprek, waarin je de ander alleen bevraagt en een oordeel

uitstelt, bijvoorbeeld. Of de 'stille-wanddiscussie', waarbij iedereen zijn mening op papier schrijft en waarop anderen schriftelijk en in stilte reageren.

Het is overigens een misverstand volgens Nieuwelink dat burgerschap op het vmbo moeilijker is om te geven dan in een havo- of vwo-klas omdat allerlei thema's (zoals de holocaust of homoliefde) daar onbespreekbaar zouden zijn. Kinderen met een migratieachtergrond onderschrijven tolerantie in grote mate en zijn vaak zeer sociaal geëngageerd, laat onderzoek bijvoorbeeld zien. 'Op een wit vwo in het Gooi stuit je bovendien misschien wel op andere vooroordelen, zoals tegen vluchtelingen. Of zijn leerlingen zeer elitair en minachten zij vmbo'ers.'

In een lommerrijke villawijk in Hilversum staat het Roland Holst College. Buiten zitten groepjes leerlingen op geveld boomstammen in de zon;

'Deze lessen zijn er dus niet om jullie met linkse denkbeelden te indoctrineren. Het gaat ons erom jullie te leren hoe je een mening vormt'

bij het bord 'Rookvrije generatie' staan twee jongens te roken. In 2 havo beginnen ze de les taal & maatschappij (binnenkort omgedoopt tot democratie & burgerschap) zoals iedere week met een rondje nieuws: wat is er die week gebeurd? Net als op het vmbo gaat het ook hier over het belang van feiten checken in plaats van te snelle conclusies trekken. 'De schietpartij in Utrecht', antwoordt Thomas, 'ook al is dat anderhalve week geleden: er wordt nog steeds over gepraat, dus.' Volgens hem is het geen terreur trouwens, 'gewoon een schietpartij door een man die een vrouw heeft verkracht'.

Lotte Tiesing, docent burgerschap, vraagt of zeker is dat hij die vrouw heeft verkracht – 'Nee, hè, hij wordt ervan verdacht.' En hoe weten we of het terreur is? Wanneer is een daad een terroristische daad? 'Inderdaad, als er geweld wordt gebruikt', zegt Tiesing en schrijft het woord 'geweld' op het bord. 'Wanneer nog meer?' Iemand zegt: 'Als mensen bang worden.' 'Zeker, terreur heeft tot doel om mensen angst aan te jagen. En...?' 'Iets met geloof...?' oppert iemand. 'Niet helemaal. Als iemand een politiek doel heeft.' 'Deze deed het gewoon voor zichzelf', vindt Noa. Al denkt Zara dat het ook zo kan zijn dat hij gedwongen werd door iemand anders, maar dat we dat nog niet weten. 'Wat moet er gebeuren om dat te weten?' vraagt Tiesing. 'Onderzoek. Juist. En wie beslist vervolgens of hij een terrorist is?' 'De rechter.' 'Heel goed.'

Anderhalf jaar terug – rond dezelfde tijd dat uit het internationale onderzoek bleek dat Nederlandse leerlingen laag scoorden op burgerschapskennis – kwam er geld beschikbaar

vanuit het innovatiefonds van de scholengroep waartoe het Roland Holst behoort. 'Wij besloten als school om in te zetten op burgerschap', zegt Thomas Klijnstra, docent maatschappijleer en ook verbonden aan de lerarenopleiding van de UvA. Ze wilden het vakoverschrijdend aanpakken, dus vormden ze een team van docenten wiskunde, Nederlands, aardrijkskunde, geschiedenis, biologie en maatschappijleer. Ze spraken met het MT en de sectiehoofden: wat vinden wij belangrijk om aan onze leerlingen mee te geven? Welke waarden passen bij ons? 'Daar kwam uit: democratisch handelen, omgaan met verschillen (diversiteit) en participatie: hoe leer je dat je stem ertoe doet', zegt Klijnstra.

'Qua themalessen zijn we op de goede weg, maar qua participatie zou het beter kunnen', zegt Lotte Tiesing. 'We hebben nu een eco-raad waarin leerlingen meedenken over het verduurzamen van de school, maar nog geen jongerenrecht-

bank bijvoorbeeld, die conflicten van leerlingen beslecht.'

In een warm lokaal presenteren leerlingen uit 4 vwo de resultaten van het onderzoek onder leerlingen en docenten, waar ze al weken aan hebben gewerkt voor het project 'Beeldvorming over vluchtelingen'. Voorbeeld was het I&O-onderzoek dat verwerkt werd in de *Volkskrant*-productie Fort Europa. Docent Klijnstra recapituleert nog even: 'Een van de conclusies van dat onderzoek was dat mensen aangaven dat er veel meer mensen op de vlucht waren dan feitelijk het geval was en dat de beeldvorming over vluchtelingen dus misschien wel gebaseerd was op onjuiste feiten.'

En voor de zekerheid voegt hij eraan toe: 'En deze lessen zijn er dus niet om jullie met linkse denkbeelden te indoctrineren. Het gaat ons erom jullie te leren hoe je een mening vormt: eerst de feiten kennen en er pas dan iets van vinden in plaats van andersom.' Ook uit het onderzoek van deze groep blijkt dat kinderen het aantal vluchtelingen veel hoger inschatten dan het werkelijk is. 'Onze hypothese was dat de bovenbouw een realistisch inschatting zou maken dan de onderbouw, en die klopte; vermoedelijk zijn die beter geïnformeerd', zegt Mireille, een blinde leerling die in paragraafzinnen spreekt. En ze onderbouwt ook die uitspraak door te laten zien dat die oudere groep haar informatie vaker uit betrouwbare media haalt dan de jongere kinderen.

Groepsgeenoot Ffion vindt dat onderzoek nuttig: 'Je gaat ook meer letten op hoe ander onderzoek gedaan is.' En Ryen vindt het een

Shamiro (met blikje) maakt tijdens een tussenuur huiswerk in de kantine

De beelden bij dit verhaal zijn gemaakt door Cees Glastra van Loon, leraar aan het Mundus College Amsterdam, en onderdeel van zijn fotoboek 20, waarin we kennismaken met twintig leerlingen van het Mundus College. De leerlingen op de beelden komen niet in het verhaal voor. ceesglastravanloon.com

verademing dat je niet alleen maar droge theorie leert voor de toets en daarna weer meteen vergeet, maar de theorie over betrouwbaarheid en validatie toepast, waardoor het 'beter blijft hangen'. Hij is benieuwd naar het verhaal van de vluchteling die over twee weken in de klas komt om zijn ervaringen te vertellen.

Tiesing en Klijnstra hadden het geluk dat ze van hun school alle ruimte kregen om het onderwijs te ontwikkelen. 'Het kost ongelooflijk veel tijd.' Het huidige lerarentekort en de werkdruk zijn dan ook serieuze bedreigingen voor de nieuwe burgerschapswet, vreest Nieuwelink: 'Het gaat niet van de grond komen als je docenten niet vrijmaakt om zich bij te scholen. Dat is prioriteit een, twee en drie. En dat lerarentekort en die werkdruk zijn het grootst op die zogenaamd moeilijke vmbo's...'

De politiek moet wat hem betreft leren van 2006 toen burgerschap werd ingevoerd, maar totaal niet van de grond kwam. 9/11, de moorden op Fortuyn en Van Gogh, de multiculturele samenleving die spaak zou zijn gelopen gaven politici het gevoel dat er iets moest gebeuren om alle burgers bij de democratische rechtsstaat te betrekken. En zoals dat vaak gebeurt als er maatschappelijke spanningen zijn, werd er naar het onderwijs gekeken. 'Maar specifieke eisen of concrete invullingen kwamen er niet', zegt Nieuwelink, 'want: vrijheid van onderwijs. Scholen mochten de lessen naar eigen inzicht invullen, maar hadden vaak geen idee hoe ze dat moesten doen.'

'Tegelijkertijd werd van het onderwijs steeds meer verlangd dat zij zich richtten op

'Hoi wij zijn Zara en Beau en we gaan jullie iets vertellen over L... lhb... eh hihi lhbte?' 'Neehee! L H B T I.' 'O shit, ik kan het niet onthouden'

de zogenaamde "kernvakken": taal en rekenen', zegt Nieuwelink. De commissie-Dijsselbloem had geconstateerd dat Nederlandse kinderen het op allerlei internationale kennislijstjes niet zo geweldig deden. Leraren, zo luidde zijn conclusie, moesten dus weer gewoon taal en rekenen onderwijzen in plaats van lastiggevallende te worden met onderwijsvernieuwingen. Er moest gewoon weer gepresteerd worden. 'Daardoor raakte het burgerschapsonderwijs nog verder op de achtergrond.'

Deze keer

worden er in de nieuwe wet wel duidelijke eisen aan gesteld, maar kan de werkdruk en het schreeuwend tekort aan docenten opnieuw roet in het eten gooien. Nu al zie je tientallen bedrijfjes die in dat gat springen en kant-en-klare burgerschapslessen aanbieden die gebruik maken van kekke vormen als VR-brillen. 'Het nadeel is dat het handen vol geld kost en niet structureel is', vindt Nieuwelink. Hij hoopt dat deze bedreiging aan de orde komt in het debat over de wet in de Tweede Kamer.

2 havo van het Roland Holst is inmiddels bezig met een opdracht waarmee ze het project van de afgelopen maand, seksuele diversiteit, moeten afsluiten: een persoonlijke vlog over wat ze geleerd hebben.

Zara en Beau halen voor de planning een mindmap uit hun leren shoppers. Ze willen eerst iets algemeen over het project vertellen en 'dan ga ik jou interviewen over je neef die een nicht wil worden, toch?'. 'Nicht die een transgender wil worden.' 'O ja!' Haha hihi.

Het volgende kwartier zijn ze bezig met het stand-upje. Ze schikken hun paardenstaarten, glimlachen geroutineerd naar de smartphone en zeggen voor de elfde keer: 'Hoi wij zijn Zara en Beau en we gaan jullie iets vertellen over L... lhb... eh hihi lhbte?' 'Neehee! L H B T I.' 'O shit, ik kan het niet onthouden.' Ze nemen hun positie weer in: 'Hoi wij zijn hihi, haha...'

Ze vinden het heel belangrijk, deze lessen, zeggen ze als ze even later weer naar de klas lopen langs vitrinekasten vol opgezette dieren. 'Iedereen moet zich kunnen voelen zoals-ie is', vindt Beau. 'En als je erover hoort en je erin verdiept, wordt het gewoon.' Vinden ze ook dat je dat op schóól moet leren? Ja! Waar anders? ■

Ouders serveren lunch aan de leerlingen

De gaokao-fabriek van Maotanchang

Studeermachines met slaapgebrek

Op de middelbare school van Maotanchang, in een uithoek van China, worden leerlingen in militaire stijl gedrild om het toelatingsexamen voor de universiteit te halen. Inclusief lijfstraffen.

tekst en beeld Leen Vervaeke

Huang zegt het zonder enige emotie: haar zoon vindt het vreselijk op deze school. Hij krijgt niet genoeg slaap, hij voelt zich voortdurend zenuwachtig, en hij heeft zijn vrienden thuis al in geen jaren meer gezien. 'Maar wat kun je eraan doen?' zegt Huang, een geblokte vrouw met roodgekleurd haar, vooraan in de veertig. 'Er is geen alternatief. Je moet je eigen leven in handen nemen. En dat kan nergens beter dan hier.'

Huang, afkomstig uit een plattelandsdorp in Anhui, een van de armere provincies van China, zit gelaten bij de schoolpoort te wachten, als eerste in een lange rij van ouders. Ze zitten opgelijnd onder het afdak van de fietsenstalling, beschut tegen de brandende middagzon, met voor zich kniehoge tafeltjes vol kommen met eten. Huang heeft rijst en kip en varkensvlees meegebracht, en ananassoep met waterkastanje, haar zoons lievelingskost.

Zo zitten Huang en de andere ouders te wachten, in schijnbare rust. Tot de schoolpoort openschuift en alles ineens in beweging komt. Een zee van wit-blauw geüniformeerde tieners stroomt de straat op, en de ouders schieten in actie, als

De poort van de Maotanchang-school

in de pitstop van een racecircuit: ze reiken kommetjes aan, peilen de eetlust, scheppen nog eens bij, stoppen vitaminepillen toe – en dan is de pauze al weer om. De leerlingen haasten zich terug door de schoolpoort. Geen tijd te verliezen, de studie roept.

Zo gaat het hier twee keer per dag in Maotanchang, een van de meest beruchte middelbare scholen van China. Het lesrooster zit zo volgepropt, van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat, dat de leerlingen nauwelijks tijd hebben om te eten. Dus staan veel ouders bij de schoolpoort klaar, met lunch en avondmaal, en eventueel een nieuwe voorraad pennen of notitieboeken. 'We kunnen hem niet helpen met zijn studie,' zegt Huang. 'Maar we helpen hem zo veel mogelijk met zijn dagelijks leven.'

De middelbare school van Maotanchang, in een verre uithoek van Anhui, is een begrip in heel China. Een prep school is het, waar leerlingen in militaire stijl worden gedruild. Het lesrooster loopt van 6.30 uur 's ochtends tot 22.50 uur 's avonds, zeven dagen per week, met na school nog flink wat huiswerk toe. De leerlingen hebben voortdurend toetsen en worden met

lijfstraffen onder druk gezet om telkens hoger te scoren. Alleen op zondag hebben ze drie uur namiddagrust.

Klinkt dat in westerse oren als een pedagogische nachtmerrie, in China is de school razend populair. Van heinde en ver komen jongeren hierheen om zich aan het helse studieritme te onderwerpen. Officiële cijfers zijn er niet, maar volgens schattingen telt de school 25.000 leerlingen. In hun kielzog volgen zo'n tienduizend ouders, die zich rond de school vestigen om hun kinderen te kunnen ondersteunen. Zodat die maar één ding hoeven te doen: studeren, studeren, en nog eens studeren.

De reden voor Maotanchangs populariteit is de gaokao, het nationale eindexamen dat allebepalend is in het leven van elke Chinees. Of je terechtkomt aan een topuniversiteit, met uitzicht op een riant salaris, genoeg moet nemen met een tweederangs universiteit en later tweederangs baantjes, of zonder diploma de rest van je leven zult moeten ploeteren: het hangt allemaal af van een drie cijferige score, het resultaat van één examen, de gaokao, de schrik van elke jonge Chinees.

En dat is nou net waar Maotanchang het

verschil in kan maken. De leerlingen worden er zo gepusht dat ze gaokao-scores neerzetten die honderd of zelfs tweehonderd punten hoger liggen dan wat ze aan een normale middelbare school zouden halen, op een totaal van 750 punten. Komt in China gemiddeld veertig procent van de leerlingen over de gaokao-drempel om tot een universiteit te worden toegelaten, in Maotanchang is dat jaar na jaar negentig procent.

Maar daarvoor moeten wel offers worden gebracht. 'Mijn zoon is moe,' zegt Huang bij de schoolpoort. 'Hij studeert tot één uur 's nachts, en moet om 5.40 uur weer op. Maar het kan niet anders. Ik wil dat mijn zoon een beter leven krijgt, en dat kan alleen als hij naar de universiteit gaat. Aan een gewone school maakt hij geen kans, maar hier in Maotanchang is het slaagpercentage hoger. Hij moet hier doorheen. Zonder universiteitsdiploma sta je in China nergens.'

Voor een school die zo populair is, ligt Maotanchang opvallend ver weg van de bewoonde wereld. Vanuit Peking is het eerst vier uur vliegen naar Hefei, de provinciehoofdstad van Anhui. Vandaar neem je een hogesnelheidstrein naar Lu'an, de dichtstbijzijnde stad. En vandaar is het

nog eens anderhalf uur rijden, door een steeds leger landschap. Maotanchang ligt te midden van ongerepte heuvels, van bamboebossen en koolzaadvelden. Te midden van het grote niets.

Daar, in die eenzame heuvels, rijst ineens een gigantische campus op, die in een Amerikaanse universiteitsstad niet zou misstaan. Een fraai aangelegd park met rode bakstenen lesgebouwen, wit gestucte slaapverblijven en atletiekpistes en basketbalvelden – ook al hebben de laatste jaars geen tijd om te sporten. Het hele terrein is ommuurd, met zes schoolpoorten en overal bordjes die tot stilte manen. Vanaf de helling kijken reusachtige beelden van Mao Zedong en Deng Xiaoping toe.

Het geheim van Maotanchang, zo zeggen veel ouders, is juist die ligging: zo afgelegen en zo onontwikkeld dat er niets te beleven valt, behalve studeren. Er zijn geen internetcafés, geen bars en geen biljarthallen – en wie er een probeert te openen stuit meteen op protest. Het hele dorp staat in het teken van de school. Met kamers voor studenten en hun ouders, wassalons en kantoorhandels en bijscholingscentra – voor wie in de vakantie nog wat in te halen heeft.

'Het leven is hier hard, maar het is makkelijk vol te houden omdat iedereen hetzelfde doet', zegt Bai Xia, die vorig jaar met haar dochter naar Maotanchang verhuisde, zodat zij hier haar laatste schooljaar opnieuw kan doen. 'Iedereen is hier aan het studeren, dus zit er niets anders op dan dat dan zelf ook maar te doen. De lessen zijn hier niet noodzakelijk beter dan thuis, maar het is vooral een goede omgeving.'

Bai Xia's dochter deed vorig jaar mee met de gaokao, maar haalde onvoldoende punten om aan een universiteit toegelaten te worden. Dus kwam ze naar de meest gevreesde afdeling van Maotanchang, die van de 'herkansers', die een tweede (en laatste) kans op de gaokao willen wagen. Zij doen hun jaar opnieuw, maar deze keer zonder genade. De herkansers, zo weet iedereen, maken de langste uren en hebben de strengste leerkrachten. Alles om hen in één jaar om te vormen tot topexaminandi.

De herkansers leveren Maotanchang flink op, want hun schoolgeld is afhankelijk van hun eerste gaokao-score: van 1300 euro per jaar voor wie de drempel voor universiteitstoegang net niet haalde, tot 7300 euro per jaar voor wie volledig de mist in ging (in een land waar het gemiddelde beschikbaar inkomen 3300 euro per jaar is). Zo wil Maotanchang vermijden dat zijn gemiddelde slaagpercentage – zijn claim to fame – te veel naar beneden gaat.

Bai Xia's dochter begon met goede moed. Ze ging op internaat, maar dat bleek al gauw te zwaar. Ze moest zelf haar kleren wassen en schoolspullen kopen, terwijl haar leerkrachten eisten dat ze elk vrij moment zou studeren. Dus zegde Bai Xia, die vierhonderd kilometer zuidelijker werkt als danslerares, haar baan op en kwam ze haar dochter begeleiden, net zoals duizenden andere ouders. Moeder en dochter delen een kamer in een oud boerderijtje, omgebouwd tot pension, voor 130 euro per maand.

Ouders en leerlingen zoeken naar hun naam om de testuitslagen te bekijken

'Ik kook voor haar, was haar kleren en zorg voor een goede studie-omgeving', zegt Bai Xia, op de binnenkoer van het boerderijtje. Om haar heen zitten andere moeders pantoffels te naaien, een kleine bijverdienste om de grote financiële offers te compenseren. Bai is de enige die Mandarijn kent, de andere vrouwen spreken dialect. Ze zijn van boerenafkomst en zien Maotanchang als de enige kans op een betere toekomst voor hun kinderen: of ze gaan naar de universiteit, of naar de fabriek.

Dat Maotanchang in zo'n afgelegen gebied ligt, heeft een historische reden. Toen het Japanse leger in 1937 China binnenviel, werd de provincie Anhui grotendeels bezet, maar bleven de heuvels rond Maotanchang vrijwaard. In 1939 werd er een tijdelijke school opgericht voor geëvacueerde leerlingen uit bezette steden. Ook na de oorlog bleef de school lang populair, tot ze rond de eeuwwisseling langzaam wegwijnde, door de urbanisering en de leegloop van het platteland.

In een poging de school nieuw leven in te blazen besloot de directie zich op de gaokao te

werpen, met invoering van een ijzeren discipline. De leerlingen zitten zestien uur per dag op school – inclusief middagdutje – en hebben alleen gaokao-vakken, geen sport of muziek. Ze krijgen dagelijks, wekelijkse en maandelijkse testen. 'Ze leggen examens af tot ze verdoofd zijn', zegt een moeder, die het als een aanbeveling bedoelt. 'Zo hebben ze geen zenuwen meer bij het echte examen.'

Verschillende ouders bevestigen ook dat er lijfstraffen worden uitgedeeld. 'Als de resultaten van je proefexamens erop achteruit gaan, moet je als straf een week lang iedere dag in de klas rechtop staan, 45 minuten lang', vertelt Bai Xia. 'Nadat mijn dochter twee keer een slecht proefexamen had gemaakt, liet de leerkracht haar een contract tekenen, met het aantal punten dat ze beloofde te halen.' Bai Xia vindt het prima. 'Het werkte, haar punten werden beter. Motivatie komt pas onder druk.'

De transformatie tot drilschool heeft Maotanchang geen windeieren gelegd. Sinds de eeuwwisseling is de school almaar uitgebreid, en in 2005 is er een nieuwe vleugel bijgebouwd.

'Mijn dochter is moe en ze heeft geen tijd om te slapen. Maar als ze nu drie jaar op haar tanden bijt, dan heeft ze daarna meer dan tijd genoeg om te ontspannen'

Bai Xia (l) gaf haar baan als danslerares op om haar dochter te ondersteunen tijdens haar schooltijd

Zeker sinds een aantal leerlingen zo hoog op hun gaokao scoorden dat ze de Tsinghua Universiteit in Peking haalden, de absolute top in China, is de faam van Maotanchang toegenomen. Het aantal herkans-studenten is in de afgelopen vijf jaar verdubbeld.

Maar ook in China worden vragen gesteld bij de onbarmhartige lesmethodes. De combinatie van slaapttekort en aanhoudende druk lijkt een recept voor psychische problemen. Het is een taboe in Maotanchang, maar hier en daar zijn er signalen. Als de resultaten van een proefexamen bij de schoolpoort worden uitgehangen, op rangorde, staat een jongen achter het bord te huilen. Verderop laadt een vader zijn zoons spullen in de auto. De zoon weigert nog naar de les te gaan.

Wat critici de school ook aanwrijven, is dat de leerlingen van Maotanchang alleen maar rijtjes stampen, en niet zelfstandig leren denken. Ze zitten bij elkaar in klassen van honderdvijftig leerlingen, zij aan zij aan krappe tafels, terwijl de les uit luidsprekers klinkt. De ellenlange lesdagen zijn vooral bedoeld om kennis te memoriseren, niet noodzakelijk om ze te begrijpen. Maotanchang wordt door critici ook wel een 'gaokao-fabriek' genoemd, waar 'op examens afgestelde machines' afstuderen.

Het is een kritiek die niet alleen op Maotanchang van toepassing is, maar op de hele gaokao. Die werd in 1952 ingevoerd – met tien jaar onderbreking tijdens de Culturele Revolutie – om de toegang tot universiteiten eerlijk te laten verlopen. Met elk jaar bijna tien miljoen leerlingen

die van de middelbare school komen, en amper plaats voor vier miljoen eerstejaars aan universiteiten, is een scherpe selectie onvermijdelijk. Dan wordt de gaokao als het meest objectieve criterium gezien.

Maar op de gaokao valt behoorlijk wat aan te merken. Elk jaar zijn er in aanloop naar het eindexamen berichten over zelfmoorden van middelbare-schoolstudenten, die bezwijken onder de immense druk. Bovendien leidt de sterke nadruk op de gaokao tot een schoolcultuur waarin studenten zo veel mogelijk klakkeloos antwoorden van buiten leren. Dat botst met China's ambities om een kenniseconomie te worden, gebaseerd op innovatie en creativiteit.

Een hervorming van de gaokao wordt al twintig jaar aangekondigd, maar dat botst telkens op tegenstand. Want het strenge eindexamen wordt in China gezien als een ultieme vorm van meritocratie. Of je aan een universiteit kunt studeren, en daarmee een sprong kunt maken op de sociale ladder, hangt voor één keer niet af van politieke connecties of van smeergeld, maar enkel en alleen van je eigen prestaties. Daaraan tornen, om wat voor reden ook, ligt in China heel gevoelig.

Een term die in dat verband vaak klinkt, is het 'prisoner's dilemma', een begrip uit de speltheorie dat uitlegt waarom wederzijds voordeel het meestal aflegt tegen onderlinge concurrentie. Veel Chinese ouders zouden best willen dat de druk op hun kinderen minder wordt, maar ze vertrouwen er niet op dat een hervormde gaokao hun evenveel kansen zal bieden. Dus blijven ze

hun kinderen opjatten om harder te studeren. En blijven ze hen naar Maotanchang sturen, hopen de concurrentie te verslaan.

In het leven zijn er twee momenten die je succes bepalen: je geboorte en de gaokao', zegt Bai Xia, op haar krukje op de binnenkoer, wachtend tot het avondmaal, tot ze haar dochter weer aan de schoolpoort van eten zal voorzien. 'Of je in een arm of rijk gezin wordt geboren, dat heb je zelf niet voor het kiezen. Maar de gaokao, daar kun je invloed op uitoefenen. Dat is een kans die je niet kan laten liggen.'

De vrouwen rond haar luisteren en knikken, beschaamd om zelf hun verhaal te doen, omdat ze op hun dorpsschooltjes onvoldoende Mandarijn hebben geleerd. Creativiteit, zelfstandig leren denken – dat zijn begrippen die hier geen betekenis hebben. Wat heb je aan creativiteit en zelfstandig denken als je geen bestaanszekerheid hebt? Een hoge gaokao-score en een universiteitsdiploma, dat is het enige wat telt.

'Natuurlijk is het soms pijnlijk om te zien', zegt Bai Xia. 'Mijn dochter is moe en ze heeft geen tijd om te slapen. Maar als ze nu drie jaar op haar tanden bijt, dan heeft ze daarna meer dan tijd genoeg om te ontspannen. Als ze op de universiteit komt, dan komt die persoonlijke ontwikkeling nog wel. Maar als het niet lukt omdat ze nu niet voldoende heeft gestudeerd, dan zal ze daar de rest van haar leven spijt van hebben.' ■

De democratische school

Wat willen onze kinderen leren?

Leerlingen op scholen als DOE040 en de Sudburyschool Harderwijk leren vanuit innerlijke nieuwsgierigheid. Een betere training om te functioneren in een democratische samenleving is er niet, volgens de oprichters. Lukt dit niet niksen uit?

Zoran Bogdanović

“T

k heb een nieuwe outfit!’ roept de twaalfjarige Siem terwijl hij in een jurk het podium op springt. ‘Misschien heb ik nog ergens hakjes voor je’, zegt begeleider Debbie van Dongen. De theaterkring van de democratische school DOE040 in Veldhoven is bijeengekomen om de schoolmusical voor te bereiden. Dit gebeurt in het DOE Le Mar Theater, een ruimte met piano en discobal. In de organisatie zitten naast de tienjarige Julia ook Katrijn (14) en Vlinder (12). Zij schreven het scenario. Een exemplaar ligt op tafel: hier en daar is een zin doorgestreept of veranderd door Van Dongen, maar het verhaal staat.

Onderwerp van de vergadering zijn de rekvisieten: waar halen we die vandaan? ‘Ik denk dat de LARP-groep een wandelstok heeft’, zegt Julia. Ook heeft het gezelschap een bank nodig. Die wordt direct in de naastgelegen lokalen gezocht. De sfeer is informeel en de kinderen komen met ideeën. Van Dongen denkt vooral mee, soms probeert ze de voorstellen te temperen. De kinderen willen één euro entree vragen aan de ouders in het publiek. ‘Ik weet niet of dat zo’n goed idee is’, zegt Van Dongen. ‘Jawel Debbie, de wereld draait om geld!’ reageert Vlinder plagend.

DOE040 bestaat sinds 2014 en is een van de twintig democratische scholen in Nederland. De negentig leerlingen, tussen vier en negentien jaar, hebben geen vast curriculum om zich aan te houden. Ze krijgen alleen formele les als ze ernaar vragen en toetsing móet alleen als een leerling wil doorstromen naar het hoger onderwijs. Kinderen leren vanuit hun eigen nieuwsgierigheid, is het motto van de school. DOE040 kent vijf vaste stafleden en een 25-koppige groep vakdocenten en begeleiders; de omgang tussen begeleider en leerling is zo gelijkwaardig mogelijk. Ze zijn er om leerlingen te ondersteunen, niet te sturen. De school heeft niet voor niets de noemer democratisch. Naast het officiële bestuur, bestaande uit volwassenen, is er elke maandagmiddag een schoolkring waarin beslissingen worden genomen over het reilen en zeilen in de school. Iedere leerling kan een motie indienen. Deze wordt tijdens de kring door de aanwezige leerlingen en begeleiders besproken, eventueel aangepast en uiteindelijk aangenomen of verworpen.

Onlangs diende een leerling de motie in om een speciale ruimte voor tieners in te richten, waar geen jongere kinderen mogen komen.

Sudburyschool Harderwijk

Fotografie workshop
op de Sudburyschool
in Harderwijk

Nu hebben zij een eigen lokaal om te chillen en naar muziek te luisteren. Moties worden in de schoolkring pas goedgekeurd als er geen overwegend beargumenteerd bezwaar is: niet iedereen hoeft vóór te zijn, als er maar niemand tégen is. 'Iedereen komt aan de beurt om iets te zeggen', zegt begeleider Eric Mijnster. 'Zo krijgen ook de introverte types een stem. In de kring leer je om te luisteren naar elkaar, met juiste argumenten te komen en in het belang van de community te denken. Dankzij de kring is de school constant in beweging.'

Het is iets over negen. Terwijl een paar jonge kinderen door de gangen dartelen en de tieners

in de keuken koffie en thee drinken, zitten Mijnster (30) en collega Elizabet Meerbeek (36) voor me in een lokaal. Mijnster ondersteunt kinderen met creatieve processen, zoals schrijven en presenteren. Ook is hij mentor van negen kinderen (die zelf hun mentor mogen kiezen), waarmee hij twee keer per jaar een voortgangsgesprek heeft. Meerbeek deelt haar wiskundekennis met leerlingen, zowel in de les als in 'spontane gesprekken' op school. 'Bijvoorbeeld een leerling die veel met programmeren bezig is. Dan heb je alsnog kennisoverdracht, maar op een leukere en gelijkwaardige manier.' Het tweetal is actief in meerdere subkringen, die naast de algemene schoolkring

bestaan. Meerbeek: 'Denk aan de theaterkring, atelierkring, verhalenkring of LARP-kring, *Live Action Roleplaying*, die rollenspellen uitvoert.'

Maar hoe leren kinderen op deze school, als er geen vaste lessen of toetsen zijn? Nieuwsgierigheid speelt hierbij een sleutelrol, daar zijn de twee het over eens. 'Het is niet aan de school om kinderen iets op te leggen, maar om ze de kansen te geven om zelf aan de slag te gaan', zegt Mijnster. Op het schoolterrein is een sciencelokaal, werkplaats, atelier, studieruimte, muzieklokaal, keuken, kinderboerderij en zijn er ontdek- en speellokalen voor de jongere kinderen. Zij hebben wel enigszins te maken met een 'opgelegde'

structuur, met vaste tijden voor fruit eten en voorlezen.

In elke ruimte zijn begeleiders aanwezig. Ook kunnen leerlingen gebruikmaken van (school) boeken en computers om te leren. Daarnaast is er de vrijheid om vakmensen uit te nodigen, een filmpje te maken, een lezing te houden, of andere projecten op te zetten, zoals een TedX-dag. Mocht een leerling behoefte hebben aan een 'gewone' les, dan kan die zijn naam in het rooster van de betreffende begeleider zetten.

Een heleboel mogelijkheden en een heleboel vrijheid. Lukt dit niet niksen uit? 'Op het reguliere onderwijs leerde ik dat je daar aan bepaalde dingen moet voldoen omdat iemand anders die oplegt', zegt Mijnster. 'Natuurlijk leidt dat tot passiviteit; er wordt voor je gezorgd. Maar bij ons heb je alle verantwoordelijkheid voor jouw dag. Dat is een totale omslag van absorberen naar zelf actief zijn.'

'Ooit zat ik op een stoel in de klas. En als ik mezelf was, dan was ik tot last. Stille! Luisteren. Vinger om te vragen...' Dit is een greep uit het raplied dat Mijnster met Vlinder maakte en dat nu op YouTube te vinden is. Leuk, maar wat leert een leerling hiervan? 'Een boodschap overbrengen, schrijven en samenwerken', zegt Mijnster. 'Het idee ontstond toen Vlinder uit het niets begon te rapen. Toen vroeg ze: "Eric, wil jij een nummer met me opnemen?"'

Ondernemen uit spontaniteit is essentieel in de ontwikkeling van kinderen, vertelt Meerbeek. 'Op een reguliere school is daar nauwelijks ruimte voor. Daarom hebben instromers vanuit het reguliere onderwijs hier soms last van. Je merkt dat de eerste groep, die het hele concept vanaf 2014 heeft meegemaakt, veel bewustere keuzes maakt. Kinderen die later instromen gaan soms met de vrijheid om alsof ze op een reguliere

school zitten. Ze zoeken de grenzen op, of weten niet zo goed wat ze moeten doen.'

Dat laatste gold ook voor Vlinder, die op haar zevende instroomde vanuit het basisonderwijs. 'Ze stond op de gang te wachten tot iemand haar kwam vertellen wat ze moest doen', vertelt Mijnster. 'Er kwam maar niemand, dus ging ze maar iets maken in het atelier. Daarna stond ze weer op de gang. "Komt er nu wel iemand?" Nee. "Dan ga ik wel weer iets leuks doen." Zo kwam ze langzaam los van het idee dat iemand haar kwam vertellen wat te doen. Ze kwam steeds dichterbij de realisatie: "Ik moet het vanuit mezelf gaan doen."' Of zoals Vlinder rapt: 'Al die lokalen, je leert van alles wat je doet. En tien keer zo snel, omdat het van niemand moet.'

Neurologisch onderzoek toont aan dat onze hersenen het beste informatie opslaan en behouden als dit gepaard gaat met sterke positieve emoties. 'Die vorm van leren gebeurt niet in stille klaslokalen en gestuurde lessen, maar juist in een uitbundige sfeer', stelt neuropsycholoog Judy Willis in haar artikel *The Neuroscience of Joyful Education*. Maar het werkt ook andersom: stress

'De vrije wil van een kind moet gebroken worden', zei in de zeventiende eeuw de protestantse theoloog August Hermann Francke, de grondlegger van een schoolsysteem dat qua structuur erg op het hedendaagse onderwijs lijkt: 'Kinderen weten niet hoe ze hun levens moeten reguleren en zijn geneigd naar lui en zondig gedrag als ze alleen worden gelaten.' Peter Gray, hoogleraar evolutionaire psychologie aan Boston College, graaft in zijn boek *Free to Learn* naar de oorsprong van ons westerse schoolsysteem en vindt die in het Europees-christelijke onderwijs, waarbij God dienen centraal stond. Dit ging, naast stokslagen, gepaard met tijdgebonden lessen en een standaard curriculum.

In de negentiende eeuw namen staten het onderwijs over; het doel werd om kinderen om te smeden tot gehoorzame en vaderlandslievende burgers. Leerlingen werden ingedeeld op leeftijd en gerangschikt op prestaties. Inmiddels staat God niet meer centraal op school en begint de ochtendkring zonder het volkslied. Maar klassen, toetsen, een vast curriculum en top-down kennisoverdracht kenmerken nog steeds het

'In "begeleider" zit het woord leiden. Wij gebruiken liever het woord staf. We zien kinderen als gelijkwaardig'

en andere negatieve emoties hebben een negatief effect op leerprocessen. 'Kleuters vertellen nog met plezier wat ze op school leren', schrijft Willis. 'Hoe ouder een kind wordt, des te minder enthousiast ze thuis komen.' En schoolstress schiet de afgelopen decennia omhoog, blijkt uit onderzoek van het Trimbos Instituut. In 2002 gaf 13 procent van de ondervraagde jongens en 19 procent van de meisjes aan stress door schoolwerk te ervaren. In 2017 was dit respectievelijk 42 en 29 procent.

hedendaagse onderwijs. 'In tegenstelling tot de prehistorie, waarin kinderen spelenderwijs leerden', schrijft Gray. 'Evolutionair zijn wij niet veel veranderd. Waarom gaan we dan tegen de natuur in?'

'Regulier onderwijs dooft de vonk van nieuwsgierigheid', zegt hij. 'Urenlang in de schoolbanken zitten is niet alleen slecht voor de geest, maar ook voor het lichaam. Kinderen zijn gemaakt om spelenderwijs te leren.' Gray heeft ook een PhD in biologische wetenschappen en publiceerde onder

meer over hormoonproductie, ontwikkelingspsychologie en onderwijs. In zijn boek betoogt hij om kinderen door spel en innerlijke nieuwsgierigheid te laten leren. Kinderen, stelt hij, worden op deze manier gelukkiger, zelfstandiger en zullen hun hele leven lang beter leren. Zijn interesse voor democratisch onderwijs ontstond toen hij een nieuwe school zocht voor zijn zoon, die zich opgesloten voelde op de basisschool en uiteindelijk bij een democratische school belandde.

De 73-jarige Gray oogt op Skype fit en kwiek. Zijn zonverlichte kantoor in Boston staat vol met boeken. Met passie vertelt hij waarom spelenderwijs leren zo goed is voor de ontwikkeling van kinderen. 'Ten eerste is de vrijheid om met anderen te spelen heel belangrijk, zonder toezicht van ouders. Ze verzinnen eigen regels voor spelletjes; dit stimuleert hun creativiteit. Tegelijkertijd leren ze onderhandelen en compromissen sluiten. Als je een spel speelt met z'n tweeën moet je rekening houden met de wensen van een ander, anders wil diegene niet met je spelen. Dit alles is zó belangrijk, maar je leert het niet in een klaslokaal.'

Met 'spel' doelt Gray op de breedste definitie van het woord. Daar valt ook verbaal spelen onder. 'Iedereen leert zijn moedertaal helemaal zelf, door te luisteren naar de taal om zich heen. Hoe ouder een kind wordt, des te meer het gaat rijmen en alliteraties en raadsels gebruiken; de complexere manieren van communicatie.' Volwassenen zijn zich er vaak niet van bewust dat dit ook deel is van een leerproces, zegt Gray. 'We nemen aan dat kinderen dom zijn, we kijken op ze neer. Vooral in het onderwijs. Maar we hebben niet door dat we hun ontwikkeling belemmeren door ze de mogelijkheid om te spelen te ontnemen.' Daarmee verliest een kind ook het gevoel van zelfstandigheid: 'We blijven kinderen het signaal geven: "Wat jij wil doen is onbelangrijk. Wij vertellen je wat je moet doen. Jouw vragen en wensen doen er niet toe, het curriculum is belangrijker."'

'Uit vrijwel alle scholen verdwijnen de handvaardigheidslokalen', schreef de *NRC* vorig jaar. Een trend die al decennialang aan de gang is in de westerse wereld, zegt Gray. 'Er is steeds minder tijd voor creatieve activiteiten zoals dans, het schrijven van verhalen en gedichten, het maken van kunst. Alles is gericht om scores op toetsen te verhogen. En dat is alleen iets waard omdat wij er waarde aan hechten. Maar je moet je afvragen: wat heeft een kind aan al die toetsen, als het de opgedane kennis net zo snel weer vergeet? Wat weet jij nog van de driehoeksmeting die je vroeger bij wiskunde leerde en, belangrijker nog, hoe vaak heb je die toegepast in je leven?'

'Noah beet Stefani!' De toneelvergadering is onderbroken door geschreeuw op de gang. Leerlingen begeleiden het tweetal naar Mijnster en het conflict is snel opgelost. Als een conflict meer aandacht vereist is er de Bemiddelingskring (BMK), waarvan de leden gekozen worden in de schoolkring. 'Laatst had een leerling de frisbee van een ander kapotgemaakt', vertelt Mijnster. We zitten op een bank in de toneelruimte. 'Het mooie is dat we niet boos worden, maar bespreken wat er gebeurde en de leerlingen laten reflecteren op hun gedrag. Als het slachtoffer zijn verhaal doet, ziet de dader de gevolgen van zijn actie. De jongen in kwestie begreep dat hij verkeerd zat en had spijt. Samen wordt dan gedacht aan een oplossing: een nieuwe frisbee in dit geval.'

'In de brugklas verveelde ik me rot', zegt de dertienjarige Tony in het studielokaal, die met een vwo-4 wiskundeboek aan de gang is. 'Nu kan ik lekker op mijn eigen tempo leren. Vooral uit boeken, soms pak ik een les.' Vorig jaar kwam hij naar DOE040 omdat het tempo in de brugklas te laag was. 'Als ik zo doorga kan ik volgend schooljaar al het vwo-staatsexamen doen.' Hoe het is, om over te stappen naar een democratische

school? 'Dat was wel even wennen. Bij toeval kwam ik bij de fietsengarage terecht. Daar repareerde ik fietsen tot al het werk klaar was. Toen kwam ik bij muziek uit, dat is nu mijn ding. En wormgaten in de ruimte. Je blijft iets doen tot je je verveelt. Dan vind je weer iets anders.'

Geen van de leerlingen kijkt gek op van mijn aanwezigheid, al wisten de meesten niet van mijn komst. 'Wil je een kleurplaat kopen?' vraagt een drietal jonge kinderen in koor. 'Tien cent is genoeg hoor!' Op de gang hebben ze hun winkeltje uitgesteld met zelfgemaakte kleurplaten die ze met een printer kopiëren. In de speelruimte ernaast staat begeleider en medeoprichter Suzanne Thissen een bal over te gooien met drie meisjes die een rekenspel wilden doen. Voordat ze gooit, komt ze met een som. 'Twintig min dertien?' Ze krijgt tegelijk met de bal een aarzelend 'zeven?' terug. Optellen gaat al veel soepeler.

'Kinderen leren beter als ze ook bewegen', vertelt Thissen even later. Voor DOE040 was ze twintig jaar actief in het reguliere (kleuter)onderwijs. 'We leggen kinderen veel te vroeg Nederlands en rekenen op. Terwijl de hersenen vaak niet rijp genoeg zijn. Je schiet er niets mee op en soms breng je het kind juist schade toe.' Dit kunnen we voorkomen door beter naar het ontwikkelingsritme van het kind te luisteren. 'Als je een kind in een omgeving stopt waar het controle heeft over zijn eigen leerproces, zal het vanzelf interesse krijgen in taal en rekenen. Ieder kind heeft z'n eigen tempo en leert op z'n eigen manier. Het is een kwestie van vertrouwen en tijd. Door de constante drang om kinderen te toetsen is daar geen ruimte voor in het reguliere onderwijs.'

'Mink heeft zich niet vóór half elf ziek gemeld. Voor de zevende keer', zegt Dennis (18), voorzitter van de schoolmeeting van de Sudburyschool in Harderwijk. Vijf tieners en drie staffers zijn aanwezig bij de wekelijkse vergadering. Na wat gepraat tussen de aanwezigen gaat een meerderheid van de handen omhoog. Dennis slaat

DOE040

DOE040

Links: DOE040. Tony, Armando, Eric en Vlinder (vlnr) tijdens een lezing over democratisch onderwijs;

midden: DOE040. Tony in het fietsatelier;

rechts: DOE040. Live Action Roleplaying

met zijn voorzittershamer. Mink krijgt een dag-sanctie opgelegd: hij moet één dag later op school blijven. Ook volgt een gesprek met zijn ouders. 'Mink is dan wel verantwoordelijk, maar het is aan zijn ouders om hem ziek te melden', zegt staf-lid Christel Hartkamp.

Op de Sudburyschool zijn volwassenen geen begeleiders. 'Daar zit het woord leiden in', zegt Peter Hartkamp met een lach. In 2014 richtte hij de school op met zijn vrouw Christel. 'Wij gebruiken liever het woord staf. We zien kinderen als gelijkwaardig.' De Sudburyschool is beduidend kleiner dan DOE040. Op twintig studenten zijn er elke dag twee, soms drie stafleden. Wat in Veldhoven kringen heten, zijn in Harderwijk gezelschappen. Het idee achter de school is overge-waaid uit de VS. In tegenstelling tot DOE040 zijn hier geen mentoren of voortgangsgesprekken.

'Kinderen worden nóg meer losgelaten dan bij andere democratische scholen', zegt Christel Hartkamp. 'Daar hebben ze nog aparte omge-vingen voor jonge kinderen, omdat ze meer beschermd moeten worden. Of ze bieden kin-deren toch meer dingen aan. Maar zolang men-sen geëntertaind worden is dat een ondermij-ning van de intrinsieke motivatie, vinden wij. Dit is echt geen makkelijke school. Je wordt terug-geworpen op jezelf. Wie ben ik? Wat wil ik? Maar het gaat niet alleen om jou. Je leert hier rekening houden met je omgeving en anderen. De vrijheid om jezelf te ontwikkelen gaat hand in hand met verantwoordelijkheden.'

Het is een zonnige ochtend als ik op het schoolplein met Christel en Peter Hartkamp aan een tafel zit. Een voor een komen de tieners bin-nengedruppeld, de jongere kinderen zijn al bin-nen aan het spelen met elkaar, of doen een leer-spel op de tablet. Voor de trampoline buiten is er een inschrijfflijst. Ook zijn er schoonmaaktaken,

zelfs voor de kleinste kinderen. Hierdoor leren ze plannen, is het idee.

'Grappig', zegt Christel. 'Volgens de literatuur kan een kind van zeven niet plannen. Hier gebeurt dat wél. Op een traditionele school hoef je als zes-, zevenjarige niet te plannen, alles wordt voor je geregeld. Dus je leert het niet. Als je kin-deren in een andere context plaatst, waarbij ze hun eigen dag indelen, kunnen ze het wel.' Daar-mee raken we volgens haar bij een pijnlijke zwak-te van de onderwijswetenschappen. 'In tegen-stelling tot andere wetenschapstakken wordt nauwelijks gekeken naar de omstandigheden waarin een kind zit. Dat komt doordat we scho-len vooral vanuit historisch in plaats van weten-schappelijk perspectief vormgeven. Dus gaat men ervan uit dat kinderen altijd zo reageren, in alle omstandigheden. Wij zien hier wat anders.'

Wetenschappelijk onderzoek naar democra-tisch onderwijs is er nauwelijks. Daarom gaat Hartkamp, al tientallen jaren geologe, PhD-onderzoek doen naar de factoren die nodig zijn om een omgeving te creëren waarin kinderen zelfgestuurd kunnen leren. 'Democratisch onder-wijs wordt snel afgedaan als "alternatief". Maar als je naar de basis kijkt, gaat het terug naar moti-vationele psychologie en evolutionaire ontwik-kelingspsychologie. Hoe leert de mens? Daar is niks alternatiefs aan.'

'Alle lesstof die je op een reguliere school krijgt, kan je hier ook leren', zegt Peter Hart-kamp. 'Alleen word je niet gedwongen om din-gen te doen. Je vindt op jouw tempo je eigen weg, gestuurd door je nieuwsgierigheid en intrinsieke motivatie.' Hij vertelt over een meisje dat op haar negende besloot te willen leren lezen. 'Zij kwam naast me zitten: "Wil je me voorlezen?" Dat vroeg ze in de loop van een paar weken bij meer men-sen. Uiteindelijk kwam ze naast me zitten: "Mag

ik je voorlezen?"' De leerprocessen bij kinde-ren op een democratische school, zo blijkt ook uit dit voorbeeld, zijn niet altijd duidelijk zicht-baar en verschillen per kind. 'Ieder kind leert op z'n eigen manier en moment. Doordat de omge-ving het toestaat zien we dat ook hier gebeuren.'

Het is Pasen. Binnen wordt de grote tafel gedekt door twee tieners van het feestgezelschap. Ze hebben broodjes gebakken en heel wat lekkers aan spiesjes gestoken. Yemaya (7) en Elias (8) hup-pelen lachend rond. Aan de kleinere keukentafel zit Kate (18), die op Google zoekt naar tips over Dungeons & Dragons (D&D), het rollenspel dat door een groep van vijf à zes studenten wordt gespeeld. Ze verzinnen scenario's en spelen ze uit. Soms past een missie niet in één dag. 'Dan gaan we de volgende keer door waar we daar-voor gestopt waren. Nu moeten we ons terri-torium beschermen tegen reuzen.' Bij DOE040 houdt het LARP-gezelschap zich ook bezig met zelfbedachte fantasiescenario's. Bijbehorende rekwisieten, zoals schilden en wapens, maken ze vaak zelf in de werkplaats op school.

Hoogleraar psychologie Peter Gray en Peter Hartkamp zijn het erover eens: de leermogelijk-heden bij rollenspellen zijn eindeloos. Je hebt immers te maken met een geheel nieuwe wereld die je naar alle wens kunt kneden, door kennis te gebruiken die je in de 'echte' wereld opneemt. Daarbij leer je samenwerken en luisteren naar elkaar, maar ook strategisch denken en leider-schap tonen. Grays zoon speelde D&D op zijn elfde en schreef vaak scenario's, vertelt zijn vader: 'Veel speelden zich af in de Middeleeuwen. Gaan-deweg las en leerde hij veel over geschiedenis.'

Bij D&D maken deelnemers gebruik van

Sudburyschool.
Yemaya
(7) speelt
Rummikub
met moeder en
staflid Eri Lieke
van Alphen
de Veer

speciale dobbelstenen die zelfs tot de honderd kunnen gaan. De uitkomst van een worp kan soms leven of dood betekenen. 'Mijn zoon raakte dus geïnteresseerd in statistiek: hoe groot is de kans dat de uitkomst (on)gunstig is? Uiteindelijk publiceerde hij een artikel over kansberekening in het magazine van D&D. Het punt is: als een kind wil leren, duikt het zonder problemen in boeken of het internet om informatie op te zoeken.'

Hartkamp was verrast over het niveau van het Engels dat de kinderen op vroege leeftijd hanteren. 'Een student, destijds nog dertien jaar, wilde Dungeon Master worden onder zijn vrienden. Ik stond paf toen ik zag wat voor boeken hij meenam in het weekend. Het was niet alleen heel veel, maar ook Engelstalig en op universitair niveau.'

In de keuken van DOE040 praat het viertal tieners, dat samen met kok Lucia Treptow vegetarische 'pasta carbonara' maakt, het liefst de hele dag Engels. *'It sounds way cooler than Dutch!'* Mogelijkheden om meer talen te leren zijn er overigens ook: Treptow is naast het koken ook kundig in Japans, Spaans en Duits.

Tussen de machines en schroeven in de werkplaats vind ik de negentienjarige Luc, de oudste leerling van de school. Hij zit aan een werktafel met een wiskunde B boek opdrachten te maken: 'Ik moet de diameter van een zeshoek berekenen. Dat heb ik nodig om een nieuw differentieel te maken, zodat de scooter mobiel waaraan ik knutsel makkelijker door bochten kan.' Op zijn telefoon toont Luc me foto's van zijn creaties, waaronder een fraaie kast die hij voor zijn broer maakte. Hierbij komt veel kijken: berekeningen doen, snijden, slijpen, lassen, oliën... Het leerproces is bij Luc een combinatie van YouTube-video's, boeken, advies van begeleiders en eigen ervaring. Begeleider Johan Wester is vol lof. 'Ongevoelbaar wat die jongen doet. Die kast zou je zó in een meubelwinkel kunnen zetten.'

Opeens vallen mijn losse herinneringen als puzzelstukjes in elkaar. Het huilen en mezelf ziek voordoen omdat ik naar de basisschool moet. Mijn vrienden en ik die op de havo vijf jaar Frans 'leren' en een jaar later bijna alles weer vergeten zijn. Het middelbare school-curriculum met nauwelijks diepgang. Mijn oud-leraar Nederlands en afdelingsleider die vorig jaar op de schoolreünie met een biertje in zijn hand zegt dat het 'allemaal een poppenkast' is. Zijn pogingen om de grotendeels ongeïnteresseerde leerlingen te motiveren om iets méér te doen, had hij opgegeven. Nu snap ik ook wat Pink Floyds Roger Waters wilde zeggen met *'We don't need no education, we don't need no thought control'*.

Maar is een democratische school dan de oplossing? Het is lastig om toe te passen op grote schaal, aangezien voorstanders de 'gezonde limiet' van een school op 150 leerlingen schatten. Democratisch onderwijs is particulier en wordt niet door de overheid bekostigd. Bij DOE040 zijn ouders 300 euro per maand kwijt voor een kind; bij de Sudbury school 360 euro. 'Maar bij ons

zijn er juist single-moeders die enorme opofferingen maken zodat hun kind bij ons op school kan. We zijn aan het lobbyen om ook democratisch onderwijs door de overheid gefinancierd te krijgen', zegt Peter Hartkamp.

De verslavende werking van technologie is inmiddels bekend. Zitten veel kinderen niet de hele dag achter de computer of telefoon? Sommige instromers bij DOE040 wel. Daarom moet iedere leerling een schermplan maken. Bij de Sudbury school is er geen limiet. 'Een leerling die bij ons kwam zat een maand lang de hele dag achter de computer', vertelt Hartkamp. 'Toen stelde hij zichzelf de vraag: "Wil ik m'n hele leven achter de computer zitten?" Het antwoord was nee.'

'Deze school is geschikt voor ieder kind, maar niet voor iedere ouder.' Dit hoorde ik veelvuldig tijdens het bezoek aan DOE040. Toch zijn er gevallen waarbij een instromer niet kan wennen aan democratisch onderwijs. 'Dit komt niet vaak voor', zegt Peter Hartkamp. 'Maar in dat soort gevallen is het beter om afscheid te nemen. Zowel voor het kind als voor de school.' Daarbij vallen de leerlingen onder een nichegroep; hun ouders staan open voor dit onderwijs. Uit onderzoeken blijkt dat steeds meer Nederlandse ouders hun kinderen pushen om beter te presteren; een tegengestelde trend van wat nodig is voor succesvol democratisch onderwijs.

En willen we niet dat onze kinderen opgroeien als maatschappijbewuste burgers, die niet alleen stemmen, maar ook deelnemen aan democratische processen? Hebben ze dan niet een bepaalde 'basis' nodig, zoals lessen maatschappijleer? 'Functioneren in een democratie is juist wat je op een democratische school leert', zegt Peter

mensen om mee te spelen. Vooral voor pubers is het belangrijk om genoeg leeftijdsgenoten te hebben; ze willen deel zijn van een schoolcultuur. Een intieme relatie op zo'n kleine school voelt al gauw een beetje gek.'

Voldoen DOE040 en de Sudbury-school Harderwijk wel aan de kwaliteitseisen van de overheid? De onderwijsinspectie oordeelt van wel. De scholen hebben een specifieke B3-classificatie voor particuliere scholen en worden in plaats van op meer dan zestig punten slechts op negen punten beoordeeld.

Dan is er de overgang naar het hoger onderwijs, of de beroeps wereld. In Amerika bestaat democratisch onderwijs al decennialang en zijn er grotere Sudbury scholen. De lijst van alumni toont veel variatie: CEO's, kapitein van een cruiseschip, (hoog)leraren, kledingontwerper, ingenieurs... In enquêtes prijzen ze allemaal het democratisch onderwijs. Negatieve ervaringen kom je nauwelijks tegen.

Ook niet bij de twintigjarige Robin Relleke. Tussen haar zestiende en achttiende zat ze op DOE040. 'Het klikte niet tussen mij en klassikaal leren.' Relleke was op de reguliere middelbare school niet goed in wiskunde, maar kreeg bij DOE040 de persoonlijke begeleiding die ze nodig had. 'Ook wilde ik meer met mijn liefde voor muziek doen, in de bovenbouw kregen we het niet meer. Bij DOE had ik drie keer per week muziekles, een-op-een en in groepsverband.' Relleke is nu derdejaars student maatschappelijke zorg en wil persoonlijk begeleider

'Een leerling zat een maand lang de hele dag achter de computer. Toen stelde hij zichzelf de vraag: "Wil ik dat m'n hele leven?" Het antwoord was nee'

Gray. 'Héél de school is een democratie. Leerlingen leren niet over democratie als een stoffig begrip dat ze moeten memoriseren; ze runnen de school! Eén persoon, één stem. Ongeacht leeftijd.'

In een boekenkast op de Sudbury school in Harderwijk staat een dik boek met regels en procedures voor de schoolmeetings. 'Je leert de formele procedures, je leert functioneren in een rechtssysteem', zegt Gray. Als een student zich tijdens de vergadering niet aan de procedures houdt, wordt die gecorrigeerd door de staf. 'Je lobbyt om in schoolmeetings de uitrusting te krijgen die je wil. Je leert jezelf verdedigen met argumenten. Als jurylid leer je oordelen vellen. Kan jij je een betere training voor participeren in een democratische samenleving voorstellen?'

Toch stelt hij ook een kritische kanttekening bij scholen van het formaat van de Sudbury-school Harderwijk. 'Ze zijn beter dan normale scholen, maar ik denk dat er een tekort is aan

worden. Ik deed vrijwilligerswerk. DOE gaf me de ruimte om hier meer mee te doen, vakmensen te interviewen en langs te laten komen op school. De school heeft mijn passies en interesses goed opgevangen.'

Hoe staat het met de toekomst, vraag ik Peter Gray aan het einde van ons Skype-gesprek. Volgens hem staan er twee dingen in de weg van de popularisering van het democratisch onderwijs: te veel vooroordelen en te weinig financiële steun van de overheid. 'Ik praat met veel Sudbury-leerlingen en hun ouders, die worden vaak voor gek verklaard. De meeste mensen zijn conformisten en kiezen voor de weg van de meerderheid. Dat is prima, de twee soorten onderwijs kunnen naast elkaar bestaan. Maar geef democratisch onderwijs een eerlijke kans en laat dan de mensen beslissen.' ■

De namen van de DOE040-leerlingen zijn, op Vlinder en Tony na, gefingeerd

Het multiculturele schoolvoorbeeld

‘Je kunt ongelooft veel uit de kinderen halen’

Opleiding vmbo mobiliteit en transport, praktijkopdracht

De Haagse Johan de Witt Scholengroep stond vroeger bekend als een probleemschool, nu is er rust en scoort de school 'excellent'. Hoe dat kan? In de directiekamer ging het roer drastisch om. 'Deze kinderen zijn níet zielig.'

Margreet Fogteloo
beeld Theo van Pelt

Een meisje in een blauw polo-shirt en met een hoofddoek schuift na een klopp op de deur even de directiekamer binnen. Ze verzorgt de koffie, komt de prullenbak legen en vraagt of er nog meer rommeltjes zijn. 'Leerlingen uit het praktijkonderwijs lopen intern stage, voor hen is dat een sociaal veilige omgeving', licht Hans Huizer, algemeen directeur van de Johan de Witt Scholengroep, de bedrijvigheid van het meisje toe. Huizer is een rijzige man met een grijzend baardje, in spijkerbroek met daarboven een zwart jasje – prototype leraar. In die functie begon hij ruim veertig jaar geleden zijn loopbaan, inmiddels leidt hij sinds tien jaar de Johan de Witt Scholengroep: vijf gebouwen die verspreid liggen in het centrum van Den Haag, het Laakkwartier en de Schilderswijk – achterstandswijken waar de bevolking grotendeels een niet-westerse migratieachtergrond heeft en sociale mobiliteit nog geldt als een grote uitdaging. Vroeger waren het vijf losse middelbare scholen voor vmbo en vwo; zij opereren nu onder één vlag, met één huisstijl voor de informatie en communicatie in cyclaamrood en overal dezelfde regels en onderwijsprincipes.

De uniformiteit komt voort uit een cultuuromslag die hier in de afgelopen tien jaar heeft plaatsgevonden. Je kunt gerust stellen dat het een succesverhaal is: een probleemschool ging door een nieuwe aanpak zo goed scoren dat ze uiteindelijk het predicaat 'excellent' verwierf. Daarmee is het een schoolvoorbeeld voor andere 'zwarte' scholen waar relschoppers de dienst uitmaken.

Hoe dat kan? Huizer ging aan de slag onder het adagium 'rust, reinheid en regelmaat', de drie

klassieke opvoedregels waar hij zelf nog mee is opgegroeid, en met als uitgangspunt dat je deze leerlingen serieus neemt. Het klinkt logisch, maar het roer moest in de directiekamer wel eerst drastisch om. Niet zozeer bevoegen, eerder puur zakelijk vertelt hij in zijn werkkamer over zijn 'missie', geflankeerd door Anne Segeren, plaatsvervangend directeur van de scholengroep.

Toen Huizer in 2010 werd gevraagd algemeen directeur te worden, nadat hij elf jaar directeur bedrijfsvoering was geweest, lag er een zware opdracht op zijn bord: reorganiseren. Dat was hard nodig, want de school stond bekend als een zwarte school waar altijd heibel was. Het aantal leerlingen liep dan ook fors terug, van 2400 naar 1900. 'Je ging naar de Johan de Witt Scholengroep als je wat mankeerde, iedereen kende de school van naam, maar niemand wilde er heen. Bij de controle van de Onderwijsinspectie kwam naar buiten dat een aantal opleidingen niet op orde was. Schaalvergroting en resultaatonderwijs, dat waren de eisen. Ik eiste op mijn beurt carte blanche. Ik kreeg daarin steun van het bestuur van VO Haaglanden.'

Hij kon zijn borst natmaken, want eerst moesten er door het krimpend aantal leerlingen docenten uit. 'Dertig fte's schrappen, dat kost veel tijd en energie. Ik heb vijftig personeelsgesprekken gevoerd en toen zeker geen vrienden gemaakt. Maar het moest voor het behoud van de organisatie als geheel. En de beeldvorming, die bepaald niet onrealistisch was, moesten we ombuigen zodat we weer konden groeien.'

Het bleek een strijd tegen een hardnekkige attitude waar het onderwijs in multiculturele wijken eind jaren negentig van doortrokken was. Huizer: 'Ik hoorde om me heen: "O jee, achterstandskinderen, wat zijn ze allemaal zielig." Ik heb goede contacten in de Schilderswijk, en kwam wel eens in buurthuis De Mussen waar ik mensen dan hoorde vragen aan de buurtbewoners: "Wat kunnen we nu voor jullie doen om jullie te helpen?" Dat beeld uit de maatschappij kwam bij ons binnen, het zat door de hele organisatie heen.'

Ondertussen werd de problematiek niet benoemd. Het was in de periode dat op het Terra College, een andere grote middelbare school in een Haagse achterstandswijk, op een ochtend een conector in de kantine werd doodgeschoten door een leerling. Huizer heeft hem gekend, Hans van Wieren. 'Ook bij ons was er fysiek geweld, bedreigingen. Het werd allemaal weggestopt. Na een goed gesprek ging de leerling de klas weer in en begon het gedonder gewoon

opnieuw. Ik zei: "Niet doen, punt." Het zijn géén zielige kinderen en ze komen hier voor onderwijs. Onze kerntaak is lesgeven, en geen zorg bieden. Die houding is nu veranderd, door heel Nederland, en dat is maar goed ook. Mensen zijn meer zichzelf gaan helpen. Geef ze een goed diploma mee, leer ze goed Nederlands zodat ze hun eigen sollicitatiebrief foutloos kunnen schrijven. Stel eisen aan ze, ze bloeien ervan op.'

Boksen en fitness voor iedereen. Ook gymkleding zelfde van school. Iedereen gelijk

Anne Segeren, die in die tijd locatiedirecteur van de mavo, havo en het vwo op de Glasblazerslaan was, herkent die sfeer. 'Het was pampieren, en niet diplomagericht. Mensen die hier kwamen solliciteren zeiden dat ze de kinderen graag wilden helpen, waarop wij zeiden: "Je komt hier niet om de wereld te redden." Dat is niet onze taak en daar zijn we niet voor opgeleid.'

Ombuigen betekende niet dat er een drilschool van werd gemaakt – integendeel. Er kwam een andere grondhouding en die ging gepaard met een pakket regels en afspraken. Petjes de héle school uit, de hoofddoek mocht blijven. De oude kluisjes verdwenen uit de aula. Segeren: 'Kinderen zeiden namelijk op maandag dat zij hun huiswerk niet hadden gemaakt, omdat hun boeken in het weekend in hun kluisje lagen. De boeken moesten voortaan in een echte tas, zoals een rugzak. Een dametasje mag ook, maar wel met een rits. Een boekenpakket kost 350 euro, dat krijg je voor niks en daar ben je netjes op.'

Gaat de bel, dan is het meteen rustig. Iedereen is verantwoordelijk voor de leefomgeving, er mag na de pauze niks meer liggen aan bakjes, zakjes, propjes of blikjes. Segeren: 'Respect voor de ruimte waarin je verkeert is psychologisch

belangrijk.' Huizer vult aan: 'Chaos geeft chaos. Zorg ervoor dat de school schoon is. We hebben hier overal camera's dus niemand kan er mee weggkomen. Geeft ze ook een veilig gevoel, hoor ik van leerlingen.'

Alle conciërges hebben de training 'pedagogische conciërge' gedaan. Er kwamen veiligheidsmedewerkers die samen met de conciërge tijdens de pauzes toezicht houden. Niet meer de docen-

ten, want die hebben een zware baan en moeten zich tijdens de pauze kunnen ontspannen. Leerlingen mogen als ze pauze of een tussenuur hebben het gebouw niet verlaten, de straat op waar verleidingen lokken. Overal hangt aan de muur een bord met de regels: respect, niet over de streep en aanspreekbaar zijn. Die waren er vroeger ook al, maar ze hadden weinig effect. De vierde regel – we gebruiken geen geweld meer – kon worden geschrapt. Segeren: 'Leerlingen zeiden zelf "Doe maar weg, dat is hier toch niet meer." Geweldig natuurlijk.'

Hoe het hier vroeger was? 'Onrustig. De gebouwen zelf hielpen ook niet mee, die waren vreselijk, maar de architect vond ze geweldig', zegt Huizer. Het gebouw op de Hooftskade ging volledig op de schop.

En er deden rituelen de intrede. Elke ochtend bij binnenkomst staat iemand van de directie bij de voordeur om leerlingen een hand te geven en om elkaar goedemorgen te wensen. Zo nodig worden de leerlingen gecorrigeerd op bijvoorbeeld hun kleding. 'Als leerlingen op slippers komen dan zeg ik: "Ga je naar het strand?" Dan gaan ze lachen, het is net hoe je het brengt', zegt Huizer. En elke dag gaat de hele school,

inclusief docenten en medewerkers, om klokke half 11 twintig minuten lezen. 'Onze kinderen hebben een leesachterstand en moeten kilometers maken, dat is het idee. Van lieverlee vinden ze lezen leuk, in plaats van alleen maar op de telefoon snuffelen', zegt Segeren. In de klas zijn de telefoons uiteraard uit.

Duidelijkheid en eenvormigheid, daar gedijt deze gemêleerde groep uit de onderstroom van de samenleving onder, is hun overtuiging en ervaring. 'Ze moeten zich al met zoveel bezighouden, ook is de thuissituatie niet altijd optimaal. Dus moet het op school gestructureerd en rustig zijn, zodat ze alle aandacht op het leren kunnen richten. Hun toekomst begint bij een diploma. Zeker, iedereen heeft zijn verhaal, daar wordt ook goed naar geluisterd. Een mentor heeft vijf klokuren per week om er iets mee te doen. Aandacht geven, helpen bij studievaardigheden en loopbaanoriëntatie. Dat is dus iets anders dan zorg bieden', zegt Huizer.

Beiden hebben ze een heldere visie op de rol van onderwijs: het moet zo optimaal mogelijk kansen creëren voor later, maar de leerling moet

migranten en Oost-Europese seizoenarbeiders, die tegen hoge huurprijzen in krappe kamers wonen. Aan hun verborgen leed verdienen projectontwikkelaars en huisjesmelkers bakken geld. Ik heb een mooie jeugd gehad. Mijn vader was postbode, hoofd bestellingen. Hij was een slimme man, maar had vanwege de oorlog alleen lagere school. Tegen mij zei hij: "Je kunt alles bereiken, als je de kansen grijpt."

Het aloude verheffingsideaal had voor de zoon van de postbode in elk geval nog betekenis. Na de pedagogische academie met een hoofdfakte belandde hij in het buitengewoon onderwijs voor moeilijk lerende kinderen. Hij richtte daarna een stagebureau voor het praktijkonderwijs op, en kwam zo in contact met de Johan de Witt Scholengroep. In zijn vrije tijd studeerde hij mo orthopedagogiek waar hij een manier van kijken en denken leerde die zijn pedagogische beleid als

Vroeger was het: het kind heeft een probleem, de ouders erbij halen en externe hulpverlening inschakelen. Nu zeggen we tegen de ouders: "Wat gaat u eraan doen?" Dan zie je vaak dat ze handelingsverlegen zijn, en dan kunnen wij hen helpen bij een oplossing. Maar ze moeten het wel zelf doen. Een maatschappelijk werker, een psycholoog – die willen we niet de school in halen', zegt Huizer.

En ja, daar kregen ze veel kritiek op. Praten was goed voor een kind en de school zou geen zorg bieden. 'Wij zien dat anders: de school is er primair voor onderwijs en om er lekker te chillen. Niet urenlang op een kamertje praten, de lessen gaan altijd voor. Ik vind het allemaal logisch, ik heb altijd zo gedacht, ik ben zo opgevoed. Gebruik je gezonde verstand, en dat kun je verder met wetenschappelijk onderzoek onderbouwen. Ik zit nu 43 jaar in het onderwijs, je

'Wat ik ze wil meegeven is het vermogen om te spelen, om vrij te denken. Leren kijken. Dat gaat soms verrassend makkelijk'

Samen studeren

het wel zélf doen en willen. Segeren heeft de leraaropleiding met als hoofdvakken biologie en scheikunde gevolgd en was naast haar studie in het zuiden van Nederland tophockeyer. Ze weet dus hoe je moet afzien om iets te bereiken.

Huizer komt van 'het veen', het Haagse Laakkwartier. 'Dat was een koperen-knoppenbuurt, nu is dat veranderd. Er wonen voornamelijk

directeur mede heeft bepaald. Er was volgens hem meer nodig dan een decaan met foldertjes die verwijzen naar de eerstelijnszorg of de psycholoog. Er zijn nu vijf orthopedagogen in dienst en er is een commissie leerlingenzorg.

'Is er iets met een leerling aan de hand, dan gaan we zijn gedrag in de lessen observeren en vervolgens bepalen wat er moet gebeuren.

moet nooit achter nieuwe theorieën aan marcheren.'

We wandelen door de school. Op een groot bord in de gang van de personeelskamers zijn de roosters van de docenten en activiteiten met stift in een schema geschreven. Het is grote pauze, en inderdaad zie je in de aula een aantal mannen in grijze bedrijfskleding onopvallend tussen de kwetterende kinderen surveilleren. Als de bel gaat wordt een groep treuzelende meisjes gemaand op te schieten. Aan de achterzijde verlaten we het gebouw richting het fietsenhok en rijden op de fiets door de lange straten van de Schilderwijk naar de kunstcampus. Een nieuw gebouw met op de eerste verdieping de lokalen. Die hebben glazen wanden zodat je vanaf de gang de lessen kunt zien.

Muziek dendert uit een lokaal waar een groep onder leiding van een dansdocent pakje streetdance leert. Meisjes en jongens door elkaar en zo te zien van diverse afkomst en van alle leeftijden. Er zijn enorme lengteverschillen. Een klein zwart jongetje pakt meteen de nieuwe bewegingen op, daarnaast staat een lange slungel met rood haar die geconcentreerd zijn best doet het allemaal te volgen. De zon valt over de bewegende lichamen, ze lachen als ze alles in slow motion moeten doen. 'Maak gebruik van je lichaam', roept de docent. 'Handen, knieën, voeten – alles beweegt mee.' >

Bij de les theater praten kinderen uit de onderbouw naar aanleiding van de voorstelling *Snowflake* in een kring verder over de thema's cyberpesten, manipulatie en 'over je grenzen heen gaan'. De vraag van de docent is of de voorstelling hen aan het denken heeft gezet. 'Nou,' zegt een meisje, 'ik heb nog nooit zoveel vieze woorden in een korte tijd gehoord'. Een ander meisje zegt dat ze nooit eerder naar een voorstelling is geweest en het leuk vond. Een jongen mag een vraag voor de groep verzinnen en zegt na even nadenken: 'Het is gericht aan de meisjes: vonden jullie de mannen lekker?' Luid gebulder. Een serieuze vraag van de docent: 'Wie heeft er wel eens een geheim doorverteld?' Dat heeft iedereen wel eens gedaan. Het idee van deze les is dat je vanuit theater praat over de samenleving en je eigen dilemma's, legt Mechteld van Dijk, coördinator kunstonderwijs, later uit.

In het lokaal ernaast hangt een zweterige atmosfeer, de les handvaardigheid loopt op z'n einde. Jade Hulscher, docent beeldend, roept de kinderen op tot opruimen, maar het is een chaos van lopen en duwen. Een jongen zet een nijptang voor de grap in de vinger van een meisje. Hulscher zegt als iedereen weg is: 'Het is lastig om die vrijheid te geven, dat het niet ontardt. Wat de bedoeling is van kunstonderwijs is dat ze leren hun eigen kaders los te laten en die durven te bevragen. Wat ik ze wil meegeven is het vermogen om te spelen, om vrij te denken. Leren kijken. Dat gaat soms verrassend makkelijk. Ik was een keer in het Haagse Gemeentemuseum met een groep kinderen, van wie degenen met een Afrikaanse afkomst een abstract werk van Piet Mondriaan direct mooi vonden. Al die kleuren, het raakte ze.'

Net als bij dansles is bij het vak film 'een schakelklas' aan het werk. Dat is een bijzonder gezelschap: asielkinderen die analfabeet zijn omdat ze nooit naar school zijn geweest, kinderen die opgegroeid zijn met een ander alfabet of kinderen van Poolse seizoensarbeiders die nog geen woord Nederlands spreken. Vandaag vertonen ze de animatiefilmpjes die ze in eerdere lessen in elkaar hebben gezet. Een kort verhaaltje met een aantal karakters. Na afloop van elk filmpje wordt er geklapt en gejuicht. In de volgende lessen komen er geluid en stemmetjes bij – de techniek pakken ze snel op.

Caroline de Nerée, docent film, zegt later in de kantine dat het niveauverschil groot is. 'Sommige kinderen zijn door hun achtergrond bijvoorbeeld onderontwikkeld in hun motoriek, wat je kunt zien tijdens knippen, plakken en kleien.' Wat ze hen wil meegeven? 'Hen comfortabel maken, een soepele overgang naar de maatschappij. Soms is iemand verdrietig en daar is ons programma een goede uitingsweg voor. Er zit veel achter deze kinderen, sommigen wachten al lang op een asielstatus en zijn onzeker over hun toekomst.'

De Internationale Schakelklas (ISK) heeft een bijzondere plek in de school. Er zijn op dit moment zo'n 350 leerlingen die van buitenaf komen. Er is continu instroom, zo'n zeven per

week. Op dit systeem is een nieuwe aanpak losgelaten, vertelt Huizer tijdens ons gesprek in zijn kamer. 'Na een intakegesprek bepalen we welk niveau iemand heeft, of in potentie heeft, om te kijken in welke klas ze later geplaatst kunnen worden. Schakelklassen zijn altijd kleine groepen, zeventien leerlingen tegenover een normale klas van dertig. Voor ieder schakelkind krijg je fiks extra geld. Vroeger hield je een kind standaard twee jaar in die klas, want dat leverde geld op. Nu kijken we scherper naar wat iemand kan. Gemiddeld gaan ze na zo'n tien à elf maanden naar de reguliere opleidingen. Vluchtelingenkinderen zijn gedwongen hun leven hier op te bouwen en ze komen voor de kansen. Wij eisen dat ze Nederlands met elkaar praten. Dat geldt in het hele gebouw; als we met elkaar zijn spreekt niemand in de moedertaal. Geen Turks, geen Marokkaans of wat dan ook.'

Aan de schakelklas geven ze ook lessen burgerschap. Maar het zit eigenlijk in alles, zegt Segeren. 'In sport, kunst, in onze projecten netwerk verbreden, stage lopen – het gaat om reflectie op jezelf en de maatschappij.'

Daarom zijn kunstvakken zo belangrijk – altijd, maar vooral op deze school. 'Je kunt ongehoofd veel uit de kinderen halen,' zegt Mechteld van Dijk, coördinator kunstonderwijs. 'Wat tof is: nieuwkomers worden hier ondergedompeld in cultuur en maken zelf de connectie met de stad. Ik zeg tegen hen: "Het staat ook voor jullie ter beschikking, musea, ga het ontdekken." We houden ons niet echt bezig met hun achtergrond, maar het kan wel opeens naar boven komen. Het

gegaan, maar in de kern is het hetzelfde: buiten kaders denken. Er kan niet genoeg een beroep worden gedaan op de verbeeldingskracht. Leren zich te uiten is voor alle pubers belangrijk.'

Hij noemt de jongen met het rode haar, die we net zagen dansen in de klas. 'Van nature heeft hij er duidelijk geen geneigdheid toe, maar hij ging over zijn eigen grenzen van verlegenheid heen. Hij voelde zich kennelijk vrij.'

Ons gesprek wordt even onderbroken door de komst van een boom van een jongen met een vaag verhaal over een lastige oom die 'iets' van de school vindt. Hamel luistert en zegt dan: 'Vertel dat later nog maar eens, en dan wat duidelijker graag.' Als de jongen weer weg is, zegt Hamel: 'We lagen onder de loep van de inspectie, we kregen een onvoldoende. Bij ckv waren we op dat moment al onze koers aan het wijzigen: kunstonderwijs moet niet vrijblijvend zijn, maar resultaatgericht. Vroeger ging het altijd om het proces.'

Vanaf 2012 ging het beter met de school, de groei zat er weer in – van 1250 naar 1900 leerlingen. Twee jaar later werd na een bouwkundige renovatie locatie Hooftskade heropend en kreeg de scholengroep als kwalificatie een voldoende, een groene kaart om door te gaan op deze weg. En nog weer twee later de kwalificatie 'excellente school'. Het is een school waar al jaren, ook toen het nog slecht ging, premier Rutte elke donderdagochtend les geeft. Huizer zegt daar alleen over: 'Hij komt altijd, slaat nooit een keer over.'

'Wij eisen dat ze Nederlands met elkaar praten. Als we met elkaar zijn spreekt niemand in de moedertaal. Geen Turks, geen Marokkaans of wat dan ook'

veilige voor hen is dat het in een spelsituatie is waar hun emoties worden aangesproken. Maar het is géén creatieve therapie.'

En ook hier veranderde veel in de aanpak. Huizer vertelt daarover: 'Als de onderbouw het Gemeentemuseum bezocht, kreeg ik een telefoontje dat het weer eens een puinzooi was geworden. Daar zijn we mee opgehouden en we besloten de kunstcampus te bouwen. De onderbouw gaat niet meer naar kunstinstellingen in de stad, de bovenbouw wel. Die zijn daar oud genoeg voor.'

Maarten Hamel ontwikkelde het beleidsplan cultuureducatie voor de kunstcampus. Van oorsprong is hij muzikleraar, rond 2000 ging die functie docent culturele en kunstzinnige vorming (ckv) heten. Hij baseerde het plan onder meer op bestaande concepten zoals 'de cultuurinstelling als klaslokaal' en het model van authentic leren. Er werden convenanten gesloten met kunstinstellingen, waarvan er veel zijn in Den Haag. 'Ook het kunstonderwijs is met de tijd mee

Ze hebben de afspraak om er niets naar de buitenwereld over los te laten.

Een succesverhaal, zeker. Maar Huizer maakt zich zorgen over de verharding in de maatschappij die invloed heeft op de beeldvorming van de kinderen van zijn school. 'Als er ergens in Nederland een steekpartij op een school is geweest, worden wij gebeld om commentaar, "want dat zullen jullie ook wel vaak meemaken in de wijk".'

'Onze doelgroep maakt zich er niet druk om,' zegt Segeren. 'Wat ik wel schrijnend vind, is als ik een meisje hoor zeggen: "Ik kan toch niks met mijn diploma." Wij geven een goed diploma mee, maar er wordt negatief naar deze doelgroep gekeken. Daar staan genoeg positieve dingen tegenover. Er gaan nu bijvoorbeeld drie leerlingen na hun eindexamen naar de TU Twente.'

Bij de diploma-uitreiking krijgen ze een mooie pen met daarin hun naam gegraveerd. Huizer: 'Het is maar iets kleins, een herinnering aan hun schooljaren die ze meenemen naar hun volgende stap.' ■

Eigenzinnig onderwijs bij Moio

Rebel in het schoolstelsel

Bij Studio Moio hoeven schoolverlaters en jongeren die dreigen uit te vallen zich niet aan te passen aan de normen van het reguliere onderwijs. Zodra die druk wegvalt, groeit hun eigenwaarde en ontstaat er ruimte voor verrassend talent.

Marcel ten Hooven

De enorme winden die dinosauriërs lieten, zouden die niet de oorzaak kunnen zijn geweest van de klimaatcrisis uit de oertijd? In de aardrijkskundeles ging de fantasie van Eva de Leeuw weer eens met haar op de loop toen de docent vertelde over een eerder tijdperk waarin de aarde als een broeikas opwarmde. Dat was ten tijde van het Krijt, meer dan 65 miljoen jaar geleden. De Leeuw herinnerde zich een animatie die zij in Naturalis had gezien over de dinosauriërs die de aarde toen bevolkten. 'In dat filmpje liet een enorme dinosaurius een scheet die gewoon een hele boom omverblies. Ik dacht: hoeveel CO₂-uitstoot is dat dan wel niet? Dus ik stak mijn vinger op en vroeg dat. Warmde de aarde toen misschien op doordat er zoveel winden van dinosauriërs in de lucht hing?'

Het associatieve gedachtespinsel was de docent te eigengereid. 'Hij keek me aan en zei: hier ga ik niet op in.' De Leeuw kon haar vinger daarna maar beter niet meer opsteken. 'Hij zei dan: Eva, zal ik je nu meteen negeren of zal ik dat na je vraag doen? Wel grappig, die reactie, maar ook wel gewoon pijnlijk. Ik mocht blijkbaar niet de vragen stellen die uit mijn nieuwsgierigheid voortkwamen, alleen maar omdat hij ze niet serieus nam. Dat doet wel wat met je. Ik heb dat wel vaak gehad, ja, dat leraren mijn vragen niet accepteerden, hoewel ik ze uit oprechte interesse stelde. Dat ze dan dachten: Eva probeert weer eens lollig te doen.'

De aanvaring met de docent aardrijkskunde over de winden van dino's is een exemplarisch voorval uit het moeizame schoolbestaan van Eva de Leeuw. In de klas zeiden ze geregeld tegen haar: doe normaal! Ook wilde een docent nog wel eens vragen: 'Eva, ben je je pillen vergeten?'

Haar moeder zei stevast 'nee' als de school opperde Eva te laten testen op ADHD. Zij wist dat haar dochter geen probleem had met haar concentratie, integendeel: soms kon ze juist te veel opgaan in wat haar bezighield. Wat ze ziet prikkelt haar nieuwsgierigheid, waarna ze verward raakt in haar eigen denkassociaties. Op school kwam ze daardoor in de problemen. Te vaak wekten de vragen waarin haar gedachtstroom uitmondde ergernis of onbegrip op, doordat ze zich te ver buiten de gebaande paden begaf. Afzakken

naar het vmbo en het mbo hielp niet en had eerder een averechts effect: op dat onderwijsniveau, zo ondervond De Leeuw, zijn de gekke patronen nog wat nauwer begrensd en worden vragen al gauw als te onorthodox terzijde geschoven.

'Dat onderwijs was voor mij beklemmend', zegt ze. 'Het doodde mijn verlangen om meer te weten, in plaats van dat op te wekken. Dat vind ik raar. Onderwijs dat het eigen denken niet stimuleert houdt mensen eigenlijk klein, want als je niet zelf mag denken, hoe moet je je dan ontwikkelen? Het wil jou kneden tot een dienstbare, bruikbare persoon, die heeft afgeleerd op zijn eigen gedachten te vertrouwen. Abnormaliteit wordt helemaal gewantwoord: afwijken van de normen kost je punten. Het is eigenlijk één groot normalisatietraject.'

De Leeuw ervoer de leerplicht als een verplichting tot stilstand. Ze hield het op school uiteindelijk niet vol: ze moest te veel van zichzelf inleveren, vond ze. Een talent voor ondergeschiktheid heeft zij niet, zoals zoveel van haar lotgenoten die uit het schoolstelsel wegvielen: 'Anders word ik een robot.'

Na nog twee vergeefse pogingen een mbo-opleiding te voltooien (sociaal-maatschappelijk werk en het grafische lyceum) belandde ze bij Studio Moio in Leiden. Moio is een

particulier initiatief van Nathalie Lecina, een juriste die ruim vijf jaar geleden de wereld van het beleidsadvies achter zich liet – die was haar te klein en te veel een werkelijkheid van papier. Met haar medewerkers, allen afkomstig van het mbo, wil Lecina schoolverlaters of jongeren die op het randje van een drop-out staan overleiden helpen, door hen op school bij te staan, een stageplek bij de studio zelf aan te bieden of tijdelijk in dienst te nemen.

Sinds de oprichting in 2013 heeft Moio meer dan 1800 jongeren die op school waren vastgelopen meer of minder intensief begeleid. Bijna negen op de tien haalden alsnog een diploma, mede dankzij het zelfvertrouwen dat zij bij de studio terugwonen: ze ontdekten daar dat hun moeizame schoolbestaan ook aan een falend onderwijssysteem kan liggen en niet per se aan henzelf te wijten hoeft te zijn. Jet Bussemaker, minister van Onderwijs in Rutte II, onderkende het belang van Lecina's initiatief. Zij vroeg mbo'ers die bij Moio waren betrokken om haar suggesties te doen voor verbeteringen van hun schooltype. Vrij naar Einstein gaven zij hun onderzoeksrapport het motto: 'Je beoordeelt een vis ook niet op het beklimmen van een boom', om aan te geven wat er volgens hen aan het mbo mankeert: een overmaat aan aanpassingsdwang.

Wie binnenloopt bij studio Moio in Leiden-Noord ziet dat jongeren daar hun zin in leren herwinnen – en daarmee een zekere vrolijkheid in hun bestaan. Een voorbeeld: Falco kreeg het idee om te gaan 'paintballen' met de ouderen met wie Moio het gebouw deelt, wat in dit geval inhield dat ze een abstract schilderij maakten door verfbalonnen tegen een wit doek uiteen te laten spatten. Ook grappig: in de tuin zijn her en der paspoppen ingegraven zodat alleen het onderlijf nog rechtop boven de grond uitsteekt, alsof ze er van bovenaf zijn ingedoken. De mannelijke paspop die met zijn hoofd was beland in het kruis van een vrouwelijke werd in vuur en vlam gezet: Falco stak de fik in hem wegens 'mensoverschrijdend gedrag'.

Hoewel van vaste tijden of de plicht aanwezig te zijn geen sprake is, komen de Moio-studenten trouw naar de Julianastraat om aan

UniverCity/ Studio Moio

UniverCity/ Studio Moio

Boven: de kooi staat symbool voor het onderwijs-systeem dat gekoooid is door allemaal financiële prikkels. Hij is gebouwd voor een kunstproject over schooluitval; rechts: Tekeningen gemaakt door Eva de Leeuw; onder: tekening van Esmee van der Horst van de jongeren die met mbo UniverCity op reis gingen

Eva de Leeuw

Inge van Mill

Klas kunst & filosofie bij mbo UniverCity

UniverCity / Studio Moio

Inge van M

Links: Eva de Leeuw, een van de drijvende krachten achter mbo UniverCity samen met Johan van Leeuwen, een van de deelnemers van UniverCity

hun projecten te werken. Welke dat zijn, daarin laat Lecina hen vrij, mits er een hernieuwd perspectief ontstaat op het afronden van hun opleiding. Ook heeft zij graag dat er op de een of andere manier een maatschappelijk belang mee is gemoeid, getrouw aan waar 'Moio' voor staat: Maatschappelijk Ondernemen in Onderwijs.

Naar de maatschappelijke waarde informeerde Lecina dan ook meteen toen Ruben Engelkes haar zei dat hij een mierenkolonie in de studio wilde inrichten. Engelkes, tijdens zijn mbo-stage mediavormgeving op de studio begonnen en inmiddels Lecina's rechterhand als project-begeleider, overtuigde haar: weinig dieren zijn zo goed in samenwerken als mieren. In de keuken van Moio staat nu de mierenkolonie. Engelkes vertelt: 'Er ontstond nog even een dreigende crisissituatie toen we twee kevers bij de kolonie hadden gevoegd. Eva stuurde een foto naar haar vader, die bioloog is, en vroeg: pap, is dit nu wel zo slim? Hij antwoordde: deze keversoort vreet dertig mieren in een minuut.'

Toch hebben de mieren gewonnen. Hun reddingsoperatie, een meesterstukje van samenwerken, was in de keuken live te volgen, dankzij de doorzichtige plastic platen waarmee de kolonie is ingepakt. Te zien was hoe de mieren eerst de koningin in veiligheid brachten, door haar een verdieping hoger te tillen, om vervolgens alle toegangen tot het holletje waar de kevers zich bevonden met gruis dicht te stoppen, korreltje voor korreltje. Op het moment dat de vijanden het loodje legden zouden ze dat holletje weer opengraven, om de stoffelijke resten aan de koningin te kunnen voeren. In deze aanschouwelijke les werd de inzet van hun samenwerking duidelijk: het voortbestaan van de kolonie, nu en in de toekomst. Al was het wel wat ontvullend toen Eva's vader opmerkte dat de mierenmaatschappij het ultieme voorbeeld van een genadeloze dictatuur is.

Met kinderen uit de buurt is Engelkes bezig een 'educatief natuurcentrum' bij de studio in te richten, waarvan de mierenkolonie een onderdeel is. De band met de buurt wordt steeds hechter. Zo kwam Mohammed Mkadmi, toen tien jaar oud, ruim twee jaar geleden spontaan de studio binnengelopen toen hij door het raam een Marokkaanse cameraman aan het werk had gezien. 'Hij vroeg mij: Nathalie, kun je ook cameraman worden als je Marokkaan bent dan?' herinnert Lecina zich. 'Ik keek in de ogen van een tienjarige jongen en dacht: dit kan niet waar zijn! Hoezo denk jij dat je niet alles kan worden wat je wilt? We besloten direct Mo op te leiden tot cameraman en een documentaire te maken over de vele succesvolle Nederlanders van Marokkaanse afkomst.'

Robin van Duin, een oud-stagiair die nu bij Moio leiding geeft aan filmprojecten, ging met Mo op stap, om onder het oog van de camera interviews af te nemen met onder anderen Ali B, tv-presentator Mustafa Marghadi en de Rotterdamse burgemeester Ahmed Aboutaleb. De documentaire die zij samen maakten ging in 2017 in première op het Cinekid Festival. En

Mo weet nu: ik kan cameraman en presentator worden.

Eva de Leeuw heeft binnen Moio een eigen sectie gevormd, mbo UniverCity, bedoeld voor jongeren die net als zij volledig uit het schoolsysteem zijn weggevalen; mbo staat in dit geval voor 'maatschappelijk betrokken onderwijs'.

De Leeuw, inmiddels in vaste dienst, is een van de drijvende krachten van de studio, mede dankzij de opdracht die Lecina haar gaf: koester je kritische eigenzinnigheid en blijf de onorthodoxe vragen stellen waarvoor de docenten destijds je scheef aankeken. De frustrerende ervaringen die De Leeuw op school opdeed zie je terug in projecten die zij voor Moio entameerde, zoals dat van de filosofieklas waarin alleen vragen mogen worden gesteld en geen antwoorden gegeven. De herinneringen aan haar schooltijd kregen ook hun weerslag in het project 'Doe toch eens gewoon niet normaal'. Voor dat kunstproject is ad hoc een collectief van schilders en beeldhouwers gevormd die op wisselende plekken in de stad – de 'niet-normaalzones' – onaangekondigd kunstzinnige veranderingen in de openbare ruimte aanbrengen.

'Een tijdje geleden zei Rutte dat we normaal moesten doen', vertelt De Leeuw. Toen dacht ik: wat is dat dan, normaal? Ik bedoel: persoonlijk vind ik het beleid dat Rutte voert niet normaal. Door die druk om normaal te doen krijgt alles wat afwijkt van de norm al gauw het stempel abnormaal, of asociaal, ongewenst, niet te tolereren. Zo haal je de mooiheid uit mensen weg. Gekke, de mogelijkheid van het normale af te wijken, maakt je vrijer, creatiever, gelukkiger. Anders was Ruben toch nooit op het idee gekomen om een mierenkolonie in de keuken te zetten, of Falco op de gedachte om mensoverschrijdend gedrag met vuur te bestrijden?'

Een van de huisregels bij Moio is dan ook: gekte is van waarde, fouten maken moet. 'Al op de basisschool wordt het maken van fouten afgestraft: dan krijg je een lager cijfer', zegt De Leeuw. 'Raar is dat. De angst om te falen wordt zo aangewakkerd, hoewel in het maken van fouten juist lessen zitten: ze duiden erop dat je jezelf hebt uitgedaagd tot iets nieuws, tot een poging iets te ontdekken, tot onderzoeken. Ook leer je zo te accepteren dat je niet altijd de goede keuzes maakt en dat het geen schande is als je van gedachten verandert of van een opvatting terugkomt. De vrijheid fouten te maken maakt ook jouzelf dus vrijer.'

Als motto van het project 'Doe toch eens gewoon niet normaal' koos De Leeuw een uitspraak van Maya Angelou: *'If you are always trying to be normal, you will never know how amazing you can be.'* Bij Moio ervaart Lecina het spiegelbeeldige: ze is telkens weer verrast door de ongekende talenten die bij jongeren te voorschijn komen als ze eenmaal zijn bevrijd van de normalisatie-druk die het reguliere onderwijs oplegt.

Voorals het mbo voert die druk op. De Moio-studenten die voor Bussemaker het onderzoek naar een beter mbo uitvoerden, kregen van

leidinggeevenden op een regionaal opleidingscentrum (roc) tot twee keer toe te horen: 'Het mbo is een leverancier van het bedrijfsleven.' Als dat de rol van het mbo is, dan is het diploma het bewijs dat de school je in passende vorm heeft aangeleverd voor het arbeidsproces, meent Lecina. De auteurs van de nota voor Bussemaker concludeerden: 'Zo worden we arbeidszombies. Echt: wij hebben zoveel meer potentie dan grondstof.'

Lecina: 'Zo raak, wat ze hier schreven! Jongeren die afwijken, die ondernemend zijn, creatief, dromerig, rebels of tegendraads, krijgen het lastig op het mbo, maar dat komt doordat het ze lastig wordt gemaakt. Een meisje als Eva mocht niet wat ze goed kon en moest wat ze niet goed kon: doen wat haar gezegd wordt. Het mbo strafte haar nieuwsgierigheid elke keer weer af. Ze mocht niet tekenen, ze mocht niet praten, ze mocht geen vragen stellen, ze moest erbij zitten als een bevroren garnaal. Al met al zouden ze haar alleen op die school hebben kunnen houden als ze haar persoonlijkheid hadden gebroken.'

In het rapport *Naar een lerende economie* (2013) schreef de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (wrr): 'Onderwijs moet geen grote disciplineringsoefening zijn om mensen geschikt te maken voor grote bedrijven. In een kennis- en dienstensamenleving zijn differentiatie en creativiteit veel belangrijker.' De wrr constateerde dat het onderwijs te veel een 'leerfabriek' is, een dwingend systeem dat je intoomt.

Tot de dwang die dat systeem uitoefent behoort de methodiek om leerlingen die anders

'Gekte maakt je vrijer, creatiever, gelukkiger. Anders had Ruben toch nooit bedacht om een mierenkolonie in de keuken te zetten?'

zijn dan de rest het stempel van een afwijking als ADHD of autisme op te drukken. Daarmee is het probleem dat zij in de klas vormen, doordat ze te veel bewegen of onvoldoende luisteren, hun eigen probleem en niet dat van het systeem. De trainingen, cursussen en coaches die zij krijgen aangeboden, constateert Lecina, zijn er dan ook op gericht hen aan te passen aan de rest, zodat ze weer in het systeem kunnen worden ingevoegd.

Het systeem zelf mag niet ter discussie komen, concludeert Lecina. 'Het onderwijs ontwijkt de vraag of het misschien zelf het probleem vormt. Zo blijft uit beeld dat het anders-zijn van jongeren op wie nu het stempel van een stoornis staat gedrukt misschien juist een waardevolle eigenschap is: zij zien de dingen in een ander perspectief. Ik heb in Studio Moio bijna niemand zonder een diagnose uit de DSM-5, het officiële

classificatiesysteem uit de psychiatrie. We zijn hier dus allemaal niet normaal, volgens DSM-5. Dat is toch gewoon bizar. Natuurlijk: het is goed om jongeren die niet goed in hun vel zitten te helpen en te begeleiden, maar echt, we problematiseren hen veel te veel. En zichzelf worden daar niet beter van: zij krijgen te horen dat het niet goed is zoals zij zijn.'

Lecina zegt dat Studio Moio om deze reden een financiële bijdrage van het ROC Leiden weigert. 'In het begin accepteerden we die wel, maar daar zijn we mee gestopt, want het ROC wilde in ruil checken hoe zielig onze jongeren hier waren. Scholen hebben er een financieel belang bij dat leerlingen iets mankeren, door de regel dat ze extra geld ontvangen voor leerlingen met ADHD, autisme of een andere aandoening uit de DSM-5. Het systeem zelf creëert dus die idiotie om zo veel mogelijk diagnoses te stellen van alles wat ze verzinnen hebben dat kinderen kunnen mankeren. Ondertussen heb ik hier, bij Moio, eigenlijk helemaal geen gasten met gedragsstoornissen, want daar merk je niet veel meer van zodra je ze laat doen wat bij hen past.'

Ze vertelt over Jamel El Yahiaoui en over Jay Cornelisse. 'Jamel kon niet stilzitten, vonden ze, hij bewoog te veel. Hij doet nu voor ons "Sport voor Nop", een project waarbij hij sport met mensen in de buurt die te weinig bewegen of geen geld voor de sportvereniging hebben. En zelf ontwikkelt Jamel zich als maatschappelijk dienstverlener zo ook veel beter dan wanneer je tegen hem zegt: zit eens stil en neem effe wat ritalin.'

Jay Cornelisse (17) krijgt sinds zijn dertiende antidepressiva voorgeschreven. Hij voelde zich op die leeftijd al niet veel meer waard, zegt hij, zeker nadat de dokter hem als autist had gediagnosticeerd. Nu het officieel op papier stond was hij er zelf ook van overtuigd dat hij iets mankeerde.

Dit waren de vragen die hij zichzelf dagelijks stelde en die de reden waren hem medicijnen voor te schrijven: waarom besta ik? Wat doe ik hier? Waarom ben ik geboren? Jay zelf zegt: 'Eigenlijk vind ik het merkwaardig dat niet iedereen zich daarover verwondert. Als het klopt dat we allemaal in dezelfde realiteit leven, waarom vraagt dan niet iedereen zich af waarom hij leeft, wat zijn tijd waard is, waarom hij überhaupt opstaat? Nee, mensen wordt juist dringend aangeraden daar niet bij stil te staan. Dat heeft men liever niet. Het is niet nuttig je die vragen te stellen – en je wordt er nog somber van ook.'

Na Jay's komst bij Studio Moio nam Ruben Engelkes hem mee naar de Erasmus Universiteit, zodat hij zijn existentiële vragen aan een filosoof kon voorleggen. 'Wat goed van jou dat je dat wilt weten!' reageerde die. 'Blijf die vragen vooral stellen.' Jay veerde op: 'Dat was misschien wel de eerste keer dat iemand buiten mijn eigen familiekring m'n eigenwaarde erkende. Op dat moment kreeg ik de ruimte om mezelf te leren kennen en mijn zelfbeeld niet af te laten hangen van de mening die andere mensen over mij hebben. Ik snap nu beter waarom ik denk zoals ik

denk. En daarbij komt: ik zie er meer de zin van in om uit mijn bed te komen.'

Bij zijn komst in de studio, zo'n anderhalf jaar geleden, vroegen De Leeuw en Lecina aan Jay: 'Wat wil je hier gaan doen?' Hij antwoordde: 'Nou, niets eigenlijk.' Hun reactie was: 'Oké, tof, interessant, doe maar.' Na een paar dagen kreeg hij toch de kriebels van het stilzitten en naar buiten kijken. De Leeuw en Lecina vroegen hem toen een onderzoek te doen naar het belang van niks doen, met als kernvraag welke gedachte schuilt achter de opvatting dat we onze tijd nuttig zouden moeten besteden. In een profielwerkstuk ging hij daarop in.

Jay, gevraagd naar het nut van lummelen: 'Het verkleint de kans op een burn-out en depressies als je de tijd kan nemen om bij jezelf stil te staan en je af te vragen waarom je doet wat je moet doen. Op die wijze breng je wat meer vrede in je eigen leven. In mijn geval liep de tijd nemen niet heel goed af: uiteindelijk hebben ze me van school gegooid. Je verdoet je tijd hier, zeiden ze. Maar ik weet: zeker in ons kapitalistische systeem, waarin alles efficiënt moet gebeuren, zou het beter zijn de tijd te nemen, want daarmee wordt de kwaliteit van wat je doet ook gewoon hoger. Dat niks doen is dus niet echt niks doen. Het is welbestede tijd.'

Bij Studio Moio is Jay nu de projectleider 'niets'. Lecina: 'Na zijn profielwerkstuk vroeg ik me af wat de volgende stap moest zijn, want Jay had ook besloten dat-ie nooit van z'n leven meer wilde gaan werken. Ik wilde daar toch een stiekem stokje voor steken. Dus toen heb ik hem een jaarcontract als de projectleider niets aangeboden en hem gezegd hoe belangrijk ik het vind dat hij zijn ideeën over niets gaat uitvoeren.'

Lecina raakte gefascineerd door de specifieke intelligentie en de praktische zin van mbo'ers toen zij voor het Instituut Maatschappelijke Innovatie (IMI), haar vorige werkgever, het ROC Leiden bezocht. Onder de arm een TNO-rapport – 'je weet wel, zo'n ellendig geschreven stuk' – over ongezonde eetgewoontes en obesitas. Ze was benieuwd hoe de jongeren die zelf het onderwerp van dat rapport waren over de bevindingen zouden oordelen. Lecina vroeg hun zich door de 170 pagina's heen te worstelen en haar dan een samenvatting te geven.

'Die samenvatting bestond uit één zin: "Wij, mbo'ers, hebben de slechtste eet- en leefgewoontes van alle Nederlanders"', vertelt Lecina. 'Ze hadden in een kleine tien woorden de kernboodschap uit die 170 pagina's taaie tekst gehaald! Supergoed, zei ik, en hebben jullie ook ideeën wat je eraan kunt doen? Nou mevrouw, antwoorden ze, we hebben spinningfietsen geregeld bij de fitness hiernaast. Gewoon even gebeld of we die konden lenen. Ze worden morgen bezorgd. En we hebben bedacht dat we gaan basketballen. Rolstoelbasketballen.' Lecina uitte haar verbazing: 'What the fuck... Waarom rolstoelbasketballen? Nou mevrouw, gingen ze verder, het is altijd hetzelfde liedje. Als we gaan sporten, dan verliezen de mensen die wat dikker zijn stevast.

Het maakt niet uit welke sport we doen. Dus we dachten: we moeten een sport kiezen waarin we allemaal even slecht zijn. Nou, hier in Leiden zit een rolstoelbasketbalvereniging, waarnaar we maar meteen een lijntje hebben uitgelegd.'

Lecina was ondersteboven van zoveel vindrijkheid: 'Rolstoelbasketbal, dat zal je in de wetenschappelijke literatuur niet tegenkomen. Daarin lees je de vertrouwde aanbevelingen, over de noodzaak van een gezonder menu in de kantine of zo. Deze oplossing is zoveel slimmer. Zij hebben een diep begrip van hoe onaangenaam het is om altijd de laatste te zijn. Wat ze hebben gedaan is de eigen ervaring omzetten in een concrete daad.'

Ze doelt op de dagelijkse ervaring die mbo'ers hebben met de ongelijke verhoudingen in de samenleving. Als gymnasiaste kreeg Lecina in haar eigen schooltijd bij herhaling te horen dat zij en haar klasgenoten de elite van de toe-

'Ik vind het hard om aan jonge kinderen al de boodschap af te geven of zij al dan niet tot degenen behoren die het gaan maken'

komst waren. Tegen mbo'ers zal dat nooit worden gezegd, integendeel, zelfs hun eigen docenten spreken soms laatdunkend over hen: ze zouden niet willen, ongemotiveerd zijn en niet vooruit te branden, ze zouden te veel blowen en drinken.

Het onderwijs is zo ook een systeem dat een sociale rangorde in de maatschappij aanbrengt: waar je in die rangorde staat wordt bepaald door hoe goed jij op school functioneert. De achterliggende veronderstelling is dat onderwijs jou van meer waarde voor de samenleving maakt. Het is duidelijk van welk schooltype in dit opzicht het meest wordt verwacht en van welk het minst: dit ligt besloten in het onderscheid tussen het 'hoger' en het 'lager' onderwijs.

Anders dan leerlingen van het hoger onderwijs hoeven mbo'ers het 'waarom' van wat ze leren niet te weten, als ze het 'hoe' maar kennen: dan zijn ze de nuttige grondstof die het mbo het bedrijfsleven kan leveren. Wie beter kijkt ziet hoe het onderwijs in allerlei sferen van de samenleving de sociale posities bepaalt. Als mbo'er kom je niet in aanmerking voor de korting die verzekeringsmaatschappijen hoger opgeleiden aanbieden. Met je mbo-pas kom je studentkroegen niet binnen. Op schoenen waarbij een bordje 'studentenkorting' staat krijg jij geen korting. 'Nee, je bent niet minder', schreven de Moio-studenten in hun nota voor Bussemaker, 'maar het lijkt wel of het de bedoeling is dat je dat gevoel krijgt.'

Lecina: 'Die sociale ordening begint eigenlijk al in groep 7, 8, met de Cito-toetsen. Dat vind ik

wel knetterhard, om aan zulke jonge kinderen al de boodschap af te geven of zij al dan niet tot degenen behoren die het gaan maken. Eigenlijk zegt het schoolsysteem dan al tegen ze: jij doet er toe en jij doet er niet toe.'

Eva de Leeuw: 'Ik heb klasgenoten na de Cito echt zien huilen omdat ze dachten dat ze dom waren. Het is erg als je voelt dat anderen jou eigenlijk niet zo waardevol vinden. Onwillekeurig neem je aan dat ze daarin wel eens gelijk zouden kunnen hebben. Ik had ook dat gevoel: ik doe het niet goed, ik doe m'n best maar ik doe het niet goed, want ik ben blijven zitten en daarna ben ik weer blijven zitten. Je voelt je wegzakken.'

Het gevoel van eigenwaarde dat Lecina de Moio-studenten wil geven, zegt zij, kan voor hen ook een bevrijding zijn uit dat sociale-ordeningsmechanisme. Lecina's ideaal is een Moio in elke stad. In dat licht is het goed nieuws dat de studio de warme belangstelling heeft van Greetje Timmerman, hoogleraar jeugsociologie aan de Universiteit van Groningen.

Geveld door een griepje zag Timmerman een tijdje geleden een *Brandpunt*-documentaire over Moio. 'Ik was op slag beter!' zegt ze. 'Ik ken heel wat experimenten om schooluitval tegen te gaan, dat is mijn specialiteit, maar nu was ik aangenaam verrast. Moio kantelt het overheersende beeld dat van schooluitvallers bestaat: het is niet per se hun schuld, het kan ook aan het onderwijssysteem te wijten zijn.' Timmerman doet een meerjarig onderzoek naar de oorzaken van schooluitval en heeft Eva de Leeuw gevraagd haar daarin bij te staan. Zij heeft haar nieuwe medewerker de officieuze titel 'schaduwprofessor' gegeven, als blijk van waardering voor haar bijzondere manier van denken, maar ook als protest: een officiële status bij de universiteit zit er voor De Leeuw niet in omdat alleen postdocs en aio's daarvoor in aanmerking komen en schoolverlaters zeker niet.

Met de mop maakt Lecina zelf de vloeren van de studio schoon; ze moet elke cent omdraaien voor ze 'm uit geeft. Van de potjes die er zijn voor 'kwetsbare jongeren' weigert ze gebruik te maken: 'Kwetsbaar zijn ze hier niet, of in ieder geval niet meer of minder kwetsbaar dan ieder van ons. In systemen waarin we niet gezien worden voor wie wij zijn – en dat zijn er heel wat in deze maatschappij – zijn we allemaal kwetsbaar.'

Moio financiert zich met de inkomsten die het uit de eigen projecten haalt en met gemeentelijke bijdragen. Elk jaar spant het er weer om of de studio het daarmee zal redden, maar terug naar de ontspannen zekerheid die ze had in haar vorige betrekking wil Lecina niet: 'Ik geniet hier van, elke dag. Ik ben dol op die gasten. Die rebelse eigenzinnigheid waarmee ze na die ellendige tijd op school willen laten zien wat ze kunnen, samen met elkaar: ik zou het niet willen missen. De samenleving heeft gewoon het recht niet hun het gevoel te geven dat ze niet zoveel waard zijn.' ■

Op Vimeo staan de filmpjes over de projecten van Studio Moio. Zoektermen: vimeo studio moio

iGeneration: digitale versus

Het sma

Groeit er een generatie watjes op? Jongeren zijn depressiever, minder sociaal en hebben vaker angststoornissen. Psychologen vragen zich af hoe de smartphone daar een rol bij speelt.

Arthur Eaton beeld **Milo**

'Het begon allemaal met één patiënt', vertelt Daniel Kantor. 'Een jongen die iedere sessie zijn telefoon meenam de spreekkamer in. Hij zat de hele sessie te appen.' Kantor lijkt sprekend op een jonge Oliver Sacks. Grote zwarte baard, ronde bril, wijkende haarlijn. Als psychotherapeut is hij gespecialiseerd in de behandeling van adolescenten. Hij werkt en doceert in Lima, Peru. Ik sprak hem via Skype.

'Ik was stomverbaasd. Als ik de jongen wat vroeg, keek hij af en toe verveeld op van zijn mobieltje. Als de vraag hem interesseerde, gaf hij antwoord. Meestal werd zijn aandacht meteen weer z'n beeldscherm in gezogen. Zo ging dat, week in, week uit. Hij was totaal verslaafd aan dat ding.' Kantor ziet het steeds vaker: jongeren die psychisch afhankelijk zijn van hun telefoon of tablet. 'Het zorgelijke is: het begint steeds vroeger', zegt hij. 'Ouders parkeren hun kinderen steeds jonger achter zo'n apparaat. Er zijn zelfs kleuters die niet meer zonder kunnen.'

De meeste patiënten die Kantor behandelt behoren tot Generatie Z – in Amerika ook wel de 'iGen' genoemd – bestaande uit jongens en meisjes geboren tussen 1995 en 2012. Het is de eerste generatie die is opgegroeid achter hun telefoons en tablets. Millennials kunnen zich nog een tijd herinneren zonder het internet, maar voor de iGen hoort de smartphone er gewoon bij. En misschien niet toevallig: het is óók de generatie met de meeste psychische klachten sinds jaren. Depressies. Eetstoornissen. Suïcidale neigingen. In de VS zoekt inmiddels elf procent van de middelbare scholieren psychologische hulp. In 1983 was dat nog maar vier procent. In ons land stijgen de cijfers ook.

tastbare realiteit

rtphone-complex

Wetenschappers krabben zich achter de oren. Maakt digitale technologie jonge mensen ziek? 'Het debat is gepolariseerd', legt Kantor uit. 'Aan de ene kant heb je de missionerende iPad-zeloten. Die duwen hun kinderen het liefst zo vroeg mogelijk een tablet in handen. Aan de andere kant heb je de zwartkijkers: voor hen is iedere technologische ontwikkeling een stapje dichterbij de afgrond.' Het is volgens Kantor de verkeerde discussie: 'We zouden het moeten hebben over wat smartphones voor ons betekenen, of zouden kunnen betekenen. En waarom we er zo bang voor zijn.'

De World Health Organisation (WHO) luidde in april 2019 de noodklok. Ze publiceerde een rapport waarin werd geadviseerd dat kinderen onder de vijf niet langer dan één uur schermtijd zouden moeten krijgen. De experts maken zich met name zorgen over het feit dat kinderen te weinig lichaamsbeweging krijgen. 'De waarschuwing gaat over te veel elektronische schermtijd voor zéér jonge kinderen', verklaarde WHO-expert Fiona Bull tegen verslaggevers.

Er kwam felle kritiek. Andrew Przybylski, directeur van het Oxford Internet Institute aan Oxford University – een instituut dat wordt gesponsord door onder andere Google en Virgin Media – zei in een verklaring: 'Niet alle schermtijd is hetzelfde.' Volgens Przybylski was er in het rapport te weinig aandacht voor de vraag wat voor soort schermtijd kinderen precies ondergaan. Ook het Royal College of Paediatrics and Child Health in Groot-Brittannië zette vraagtekens bij de conclusies in het WHO-rapport. Zij vonden de aanbevelingen gebaseerd op te weinig data. Ouders worden daardoor onnodig bang gemaakt, stelden zij.

Maar de angst voor het beeldscherm is niet nieuw. In 1961 werd aan Stanford University het eerste onderzoek verricht naar de invloed van beeldschermen op het gedrag van kinderen. Wetenschappers waren destijds bezorgd over de invloed van televisiebeelden van seks en geweld op jonge geesten. Het effect bleek moeilijk te meten. De onheilspellende, maar niet al te opmerkelijke, conclusie van het onderzoek luidde: televisie is voor sommige kinderen soms schadelijk. Het was genoeg om de Amerikanen wakker te schudden. Met geld van onder andere Henry Ford en de Amerikaanse overheid werden academici van allerlei snit bijeen gebracht om een oplossing te bedenken. Boven de asbakken werd bepaald dat er een programma moest komen dat de 'verslavende middelen' van het

televisiescherm zou inzetten voor 'educatieve doeleinden'. In 1969 was het zo ver: *Sesamstraat* ging de buis op.

Terwijl Bert en Ernie de kinderen vermaakten, verschoof de aandacht van wetenschappers van de inhoud naar de fysieke gevolgen van te veel schermtijd. Was het langdurig naar een scherm turen schadelijk voor de ogen? En kregen kinderen nog wel genoeg lichaamsbeweging? Het zijn dezelfde vragen die anno 2019 gesteld worden over smartphones en tablets. Nog steeds leven in onze maatschappij allerlei fantasieën en angsten over de invloed van beeldschermen op de ontwikkeling van jonge mensen.

Wetenschappers aan King's College London publiceerden in 2016 een onderzoek waaruit bleek dat baby's tussen de negentien en 36 maanden een fijnere motoriek hebben als ze al vroeg met tablets spelen. De onderzoekers waren voorzichtig positief in hun bewoordingen: het was niet duidelijk of de fijnere motoriek het resultaat was van het spelen op een tablet, of dat kin-

'Het lijkt een gemeenplaats, maar wat auto's, brillen, gehoorapparaten, zelfs wapens, doen voor het lichaam, doet een computer voor de geest'

deren met een goede motoriek uit zichzelf eerder naar een beeldscherm grijpen.

De positieve toon van het onderzoek was een uitzondering. Het gebruik van tablets en smartphones wordt namelijk veel vaker in verband gebracht met lichamelijke klachten, bijvoorbeeld bijziendheid. Bijna de helft van alle jongvolwassenen in de Verenigde Staten en Europa ziet inmiddels slecht op afstand. Dat is twee keer zo veel als vijftig jaar geleden. In Singapore is tussen de tachtig en negentig procent van de twintigjarigen bijziend. In Seoul, de hoofdstad van Zuid-Korea, is bijna 97 procent van alle negentienjarige mannen bijziend. Volgens wetenschappers zijn er redenen om te denken dat overmatig schermgebruik en te weinig daglicht daar iets mee te maken hebben.

Maar de afhankelijkheid van beeldschermen vervormt niet alleen kinderoogen. Koreaanse wetenschappers zien een verband tussen het gebruik van touchscreens en de toename van rugklachten, nekkklachten en duimklachten. Als

we de Koreanen moeten geloven, trekt een hele generatie jonge mensen krom boven hun digitale apparatuur.

Een van de meest felle critici van onze groeiende afhankelijkheid van beeldschermen is Manfred Spitzer, een Duitse psychiater en auteur. Spitzer heeft zich opgeworpen als kruisvaarder tegen de digitale revolutie. In zijn bestsellers *Digitale Dementie* en *Digiziek* waarschuwt hij voor de vele negatieve gevolgen van ons gebruik van beeldschermen. Door veel collega's wordt hij weggezet als een *one trick pony*, maar Spitzers boeken vinden gretig aftrek, met name onder bezorgde ouders. Zijn conclusies zijn niet mals: hij constateert dat digitale media kunnen leiden tot een verhoogde bloeddruk, diabetes type 2, stress en slapeloosheid.

Met name naar dat laatste is veel onderzoek gedaan. Daaruit blijkt dat de lichtfrequentie van telefoons en tablets – het zogenaamde 'blauwe licht' – vrijwel gelijk is aan dat van ochtendlicht. Ons lichaam reageert daarop en breekt de natuurlijk opgebouwde melatonine af, het

hormoon dat ervoor zorgt dat we in slaap vallen en doorslapen. Televisies, laptops en pc's geven allemaal blauw licht af, maar bij smartphones zou het effect het grootst zijn omdat de afstand tussen het apparaat en gebruiker het kleinste is. Canadese wetenschappers beweren zelfs dat onder tieners één uur per dag op sociale media al kan leiden tot problemen met slapeloosheid.

Doemdenkers zoals Spitzer waarschuwen dat die slapeloosheid weer kan leiden tot chronische stress die het immuunsysteem verzwakt, waardoor de kans op infecties en kanker op den duur toeneemt. De statistieken waarop Spitzer zich baseert zijn in elk geval stuitend: de gemiddelde schermtijd van tieners in Duitsland bedraagt nu zo'n zeven tot acht uur per dag. Dat zou betekenen dat hun slaap inmiddels wordt gekoloniseerd door een digitale droomwereld.

'Is de computer een prothese?' vraagt Marco Longo zich af in *Psychoanalysis, Identity and the Internet* (2016). 'Het lijkt een gemeenplaats,

maar wat auto's, brillen, gehoorapparaten, alle gereedschap, zelfs wapens, doen voor het lichaam, doet een computer voor de geest.' In het boek beschrijft de Italiaanse psychoanalyticus de computer – en daarmee smartphones en tablets – als het eerste verlengstuk van de menselijke geest. Het zijn tekstverwerkers, maar ook enorme geheugenpaleizen. En in zekere zin is het beeldscherm, via het internet, de toegangspoort naar de *minds* van andere mensen, meent hij.

Naast het lichaam is volgens velen ook het mentale welzijn van kinderen in gevaar. Bijvoorbeeld volgens Jean M. Twenge, hoogleraar psychologie aan San Diego State University. Zij schrijft in haar boek *iGen* (2017) over de invloed van smartphones op leden van Generatie Z: 'De plotselinge toename van depressieve symptomen onder jongeren kwam bijna gelijktijdig op met de opkomst van smartphones. Dat is een te groot toeval, des te meer omdat meer sociale media wordt gecorreleerd aan depressie.'

De zorgen van Twenge komen niet uit de lucht vallen. Volgens het National Center for Health Statistics in de VS pleegde in 2015 46 procent meer tieners tussen de vijftien en negentien zelfmoord dan in 2007. 'We kunnen niet zeker weten of dat te wijten is aan smartphones', schrijft Twenge. 'Maar de timing is wel verdacht.' In haar boek laat ze overtuigend zien dat de opkomst van smartphones akelig nauw correleert met een forse toename van psychische problemen onder jongeren in de VS. Ook in Nederland was in 2017 sprake van een zorgwekkende stijging van zelfmoorden onder jongeren van tien tot twintig, bijna zeventig procent meer dan

het jaar daarvoor. Drijft de eerste prothese van de menselijke geest jonge mensen misschien tot psychische wanhoop?

'De smartphone is inderdaad een stuk gereedschap', zegt Kantor. 'Het kan bijvoorbeeld fungeren als babyfoon. Je hebt je vrienden en familie voortdurend binnen handbereik. Dat kan een zegen zijn én een vloek, afhankelijk van je familie en vrienden.' Gebruikers zijn niet alleen altijd bereikbaar, ze zijn ook in steeds grotere mate traceerbaar. Er worden steeds meer apps ontwikkeld, met illustere namen als Spyzie en Custodio, die ouders kunnen installeren op de apparaten van hun kinderen om hun locatie te bepalen. Maar er zijn ook apps als mSpy, waarmee ouders kunnen zien wie hun kinderen bellen, wat ze appen, welke apps ze gebruiken en welke websites ze bezoeken.

Kinderen staren niet alleen steeds langer naar hun beeldschermen, het beeldscherm staart ook steeds vaker terug.

De bezorgdheid van ouders is deels begrijpelijk. Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat één op de drie tieners spijt heeft van dingen die ze ooit online hebben gedaan. Meer dan twaalf procent van de jongens en dertien procent van de meisjes in de Verenigde Staten heeft in 2016 een naaktfoto of seksfilmpje van zichzelf naar iemand verstuurd. In 2012 was dat nog respectievelijk vier en zes procent. En met al die virtuele seks lijkt er minder tijd over te blijven voor de fysieke daad zelf. Het aantal tienermoeders daalt rap in Amerika. Tieners in de VS hebben minder seks, worden minder snel zwanger en krijgen minder kinderen. Ook in ons land zet een dalende trend door. Op 1 januari 2018 waren er iets minder dan tweeduizend tienermoeders in Nederland, in 2010 waren dat er nog meer dan drieduizend. Het past in een hardnekkig narratief: de digitale realiteit vervangt de tastbare realiteit voor jonge mensen.

Voor de toename van depressies onder jongeren worden doorgaans twee verklaringen gegeven. Veel psychologisch onderzoek richt zich op wat wel de 'meedogenloze positiviteit' op het internet wordt genoemd. Op sociale media worden vaak alleen de hoogtepunten uit levens gepost, waardoor jongeren gebukt gaan onder verkeerde verwachtingen en onbereikbare idealen. Er is daardoor een fenomeen ontstaan dat in de praktijk ook wel FOMO genoemd wordt: *fear of missing out*. Maar de belangrijkste reden dat jongeren steeds vaker in een depressie belanden is dat er online buitensporig veel gepest wordt.

In *Psychoanalysis, Identity and the Internet* biedt Marco Longo een verklaring voor het vele pesten en trollen op het internet. Volgens hem verhouden we ons onbewust tot onze digitale apparaten alsof het mensen zijn. Het is een bekend gegeven dat oude mensen zich minder eenzaam voelen als ze tegen een robot praten, en iedereen scheldt wel eens tegen zijn computer. Maar omdat we onze apparaten vermenselijken, is het volgens Longo verleidelijk om de echte mensen die we online ontmoeten juist te ontmenselijken. 'De fysieke ander die we ontmoeten

in cyberspace wordt dan gezien als indringer in ons vermenschlijkt apparaat,' schrijft hij.

Kantor voegt eraan toe: 'Jongeren worden niet alleen door hun ouders achtervolgd op school. Kinderen nemen ook de wrede dynamieken van het schoolplein mee naar huis, de slaapkamer in. Als kinderen gepest worden kunnen ze niet meer ontsnappen. Dat leidt soms tot wanhoop.'

Groeit er een generatie watjes op? Volgens de Amerikaanse academici Greg Lukianoff en Jonathan Haidt zijn leden van Generatie Z geobsedeerd door emotionele veiligheid en daardoor niet opgewassen tegen het 'echte' leven. In *The Coddling of the American Mind* (2018) mopperen zij op hun jonge studenten. In hun ogen zijn die veel te snel beledigd, zien ze overal vormen van onbewust seksisme en racisme, en koketteren ze te pas en te onpas met hun psychische problemen. Ook Lukianoff en Haidt wijzen naar de smartphone als een van de mogelijke oorzaken voor al die ellende.

'Er is een joods mopje,' vertelt Kantor ondeugend. 'Archeologen stuiten op een mysterieuze tekst in een grot. Het moet wel de eerste tekst ooit geschreven zijn. Als de geleerden de tekst ontcijferen, staat er: "De jeugd van tegenwoordig is niet meer wat zij geweest is!"' Als hij van het lachen bekomen is, vervolgt hij: 'Er zit natuurlijk wel wat in zo'n verhaal van Lukianoff en Haidt. Door smartphones staan we voortdurend in contact met elkaar. Jonge mensen leren niet meer hoe het is om alleen te zijn, want in fantasie is iedereen altijd bereikbaar.'

De Britse kinderarts en psychoanalyticus Donald Woods Winnicott beschreef in zijn klassieke boek *Playing and Reality* (1971) hoe kinderen zich psychisch losmaken van hun ouders. In andere woorden: hoe ze leren alleen te zijn. Allereerst, meende hij, is het nodig dat ouders bereid zijn om hun kinderen de ruimte te geven om zich los te maken. Daar is emotionele volwassenheid aan de kant van de ouder voor nodig. Een ouder die zijn kind gebruikt als psychische stoplap creëert een wederzijdse afhankelijkheid die soms jaren, soms levenslang, kan voortduren. Alleen-zijn leer je met z'n tweeën, dacht Winnicott.

Het was volgens hem daarnaast cruciaal dat een ouder zijn kind durft teleur te stellen. Teleurstelling is een belangrijk ingrediënt voor het gewend raken aan de weerbarstige realiteit. Ouders hoeven van Winnicott niet perfect te zijn, liever niet zelfs. Perfectie betekent volgens hem het opdringen van de subjectiviteit van de ouder aan het kind. Het is dan ook niet de bedoeling dat een ouder altijd maar klaar staat voor zijn kroost. Een goede ouder zou volgens Winnicott juist gedoseerd falen; op die manier kan een kind zich gaandeweg aan de soms teleurstellende realiteit aanpassen. Hij noemde dat *good-enough* ouderschap. Een *good-enough*-ouder is aanwezig als het nodig is, afwezig als het mogelijk is. Zo wordt psychische ruimte gecreëerd voor het kind om in de eigen ontwikkeling tot bloei te komen. Het mooie is: de meeste ouders zijn *good-enough*. Het gaat meestal vanzelf.

Maar Winnicott beschreef niet alleen de voorwaarden voor losmaking. Hij waagde zich ook aan beschrijvingen van de psychische toestand van een kind tijdens dat proces. Een pasgeborene moet om te overleven op zijn of haar wenken worden bediend door de ouders, dacht Winnicott. Dat betekende volgens hem dat een baby in eerste instantie moet leven in een wereld van hallucinatoire wensvervullingen. Als een prinsesje krijgt ze alles waar ze van droomt: als ze honger heeft, hallucineert ze de moederborst en wordt ze gevoed; als ze het koud heeft, komt mama haar warm houden.

Winnicott noemde dit de psychische toestand van 'magische omnipotentie'. Kinderen moeten heel voorzichtig uit die mentale toestand worden begeleid door een op het juiste moment falende, *good-enough* ouder.

Tussen de magische omnipotentie van een pasgeborene en volledige aanpassing aan de soms teleurstellende realiteit beschreef Winnicott een soort psychisch overgangsgebied. Hij noemde dat de '*transitional space*' – een psychische ruimte van de verbeelding, waarin de realiteit is doordrenkt met omnipotente fantasieën: 'Kijk pap, ik kan vliegen!' Als een klein kind op het punt staat zich meester te maken van die psychische ruimte, vindt het meestal een object dat Winnicott een *transitional object* noemde. Alle ouders

'Jongeren worden niet alleen door hun ouders achtervolgd op school. Kinderen nemen ook de wrede dynamieken van het schoolplein mee naar huis'

kennen zo'n object: een doekje, of een teddybeer. Het is een object dat door het kind is uitgekozen en kenmerken heeft van de ouders – het is meestal zacht en warm – maar het staat ook los van ze. Het moet de overgang naar psychische onafhankelijkheid verzachten.

'Een smartphone of tablet is in strikte zin geen *transitional object*,' zegt Kantor. 'Want zo'n object is gebonden aan de specifieke ontwikkelingsfase van een kind. Maar in onze geest neemt het wel een zéér vergelijkbare plaats in. We zijn er zeker net zo afhankelijk van. En de wereld achter de beeldschermen, het internet, kun je misschien zien als een prothese van de *transitional space*.' Het internet is niet de realiteit, ook niet de verbeelding, maar een wereld van verbeeldingen. En net als in onze eigen verbeelding kan men op het internet eindeloos dwalen en identiteiten vormgeven. Ideeën en idealen hoeven niet meer getoetst te worden aan een bestaande realiteit. 'Met één klik op de knop is de realiteit veranderd,' zegt Kantor. 'In die zin kan onze afhankelijkheid van beeldschermen psychische volwassenheid in de weg staan.'

In zijn essay *Fear of Screens* (2016) uit *The New Inquiry* schreef socioloog Nathan Jurgenson dat achter de angst voor beeldschermen mogelijk

een veel diepere angst schuilgaat, namelijk de angst dat voor jonge mensen de tastbare realiteit op een gegeven moment volledig zal worden vervangen door een digitale wereld – een simulacrum. Angsten over de lichamelijke en psychische effecten van beeldschermen zijn, hoewel op zichzelf beschouwd zeer legitiem, sociaal geaccepteerde versies van die ene fundamentele angst, meent Jurgenson. De angst dat onze kinderen zullen verdwalen in een prothese van hun verbeelding, en daardoor nooit volwassen zullen worden.

'De smartphone en tablet horen er voor jonge mensen gewoon bij. Daar doe je niks aan,' zegt Kantor nuchter. Op de vraag of dat goed of slecht is, heeft hij geen antwoord. 'Dat is een filosofische vraag waar ik me niet mee bezighoud. Ik denk dat het per geval verschilt. Matiging lijkt me in ieder geval wel belangrijk,' zegt hij.

Kantor denkt wel dat jonge mensen steeds meer in een digitale werkelijkheid zullen leven, maar hij gelooft niet dat ze erin verdwijnen. 'Je ziet dat het gebruik toeneemt onder mensen van alle leeftijden. Voorlopig is het zo dat er een tastbare realiteit is en een digitale realiteit. Die twee kunnen heel goed naast elkaar bestaan. Maar ik zie het wel als mijn taak als therapeut om mensen in contact te houden met de tastbare realiteit.'

De jonge patiënt die verslaafd was aan zijn telefoon legde hem op een gegeven moment zelf weg, vertelt Kantor. 'Het bleek dat hij emotioneel verwaarloosd was door zijn ouders. Zijn dagelijkse realiteit was ontzettend teleurstellend. Via zijn smartphone onderhield hij voortdurend contact met z'n vrienden. Dat contact was essentieel voor hem, en in zekere zin vele malen échter dan de fysieke relatie die hij had met zijn ouders.' Pas toen de jongen begreep dat hij in Kantor een volwassene had gevonden die werkelijk aandacht voor hem had, was hij in staat om met de therapie te beginnen.

'Toen hebben we hem samen uit zijn digitale wereld getrokken, terug de tastbare realiteit in. Nu kan hij terugkeren naar zijn digitale vriendschappen wanneer hij wil. Maar voordat hij bij me kwam had hij het digitale contact met zijn vrienden hard nodig. En ik ben blij voor hem dat hij toen die smartphone had om hem te helpen.'

Kantor denkt even na en voegt daar dan aan toe: 'De vraag is misschien: waarom vluchten zoveel jonge mensen hun beeldschermen in? Wellicht moeten we dat zien als een uitnodiging om de tastbare realiteit te veranderen, in plaats van ons druk te maken over de digitale.' ■

Essay

Gevangen in het web van het cijfersysteem

Bildung? Eerst de cijfers omhoog!

Leerlingen maken meer toetsen, schriftelijke overhoringen, proefwerken en examens dan ooit. Het lijkt erop dat die toetspraktijk de onderwijskwaliteit niet doet stijgen. Ken je je Franse woordjes al, schat?

Xandra Schutte

Laat ik meteen met de deur in huis vallen: ik dreig de moeder te worden die ik nooit heb willen zijn. Het ideaal kan ik eenvoudig uittekenen: geduldig je kind naar de volwassenheid begeleiden, hem zelf de onvermijdelijke fouten laten maken waar hij van leert, hem in ieder geval niet (niet!) voortdurend op de nek zitten, niet alle verantwoordelijkheid van hem overnemen, niet voor hem denken, hem niet opjagen en geen stemverheffing, zeker géén stemverheffing, ook niet als hij zich na drie keer gewoon vragen nog steeds doof houdt of zich een uur lang met zijn telefoon op de wc opsluit. De gegroeide werkelijkheid is een beetje anders, en dan vooral als het op zijn schoolwerk aankomt.

Mijn zoon S. zit in de tweede klas van de middelbare school. Het is een veeleisende opleiding met niet alleen het nodige reguliere huiswerk – wiskundesommen, rijtjes Franse woordjes en Nederlandse grammatica – maar ook veel bijzondere opdrachten als het maken van posters, filmpjes, websites, presentaties, weekbrieven, al dan niet in groepsverband. Dat vraagt niet alleen om de kunst van het plannen, waar ze op school dan ook veel aandacht aan besteden, maar vooral om de discipline die zorgvuldig vastgestelde planning ook uit te voeren. Dat is voor een puber andere koek.

En dus spoor ik hem aan te beginnen met het leren voor zijn science-proefwerk (zes hoofdstukken in één keer), vandaag zeker twintig bladzijden te lezen in de Engelse roman waarover hij mondeling overhoord gaat worden, al te werken aan het gezamenlijke project dat volgende week ook af moet – en voor ik het weet heb ik zijn hele planning in mijn hoofd en maak ik me plaatsvervangend druk of hij het allemaal wel haalt. Vooral omdat ik – nu maar helemaal met de billen bloot – niet alleen zijn planning op mijn duimpje ken, maar ook zijn cijfers, wat mijn ongerustheid nog weer verder voedt. Zal ik je niet overhoren, lieverd?

In zijn kleine roman *Wacht op mij* (2014) beschrijft de Italiaanse journalist en schrijver Michele Serra hoe hij probeert door te dringen tot het parallelle universum van zijn puberzoon. Met een onweerstaanbare mengeling van ergernis, gelatenheid en liefde noteert hij hoe zijn zoon natuurlijk niet anders kán dan zijn kleren onmiddellijk binnenstebuiten op de grond

'Onverstandig, die
ouderlijke bemoeienis!'

laten vallen, de suiker royaal om het koffiekopje strooien 'met het brede en bruuske gebaar van de zaaier', en alle deuren van kasten en kastjes open laten staan. Het dringt bij Serra de vraag op naar het ouderwetse begrip gezag: wat laat hij liefdevol lopen en waar grijpt hij in.

Over gezag, dat woord dat voor ouders van nu zo'n ingewikkeld ding is, organiseert hij vergaderingen in zijn eigen hoofd. De sprekers hebben allemaal zijn gezicht. 'In deze vergadering', schrijft hij, 'komen mijn intellectuele scherven bijeen om te proberen de verloren eenheid te hervinden, en iedereen verwijt alle anderen dat ze dom zijn.'

Hoe herkenbaar. 'Onverstandig, die ouderlijke bemoeienis!' roept de stem in mijn hoofd met pedagogisch benul. 'Onvermijdelijk', sust de spreker die vooral oog heeft voor het maatschappelijk belang van een goede opleiding. 'Onrechtvaardig', brengt de sociaaldemocraat daar tegenin, 'jouw hulp bestendigt bestaande sociale ongelijkheid.' 'Begrijpelijk', zegt de krantenlezer, want zij is zich er maar al te bewust van hoeveel valkuilen het huidige onderwijs juist voor jongens heeft. 'Hoe kan ik anders...,' fluistert de beschermende moeder. De vergadering vindt keer op keer plaats en elke keer trekt een andere spreker aan het langste eind, al gebiedt de eerlijkheid te zeggen dat de beschermende moeder net wat vaker het laatste woord heeft.

De sprekers in mijn hoofd zijn zich natuurlijk maar al te goed bewust van de maatschappelijke context. Die is er een van permanent getoetst worden, en op de resultaten van die toetsen beoordeeld worden. *NRC Handelsblad* wijdde begin dit jaar een hele serie aan de toetscultuur in het onderwijs: leerlingen maken meer toetsen, schriftelijke overhoringen (so's), proefwerken, schoolonderzoeken en examens dan ooit. De prestatiedruk is daardoor enorm toegenomen, overigens zonder dat de toetspraktijk de onderwijskwaliteit doet stijgen. Integendeel.

S. maakte zijn eerste Cito-toets als kleuter en kreeg daarna jaarlijks meerdere toetsronden in het zogenoemde leerlingvolgsysteem. Aanvankelijk werd zijn voortgang door de school gepresenteerd in een officieel uitzijnde map met intimiderende grafiekjes, die zeker toen hij nog klein was steil omhoog maar ook even steil naar beneden konden schieten. Later kon ik via een code de scores opzoeken op een speciale site. Hoe dan ook wist ik vanaf zijn kleutertijd hoe S. ten opzichte van het Nederlandse gemiddelde presteerde.

Maakten die grafieken, en zeker de schommelingen daarin, me al een beetje zenuwachtig, dat is niets vergeleken met de stroom cijfers die hij nu krijgt op de middelbare school. Die worden bijgehouden op Magister, de applicatie die het rooster en huiswerk weergeeft en je ook tot op de cijfers achter de komma laat zien hoe je er op dat moment gemiddeld voor staat per vak. Onvoldoendes staren je tijdenlang grimmig aan omdat de ontwerper zo behulpzaam is geweest ze rood te maken. Magister is niet alleen voor de leerling toegankelijk, ook de ouders hebben een toegangscode.

In de brugklas zag ik al wat die cijfers met S. deden. Euforie bij een onverwachte 9, teleurstelling bij een 5. Tevredenheid als hij er naar behoren voor stond, maar grote stress wanneer hij zich zorgen maakte. Hij zou toch niet op gym blijven zitten, vroeg hij me huilend na een onvoldoende voor de piepjestest. De gymleraar was inderdaad de ergste cijferfetisjist van allemaal, met uitgesplitste beoordelingen voor de volleybalopslag en volleybalpass, voor het een-tweetje bij voetbal, de softbalslag, het overgooien met de frisbee en een filmpje van een dansje dat S. thuis had moeten opnemen (huiswerk voor gym!). Zelfs het uitje naar de schaatsbaan ging met een cijferopdracht gepaard.

Nu S. het grootste deel van het tweede jaar achter zich heeft liggen is hij een routinier geworden als het om het incasseren van cijfers gaat. Ben ik beducht bij een gemiddelde van 5,7 – zo'n rap zesje kan toch zo naar

een vijf afglijden – hij houdt mij met vermoeide nonchalance voor dat het gewoon een voldoende is. Het gevolg is wel dat ik de stress van hem heb overgenomen en – ik ben er niet trots op, sterker, ik had gezworen het nóóit te doen – op Magister meekijk naar zijn cijfers, opdat ik hem nog net dat ene duwtje kan geven waardoor die 5,7 niet naar beneden zakt. Laat me je nou overhoren, lieverd!

Middelbare scholen doen de mooiste beloften om leerlingen te lokken – zeker in de grote steden is het onderwijs ook een markt. Zo stellen de traditionele scholen bovenal degelijkheid en bewezen goede eindexamencijfers in het vooruitzicht en spreken de meer vernieuwende scholen de grootste ambities uit: zij leiden hun leerlingen op tot empathische en kritische denkers en doeners dan wel tot maatschappelijk betrokken wereldburgers. Ze zeggen niet alleen academische vaardigheden en zelfstandig denkvermogen bij te brengen, maar ook tolerantie, democratische gezindheid en burger-

Het komt er grofweg op neer dat flink wat lesstof uit je hoofd leren, want dat is wat je voor de meeste proefwerken moet doen, veel zwaarder weegt dan creativiteit.)

De beoogde democratische wereldburger ontpopt zich zo eerder tot een homo economicus, of zo je wilt een calculerende burger. In hun boek *Toetsrevolutie* constateren René Kneyber en Dominique Sluijsmans ook dat het cijfersysteem ertoe heeft geleid dat leerlingen zich ernaar gaan gedragen: 'Cijfers worden gezien als het eindproduct van een proces waarin van hoofdstuk naar hoofdstuk en van toets naar toets wordt gewerkt.' Het cijfersysteem werkt niet alleen door op de moeite die leerlingen zich getroosten voor een opdracht, maar bevordert ook, alle mooie woorden over samenwerken ten spijt, boven alles een egoïstische vorm van individualisme en competitiedrang.

Ik heb altijd de mond vol gehad van *Bildung*, ik hoop oprecht dat S. zich op school tot een zelfstandig denkend democratisch burger ontwikkelt – maar eerst moeten de cijfergemiddelden op Magister omhoog! Het risico van zitten blijven moet worden uitgebannen. Dat langs het randje scheren bij vakken waar hij niet direct warm voor loopt, is een zorg die ik deel met veel ouders van zonen; ouders van meisjes maken zich er allicht eerder zorgen over dat zij te hard werken. Hoe dan ook is de druk die scholieren voelen twee keer zo groot als aan het begin van deze eeuw: één op de drie scholieren ervaart (volgens het laatste HBSO-onderzoek naar de gezondheid van jongeren tussen elf en zestien jaar) druk van school; meisjes ervaren meer druk dan jongens (45 tegen dertig procent).

S. en ik zitten in elk geval vastgekleefd in het web van het cijfersysteem. De vergaderingen in mijn hoofd gaan er vaak over, waarbij de pedagoog en de spreker met maatschappelijke zorgen (waar ben je zonder goede opleiding in onze kenniseconomie) elkaar in de haren zitten. In de praktijk komt het erop neer dat ik graag zou willen horen wat hij heeft geleerd op school, wat hem fascineert aan de leerstof en wat hij bedacht heeft als antwoord op de grote vraag van deze week bij filosofie, maar informeer naar hoe zijn proefwerk is gegaan, hem achter de broek zit om huiswerk te maken en me fixeert op zijn cijfers. Ken je je Franse woordjes al, schat?

Ik ben misschien extra gevoelig voor de huidige schooldruk en cijfercultuur omdat de Vrije School waar ik op zat niet aan cijfers deed. Natuurlijk werd je wel beoordeeld door je leraar, ook met proefwerken, maar niet via een nauw omschreven wegingssysteem dat calculerend gedrag uitlokte. Je kon ook niet blijven zitten anders dan om pedagogische redenen. De school droeg uit dat ze je niet wilde klaarstomen voor een examen, het ging om niet minder dan je ontwikkeling tot mens. Bij dat examen hielp de school je trouwens ook wel.

Het waren de late jaren zeventig, vroege jaren tachtig waarin op de vleugels van de revolutie van '68 afstand was genomen van het rigide onderwijs van de jaren vijftig en zestig en veel scholen de teugels van huiswerk en cijfers wat lieten vieren ten faveure van creativiteit en maatschappelijk engagement. Het zou nog zeker tien jaar duren voor het onderwijs onder het juk kwam van de internationale vergelijkende ranglijsten en er vooral een schaduwgevecht tegen Singapore en Zuid-Korea moest worden gevoerd.

Het waren de late jaren zeventig, vroege jaren tachtig waarin op de vleugels van de revolutie van '68 afstand was genomen van het rigide onderwijs van de jaren vijftig en zestig en veel scholen de teugels van huiswerk en cijfers wat lieten vieren ten faveure van creativiteit en maatschappelijk engagement. Het zou nog zeker tien jaar duren voor het onderwijs onder het juk kwam van de internationale vergelijkende ranglijsten en er vooral een schaduwgevecht tegen Singapore en Zuid-Korea moest worden gevoerd.

Als de vergadering het ergens over eens is, soms, dan is het dat iedereen gevangen zit in een tragisch misverstand – school, leerlingen en ouders. De

Omarskugobos / Getty Images

zin. Rekening houden met elkaar en leren samenwerken staan hoog in het vaandel. O ja, en passant zal ook het eindexamen worden gehaald.

Al die mooie idealen worden flink doorkruist door de toetscultuur die ook op veel vernieuwende scholen heerst, althans op die van mijn zoon. Het is wat Piet de Rooy in zijn geschiedenis van het onderwijs in Nederland 'de grammatica' van de school noemt: ondanks alle vernieuwende ijver kent 'de school' een grote continuïteit, die bestaat uit de verdeling van kennis over verschillende schoolvakken, de plaatsing van leerlingen naar leeftijd in klassen en de regelmatige beoordeling van leerresultaten, uiteindelijk uitmondend in het examen.

En dus leer je ook op de scholen met de mooie woorden al snel dat het aan het eind van de streep gaat om de cijfers, dat wil zeggen de proefwerken en so's, omdat die over het algemeen zwaarder tellen dan al die creatieve filmpjes, werkstukken en presentaties die leerlingen ook moeten maken. Binnen de kortste keren hebben ze, met dank aan Magister, door wat invloed heeft op hun eindcijfer, en vragen ze de docent of iets 'meetelt', en zo ja 'voor hoeveel'. (Op de school van S. tellen proefwerken stevast drie keer mee; de 'leuke dingen' vaak slechts één of soms zelfs een halve keer.

De motivatie om te leren bij veertienjarigen is in weinig landen zo laag als in Nederland

wens leerlingen te willen toetsen, zo beschrijft Piet de Rooy in *Een geschiedenis van het onderwijs in Nederland*, groeide in de jaren zestig vanuit een egalitair ethos. Toetsen, en dan met name standaardtoetsen, zouden de wilkeur van het oordeel van de meester corrigeren en zorgen voor gelijke kansen voor kinderen van alle achtergronden. Daarbij zouden ze in een handomdraai ook de effectiviteit van de leraar aan het licht brengen, en effectieve leraren bevorderden ook de gelijkheid in het onderwijs.

In latere jaren werd steeds meer betekenis gehecht aan de cijfers en werden ze steeds meer verbonden met economische groei. Hoe hoger het onderwijsniveau, hoe meer onze economie daarvan zou profiteren en hoe beter onze internationale concurrentiepositie zou zijn. Scholen moesten daarom afgerekend worden op hun 'prestaties', dat wil zeggen de toetsuitkomsten en examenresultaten van de leerlingen en daaruit volgde automatisch de 'leeropbrengst' die aan docenten kon worden toegerekend. Ouders moesten ook inzicht krijgen in de prestaties van de school – was die 'excellent' of 'zwak' – en zo meer keuze krijgen, het onderwijs als markt.

De Rooy laat zien hoe de afrekencultuur zich vanaf de jaren tachtig in de Verenigde Staten ontwikkelde, in beginsel vanuit de beste bedoelingen: geen kind mocht achterblijven. Het leidde tot een hausse in meet- en regeltechnieken, die door internationale organisaties werden omarmd, met de internationale ranglijsten tot gevolg. De Amerikaanse onderwijskundige Diane Ravitch, die aanvankelijk warm voorstandster van het nieuwe beleid was, beschreef in haar boek *The Death and Life of the Great American School System: How Testing and Choice Are Undermining Education* (2016) hoe averechts het had uitgepakt. De afrekencultuur had de professionaliteit van de leraar aangetast en geleid tot een overvloed van testen die steeds minder zeiden over de daadwerkelijke vorderingen van de leerlingen. Haar conclusie, in de woorden van De Rooy: 'De leerresultaten waren niet verbeterd en de ongelijkheid was toegenomen.' Ook in Nederland, dat de afrekencultuur overnam, daalde het niveau van het onderwijs de laatste twintig jaar, volgens de Onderwijsinspectie.

Onderwijs waarin het draait om toetsresultaten leidt, daar zijn veel deskundigen het over eens, tot 'teaching to the test'. Het reduceert leren tot het voorbereiden op toetsen en examens, waarbij leerlingen al snel denken dat leren een kwestie is van het goede antwoord weten. 'Teaching to the test', stelt filosofe Martha Nussbaum in haar inspirerende betoog *Not for Profit* (2010), veroorzaakt een sfeer van passiviteit bij leerlingen en routinematig lesgeven bij leraren en dat staat haaks op de creativiteit en individuele gedrevenheid die het goede humanistische leren kenmerken. Pedagoog en filosoof Gert Biesta vraagt zich in zijn boek *Goed onderwijs en de cultuur van het meten* (2012) af of we meten wat we waardevol vinden, of waardevol zijn gaan vinden wat gemeten wordt of gemeten kan worden. Is het meten niet te veel doel in plaats van middel geworden?

Op de school van S. zijn er leraren die experimenteren met 'formatieve toetsing', het nieuwste toverwoord in onderwijsland. In tegenstelling tot de 'summatieve toets', waarop leerlingen worden afgerekend, is de formatieve toets vooral een manier voor de leraar en de leerling om te zien in hoeverre de stof wordt beheerst. De toets is zo geen einddoel maar gereedschap voor feedback. S. vindt het duidelijk prettiger, maar het is ook verwarrend omdat een groot deel van zijn docenten, zeker die van de klassieke examenvakken, aan de definitieve beoordelingen vasthoudt. En terwijl ik, die in de soft jaren zeventig ben schoolgegaan, hem probeer uit te leggen dat so's en proefwerken in de eerste plaats stapjes in een leerproces zijn: ze helpen je de stof eigen te maken, het zijn geen valbijlen, grijnst de 3 die hij voor Frans haalde hem rood toe vanaf Magister en duurt het maanden voor hij weer voldoende staat. Nee, hij mag het proefwerk niet herkansen.

Hij was in tranen over die 3. 'Ik vind Frans zo'n mooie taal', snikte hij, 'en nu weet ik niet of ik het wel voor mijn eindexamen moet doen.' Het doet denken aan de zoon van een vriendin die, noodgedwongen, de extra lessen Spaans na de brugklas moest laten vallen. 'Is dat niet heel slecht voor mijn cv?' vroeg hij angstig. Zorgen over het examen en je cv, en dat al op je twaalfde. S. huilt niet meer zo snel om onvoldoendes. Toen het er laatst om spande, stapte hij naar de juf om haar uit te leggen dat hij bij Franse proefwerken altijd het gevoel heeft dat 'zijn hele schoolcarrière op het spel staat'. Die uitspraak bevat de cocktail van drama, bravoure en toch ook ernst waar pubers het patent op hebben.

'Alles blijft aanstaan, niets wordt uitgezet. Alles blijft openstaan, niets wordt gesloten. Alles wordt begonnen, niets wordt afgemaakt', schrijft Michele Serra in *Wacht op mij*. Zijn roman is een fenomenologie van de puber: hoe het meest alledaagse en gewone hem bovenmenselijke energie kost en hem soms geen inspanning te veel is. 'Ook als het nauwelijks moeite zou kosten om de cirkel te sluiten, laat jij hem open. Je bent een perfectionist in nalatigheid.'

Over school gaat het nauwelijks in *Wacht op mij*, behalve dan die ene keer als Serra thuiskomt en zijn zoon op de bank, zijn favoriete meubelstuk, in slaap is gevallen. De televisie staat aan, net als zijn laptop en telefoon die naast hem liggen, hij heeft oortjes in, beelden, muziek en tekstberichtjes buitelen over elkaar heen, en dan is er ook nog een scheikundeboek dat klaarblijkelijk net uit zijn hand is gegleden. Hij heeft de volgende dag een proefwerk.

Toetsen liggend leren, omringd door zo veel mogelijk apparatuur, S. heeft er ook een voorkeur voor. En ik zeg elke keer weer (nee, géén stemverheffing) dat dit natuurlijk nergens op slaat, dat je zo niks leert, dat alle uren die je zo in je leerboek staart weggegooid zijn, dat hij aan zijn bureau moet gaan zitten, zichzelf overhoren, een samenvatting maken, dat het wetenschappelijk is bewezen dat die laatste dingen werken. 'Jaaaah, mama', gevolgd door een diepe zucht, als er überhaupt een reactie komt.

Toetsen liggend leren, omringd door zo veel mogelijk apparatuur, S. heeft er ook een voorkeur voor

Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat de toetscultuur niet lekker samengaat met de puberteit. Er is zoveel in verandering, zoveel onvermoede dingen kosten opeens veel moeite – 's ochtends opstaan bijvoorbeeld, afspraken onthouden, je kamer een beetje opgeruimd houden. S. groeide het afgelopen jaar twintig centimeter. Het toetsen jaagt ongetwijfeld de discipline aan, maar ook de passiviteit waar Martha Nussbaum het over had. En omdat alle cijfers ogenblikkelijk worden geopenbaard en vergeleken, ontstaan er snel

vaste patronen, waaruit het moeilijk ontsnappen is.

S. en zijn vrienden hebben, als ik dat zo observeer als ze bij ons thuis op de bank hangen, de neiging stoer hun schouders op te halen over slechte cijfers. Meisjes gaan huilen, zeggen ze, zij bieden tegen elkaar op hoe slecht ze het geleerd hebben. Het is een doorzichtige ontsnapingsroute, maar wel een waar je in moet volharden om je gezicht te redden. Constateerde de Onderwijsinspectie vorig jaar niet dat de motivatie om te leren bij veertienjarigen in weinig landen zo laag is als in Nederland?

Maar met diezelfde jongens zie ik S. soms geconcentreerd samenwerken aan projecten. Het kan om een informatieve website over het Perzische Rijk gaan voor geschiedenis, een uiteenzetting over 'historical heroes' voor Engels of een fictief autarkisch eiland, waarvoor alles bedacht moet worden: van het politiek bestuur tot de energievoorziening. Ook als hij alleen met zulk soort opdrachten bezig is, brengt hij het op zittend te leren. Opeens flakkeren er een hartstocht en ambitie op die er niet zijn als er van hoofdstuk naar hoofdstuk en van toets naar toets wordt gewerkt.

Het gaat dan wat lijken op de ideale school die de filosoof Karl Popper zich voorstelde in *Unended Quest* (1974): 'Een school waar jonge mensen zouden kunnen leren zonder zich te vervelen, en waar ze gestimuleerd zouden worden problemen op te werpen en die te bespreken; een school waar niet geluisterd hoeft te worden naar ongewenste antwoorden op ongestelde vragen; waar je niet studeert omdat je je examens moet halen.' De school van S. heeft er elementen van, en daar is ze de enige niet in, maar je zou wensend dat er rigoreuzer van de toetscultuur werd afgezien.

Schat, wat heb je bedacht vandaag? ■

Een groot deel van de Zuid-Afrikaanse jeugd heeft nauwelijks besef van de tijd van apartheid. Want wat kun je nou met geschiedenis? Daar tegenover zie je op scholen in Welkom en Thabong bij zowel witte als zwarte leerlingen een onstopbaar optimisme. Zij willen vooruit.

Margalith Kleijwegt

An het begin van iedere doordeweekse middag slenteren leerlingen van verschillende middelbare scholen in groepjes door het goudmijnstadje Welkom. De meesten gaan naar het winkelcentrum en kopen wat lekkers bij Chequers, een van de grote supermarkten. En dan etalages kijken, veel meer is er ook niet te doen in Welkom.

Vijf kilometer buiten Welkom ligt township Thabong met minstens twee keer zo veel inwoners, 130.000 tegenover 65.000 in Welkom. Ook daar zie je 's middags een stroom kleurige schooluniformen, geel met zwart, rood met blauw, in de brandende zon door de straten gaan.

In Thabong staan veel meer scholen dan in Welkom, maar omdat het onderwijs in het township minder geld te besteden heeft, zijn de faciliteiten beduidend minder. Geen mooie, uitgestrekte sportvelden waar rugby op gespeeld kan worden, zoals bij de scholen in Welkom. Thabong is vooral druk en stoffig en op sommige plekken heel armoedig.

In de tijd van apartheid waren alle leerlingen die in Welkom naar school gingen wit; zwarte kinderen werden op geen enkele school in het stadje toegelaten, zij waren aangewezen op onderwijs in het township. Inmiddels zijn verreweg de meeste openbare scholen in Welkom zwart. Alleen op het Welkom Gimnasium (een gewoon lyceum dat ze bij de oprichting gymnasium hebben genoemd) en de Goudveld Hoërskool

Kunst Welkom Today

‘Wij jongeren gel

Teto High School in de leegstaande hostels van de Brand 6-goudmijn, waar leerlingen zich voorbereiden op hun examen. Foto Ad van Denderen

oven wél in de toekomst'

Leerling van Teto High School studeert voor haar examens in een lokaal van de voormalige Brand 6-goudmijn. Foto Ad van Denderen

zitten nog witte leerlingen en op de paar particuliere scholen waar alleen rijke kinderen naartoe gaan.

25 jaar na de afschaffing van apartheid is Welkom nog steeds opvallend gesegregeerd. Op straat zie je nooit een gemengd stel lopen, anders dan in grote steden als Kaapstad en Johannesburg waar niemand opkijkt van zo'n liefdesrelatie. Een blanke leerling van het Gimnasium vertelde dat hij het zich zeker kon voorstellen met een zwart meisje uit te gaan en zelfs te trouwen: 'Voor mij is dat geen punt, maar hier is dat heel ongewoon. Als ik verliefd zou worden op een zwart meisje ging ik uit Welkom weg.'

Het waren Nederlandstalige Afrikaner boeren die rond 1835 tijdens De Grote Trek uit de door Britten gekoloniseerde Kaapkolonie vertrokken en in Oranje Vrijstaat (inmiddels is het Oranje eraf gehaald) neerstreken. Toen er in de buurt van het plaatsje Odendaalrus goud werd gevonden en de mijngigant Anglo American onder leiding van Ernest Oppenheimer financieel een grote toekomst voor zich zag, werd Welkom in korte tijd uit de grond gestampt. Een moderne stad met winkelcentra, sportclubs, landelijk vermaard om de meer dan zestig rotondes waar de auto's dag en nacht omheen cirkelen en waardoor er geen stoplichten nodig waren.

Welkom was een conservatief bolwerk. De blanke bevolking zag zichzelf in veel opzichten als superieur, een van God gegeven volk dat veel had moeten doorstaan tijdens de Boerenoorlogen en De Grote Trek, maar ondanks alle beproevingen overeind was gebleven. In en rond Welkom was de extreem-rechtse en door zwarten gevreesde Afrikaner Weerstandsbeweging in de jaren tachtig heel actief. Zij wezen elke liberalisering van apartheidswetten af en wilden een eigen Boerenstaat stichten. Hun leider Eugene TerreBlanche kwam regelmatig naar Welkom waar bijeenkomsten met andere blanke strijders werden georganiseerd. Tegelijkertijd was het toen nog verboden ANC ook actief in Oranje Vrijstaat. Ondergronds weliswaar, maar ze waren goed georganiseerd. Tegen het eind van de apartheid resulteerde die polarisatie in gewelddadige clashes in Welkom en Thabong. In 1990 werd Welkom zelfs even wereldnieuws vanwege aanhoudende rellen tussen blank en zwart waarbij meerdere doden en gewonden vielen.

Nu, bijna dertig jaar later heeft de opgroeiende jeugd nauwelijks nog een besef van wat zich dertig jaar en nog langer geleden in hun geboorteplaats en eigenlijk in heel Zuid-Afrika afspeelde. Zelfs apartheid is voor veel jongeren, in de leeftijd tussen veertien en achttien, een vaag begrip geworden. Een gebrek aan historisch besef zie je zowel op de scholen in Welkom als in township Thabong, bij zowel witte als

zwarte leerlingen. Natuurlijk zijn er uitzonderingen, maar wat opvalt is dat de meesten niets te maken willen hebben met de nare, voor hen verre geschiedenis van apartheid. Ze willen verder, vooruit.

Hun ouders waren zelf nog jong toen Nelson Mandela in 1990 werd vrijgelaten, maar ze hebben de tijd van apartheid wel aan den lijve ondervonden. Maar ook volwassenen laten het heikele onderwerp liever onbesproken, terwijl ouders en slachtoffers uit die tijd elkaar nog dagelijks bij de supermarkt kunnen tegenkomen.

Veel blanken vinden het leven zwaar in het huidige Zuid-Afrika, de gepensioneerden durven steeds minder de straat op vanwege de criminaliteit en jongeren vrezen dat ze minder kansen hebben, ze vermoeden dat zwarten in het nieuwe Zuid-Afrika toch een streepje voor hebben. Mensen met geld vertrokken jaren geleden al uit Zuid-Afrika, naar Nieuw-Zeeland, Australië of Canada. Met een bezwaard hart, want wat alle Zuid-Afrikanen bindt, blank en zwart, is hun grote liefde voor het land. De natuur, de weidsheid, de schoonheid, maar ook de weerbarstigheid ervan zit diep in hun DNA.

De meest gehoorde mantra onder jongeren in Welkom is dat je optimistisch moet zijn, naar de toekomst moet kijken en dat je het verleden beter achter je kunt laten. Nátani Taljaard (17), leerling van het Gimnasium, wil het wel

Lerato Motsatse. Foto Lebohlang Tlali

De meeste leerlingen zien volwassenen als een sta-in-de-weg

uitschreeuwen: 'Er is zoveel om voor te leven, kijk naar al die talentvolle jonge mensen. Daar moeten we ons op concentreren. Dat is positief.'

Ze heeft het niet graag over de periode onder apartheid en die terughoudendheid deelt ze met veel van haar leeftijdgenoten. Waarom zouden ze aan het verleden herinnerd moeten worden, vragen ze zich af. Wat heeft een gesprek over die periode voor zin? De geschiedenis is niet terug te draaien, en de blanke jongeren worden geplaagd door een gevoel van machteloosheid. Zij waren geen daders maar kunnen makkelijk als een verlengstuk ervan worden gezien. Leidt het bespreken van die ellende van toen niet juist tot nieuwe conflicten, vragen ze zich bovendien af.

De apartheid heeft zulke littekens achtergelaten dat het bijna onmogelijk is om door te gaan alsof er niets is gebeurd. In dit land, en dus ook

in Welkom en Thabong, heeft ieder gezin een indringend verhaal. Achter elke deur schuilen één of meer menselijke drama's en de gebruikelijke manier van doen is: wegstoppen, het er niet over hebben. Maar moet je het verleden niet eerst hebben verwerkt voor je de toekomst kunt omarmen?

Bij de waarheidscommissie, die in 1995 in het leven werd geroepen, mochten tweeduizend slachtoffers van apartheid hun verhaal vertellen in de hoop dat openheid over de begane wrede daden tot boetedoening en een soort morele gerechtigheid zou leiden. Dat de daders niet massaal achter slot en grendel verdwenen leek toen de beste weg om de vrede – men was bang voor een burgeroorlog – in het land te bewaren. Inmiddels kijkt een deel van de zwarte bevolking, met name studenten, daar anders tegenaan.

Jana Enslin. Foto Ad van Denderen

Zij hebben zich in het verleden verdiept en voelen zich verraden door die verzoenende aanpak. Bovendien zijn ze boos op de regering vanwege niet nagekomen beloftes zodat ze nu te maken hebben met een gebrek aan studiebeurzen en te hoge collegegelden.

Op de middelbare scholen in Welkom zijn de leerlingen nog niet politiek bewust. Na de afschaffing van apartheid kwamen er nieuwe geschiedenisboeken die gebeurtenissen als De Grote Trek en De Boerenoorlogen een veel minder prominente rol gaven, maar die wel aandacht hadden voor de vrijlating van Mandela en de afschaffing van apartheid. Wel betrekkelijk summier allemaal. Geschiedenis is geen verplicht vak op de middelbare school en ook niet populair als keuzevak, want wat kun je ermee in je latere carrière, vragen jongeren zich af. >

Er bestaat sinds kort een overheidscommissie die zich er sterk voor maakt om van geschiedenis juist wél een verplicht vak te maken, juist omdat dat de leerlingen zal helpen hun geschiedenis niet alleen te leren kennen, maar ook te analyseren en te interpreteren. Voor zo'n nieuwe, wat meer confronterende aanpak is voorbereidings-tijd nodig, want niet alleen het curriculum moet worden aangevuld, ook de leraren zullen moeten worden getraind om moeilijke onderwerpen zo aan te kaarten dat de leerlingen elkaar de ruimte geven en op basis van feiten leren argumenteren en discussiëren. Het zou fantastisch zijn als de plannen geconcretiseerd worden.

Salima (17) is juist wél geïnteresseerd in de geschiedenis van haar land. Maar ook Amerika boeit haar, de slavernij. Ze probeert zich wel eens in te beelden hoe het moet zijn geweest in de tijd van apartheid. 'Dat zwarten zoals ikzelf minder rechten hadden en consequent werden achtergesteld, ik kan bijna niet geloven dat het echt zo was.' Haar beste vriendin is een wit meisje met roots in Portugal. 'We vinden het juist leuk dat we een verschillende achtergrond hebben en anders zijn. Zij houdt van pasta terwijl ik niet zonder steak kan.' Op zich lijkt het haar een goed idee als er op school meer aandacht zou worden gegeven aan de geschiedenis van Zuid-Afrika. Als je ook gevoelige dingen kunt bespreken, leer je elkaar misschien beter begrijpen. 'Ik kan de pijn van mijn ouders en grootouders niet voelen want ik heb alleen een leven met gelijke rechten gekend. Ik besef dat ik een bevoorrecht mens ben.'

Op het gemengde Gimnasium is het merendeel van de leerlingen tegenwoordig zwart, maar de docenten zijn zonder uitzondering wit. Dit is nog een erfenis uit het verleden waar de zwarte leerlingen en hun ouders zich bij neer lijken te leggen.

Lerato Motsatse (17) komt iedere dag met de bus helemaal uit Odendaalsrus, een dorpje 25 kilometer van Welkom. Zijn ouders stuurden hem hier zelfs speciaal naartoe omdat ze ervan uitgingen dat de kwaliteit van de school beter is als er witte leraren werken. Ik ging met hem mee naar een les *life orientation*, waarin hedendaagse thema's worden behandeld.

In de volgepropte klas met wel veertig leerlingen in ouderwetse houten bankjes gaat het over een eigentijds onderwerp: gender. De leraar kondigt aan dat de rolverdeling tussen man en vrouw langzaam zal veranderen. Hij leest voor uit het lesboek en doet dat in een rap tempo. Een meisje steekt haar hand op, ze probeert ertussen te komen, dat duurt even. 'Mijn broer mag uit en ik niet', zegt ze als de leraar even een adempauze neemt, 'dat is oneerlijk.' De leraar knikt en raast door naar het volgende onderwerp: incest. 'Je kunt je niet voorstellen dat het gebeurt', zegt hij, 'maar we leven nu eenmaal in een zieke wereld.'

En hup, door naar huiselijk geweld. 'Manieren kan ik je niet leren', verzucht de docent, 'dat is de taak van jullie ouders.' Dan verkrachting, 'daar horen we iedere dag over in Welkom. Daarom

mogen jullie 's avonds niet alleen over straat gaan.' Leerlingen proberen een gesprek te beginnen, maar, zegt de leraar, daar is helaas geen tijd voor. Terwijl de leerlingen zichtbaar zin hebben in een flinke discussie.

Dezelfde les wordt op een ander moment ook in het Afrikaans gegeven, aan merendeels witte leerlingen. De paar zwarte leerlingen uit deze klas groeien op 'een plaas' op, een van oudsher door blanken gerunde boerderij.

Als we even buiten zitten vertelt Lerato dat sommige zwarte schoolgenoten hun kleur als het belangrijkste deel van hun identiteit zien. Ze verwijten hem de gevolgen van apartheid te onderschatten, er is nog steeds zo veel racisme, zeggen zijn medeleerlingen. Lerato denkt dat het meevalt, of misschien wil hij dat denken. Hij gaat met iedereen om, zwart, wit, moslim, christelijk, hij ziet er niets in om de boel op de spits te drijven, terwijl anderen de strijd juist willen aangaan. Jongens op school die hun haar ontkroegen worden ervan beschuldigd bij de blanken te willen horen en als er in het Afrikaans tegen ze gesproken wordt, antwoorden ze in het Engels.

Sommigen geloven niet in een gezamenlijke toekomst met blanken, ze zien Mandela als een verrader en verwachten dat het in hun land op een burgeroorlog zal uitdraaien. Lerato vindt die verwachting zwaar overdreven, hij wil veel liever hard werken, goede cijfers halen en laten zien dat hij het ver kan schoppen.

De Goudveld Hoërskool, waar in het Afrikaans wordt lesgegeven, heeft prachtig uitgestrekte sportvelden en een grote reputatie op het gebied van rugby. Directeur Paul Sauer wil de school met elan het nieuwe tijdperk in loods. Hij gelooft in geleidelijkheid, niet te veel forceren. Eerder was hij directeur van Welkom Highschool, een

witte school die onder zijn leiding helemaal zwart werd. Sauer begrijpt de angst van de ouders, al die veranderingen, is er straks nog plaats voor blanken?

Hij weet nog goed hoeveel moeite hij zelf had met de nieuwe machtsverhouding na de verkiezingen in 1994. Ineens moest Sauer, wiens broer nog tegen het ANC had gevochten, op gelijk niveau met zwarten werken. 'Ik vond dat verwarrend, in het begin was ik zelfs bang, maar al snel zag ik dat mijn voorbehoud nergens op sloeg.' Er is nog een lange weg te gaan denkt hij, alhoewel hij vertrouwen heeft in de flexibiliteit van de jongeren. Bij zijn eigen kinderen speelt die krampachtigheid totaal niet meer.

Jana (17) heeft genoeg van volwassenen die alleen maar kritiek leveren op het huidige Zuid-Afrika. Vroeger was alles beter, zeggen zij. Iedereen wist waar hij aan toe was, er zaten geen gaten in de wegen, het leven verliep ordelijk en er lag geen troep op straat. Jana wordt moe van die nostalgie. 'Wij jongeren geloven wél in de toekomst, wij willen het anders doen, veel meer mét elkaar leven, in plaats van naast elkaar; wij kunnen het land weer op de rails krijgen. Geef ons alsjeblieft een kans. Wij willen het leven vieren.'

De jeugd in Welkom heeft een hekel aan politiek, maar vindt kracht bij het geloof. In alle toonaarden vertellen jongens en meisjes dat God hun inspireert en verbindt. De blanke Jana vond steun bij het Christian Revival Centre, net als veel zwarte jongeren. De kerk is enorm populair. De preken worden vanuit Bloemfontein via een livestream naar Welkom gestraald. Dominee At Boshoff, een wat gedrongen man, weet zijn gehoor met zijn vurige en optimistische peptalk aan zich te binden. Voor politici heeft hij geen goed woord over, hij wil hoop bieden, vertrouwen geven. Keer op keer benadrukken dat het nieuwe Zuid-Afrika voor zowel blank als zwart een grote toekomst voor zich heeft. Dat optimisme en zijn oproep tot opoffering en naastenliefde spreken jongeren enorm aan.

Een zwarte leerling op het Gimnasium vertelt me dat haar familie de blanken nog altijd wantrouwt. Zou die witte mentaliteit werkelijk veranderd zijn, vragen ze zich af. Zijzelf vindt dat onzin. De meeste leerlingen willen af van die wederzijdse argwaan, zij zien volwassenen als een sta-in-de-weg. Een groot deel van de jonge generatie in Welkom denkt dat zij Zuid-Afrika er weer bovenop kan helpen, als er maar meer naar haar positieve toonzetting geluisterd wordt. Het verleden wegpoetsen als een vlek die bij toverslag kan verdwijnen – de jeugd in Welkom gelooft dat dat kan.

Ook in township Thabong, waar de omstandigheden vaak miserabel zijn, geloven de scholieren in de toekomst. Ook hier is de veerkracht van de nieuwe generatie aanstekelijk. Tshidi (17) die in het township op school zit en redelijk goede cijfers haalt, hoopt straks rechten – 'ik hou van feiten' – te gaan studeren. Haar moeder, die iedere dag schoonmaakt bij een witte familie in Welkom, gelooft in de droom van haar dochter. Ze is er al druk voor aan het sparen. ■

Welkom Today in het Stedelijk

Margaliht Kleijwegt ging in 2017 en 2018 terug naar het Zuid-Afrikaanse Welkom, een mijnstadje dat ze 29 jaar geleden voor het eerst bezocht samen met fotograaf Ad van Denderen. Toen zorgden spanningen – Mandela was net vrij, maar apartheid bestond nog – voor rellen waarbij aan blanke maar vooral aan zwarte kant doden vielen. Op verzoek van Lebohang Tlali, destijds een kind in het nabijgelegen township Thabong en inmiddels fotograaf, gingen ze terug. Tlali en Van Denderen gaven fotoworkshops op drie verschillende scholen. Via de fotografie van Van Denderen uit 1990 en de opdracht aan de leerlingen: 'Who am I in 2017?', verbonden ze het heden met het verleden.

Het resultaat is te zien op de tentoonstelling *Welkom Today* door Ad van Denderen, Lebohang Tlali en leerlingen van de drie scholen in het Stedelijk Museum Amsterdam (geproduceerd door Paradox, 18 mei t/m 13 oktober) of te lezen in het boek *Welkom Today* van Ad van Denderen, Lebohang Tlali, Margaliht Kleijwegt (uitgeverij Paradox / Atlas | Contact, 304 blz., € 39,90).